บทที่ 2
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด ทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ที่มีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้แล้ว เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและแนวทางในการศึกษา ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเรื่องความเสี่ยงและการจัดการความเสี่ยง
2. แนวคิดเรื่องสังคมความเสี่ยง
3. แนวคิดเรื่องความความเปราะบาง
4. แนวคิดเรื่องภาวะความทันสมัย
5. แนวคิดชุมชนและการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน
6. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย
7. สมมุติฐานการวิจัย

1. แนวคิดเรื่องความเสี่ยงและการจัดการความเสี่ยง (Concept of Risk and Risk Management)

1.1 ความหมายของคำว่า "ความเสี่ยง"

คำว่า "ความเสี่ยง" มีผู้ให้ความหมายไว้มากมายตามบริบทและสถานการณ์ The Treasury Board Secretatiat (TBS of Canada) (2001) ได้ให้นิยามของความเสี่ยง(Risk) หมายถึง ความไม่แน่นอนที่อยู่รอบ ๆ ในแหตุการณ์ในอนาคต ซึ่งมีผลต่อศักยภาพและการบรรลุเป้าหมายขององค์กร และมีผู้ให้ความหมายของความเสี่ยงไว้มากมาย เช่น หมายถึงโอกาสที่เอื้อให้เกิดความเสียหาย หรือทำให้เกิดผลลัพธ์ในทางตรงกันข้ามกับที่คาดหวังไว้ อันเป็นผลมาจากอันตราย (Blaikie et al., 1994) หรือ โอกาสในการเกิดขึ้นของอะไรก็ตาม ที่ส่งผลต่อวัตถุประสงค์ (Cutter, 1996) เป็นอุปสรรค ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบผกผันต่อความสามารถขององค์กร ในอันที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ หรือทำให้การพัฒนางานไม่มีประสิทธิผลตามกลยุทธ์ที่วางไว้ (Auger, 2000)

จากเอกสารบริหารความเสี่ยงของกรมทางหลวงชนบท (2548) ได้ให้ความหมายของความเสี่ยงไว้ว่า หมายถึง เหตุการณ์หรือการกระทำใดๆ ที่อาจเกิดขึ้นภายในสถานการณ์ที่ไม่แน่นอนและจะส่งผลกระทบหรือสร้างความเสียหาย หรือความล้มเหลว หรือลดโอกาสที่จะบรรลุความ สำเร็จต่อการบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ ทั้งในระดับประเทศ ระดับองค์กร ระดับ

หน่วยงาน และบุคลากรได้ หรืออาจกล่าวได้ว่า ความเสี่ยงเป็นสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้น และเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุถึงความสำเร็จตามเป้าหมาย

ในขณะที่หน่วยงานที่ปรึกษาด้านการบริหารความเสี่ยงของไพร้ซวอเตอร์เฮาส์คูเปอร์ส (ประเทศไทย) (2547) ได้ให้คำนิยามไว้ว่า "ความเสี่ยง" หมายถึง เหตุการณ์ที่มีความไม่แน่นอน ซึ่งหากเกิดขึ้นจะมีผลกระทบในเชิงลบต่อวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายขององค์กร เช่นเดียวกันกับธนาคารโลก โดย Social Protection Unit เห็นว่าการที่ครัวเรือนมีที่ตระหนักรู้ถึงความเสี่ยง (Risk Realization) ได้ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ขึ้น และมีผลกระทบต่อความสุข ความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตของประชาชนและครัวเรือนซึ่งลักษณะของความเสี่ยงจะมีความสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิต ความถี่ ช่วงเวลาและความรุนแรงที่เกิดขึ้น (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002)

เห็นได้ว่า ความหมายของคำว่า "ความเสี่ยง" เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์หรือบริบททางสังคมวัฒนธรรม ที่คนในแต่ละกลุ่มสังคมหรือยุคสมัยได้ให้ความหมายของคำว่า "เสี่ยง" แตกต่างกันไป ดังมีข้อถกเถียงกับความหมายในบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอย่างชัดเจนว่า คำว่า "Risk" มีรากฐานมาจาก "Riscum" ในภาษาลาติน ซึ่งหลายประเทศรวมทั้งประเทศเยอรมนีได้นำมาใช้ Luhmann (1993) อ้างว่า คำว่า "Risk" ปรากฏใช้ในภาษาเยอรมนีในช่วงกลางศตวรรษที่ 17 นักวิจารณ์ส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่า มโนทัศน์และความหมายของคำว่าเสี่ยง (Concept of Risk) เกี่ยวข้องกับธุรกิจเดินเรือช่วงแรก ๆ ในยุคก่อนความทันสมัย (Pre-modern period) ในช่วงเวลานั้น คำว่า "เสี่ยง" จึงหมายถึงโอกาสในการเกิดอันตรายทางวัตถุวิสัย (An objective danger) ซึ่งเป็นการกระทำของพระเจ้า เป็นภัยจากธรรมชาติหรืออันตรายอย่างอื่นในทะเล ที่ไม่ได้เกิดจากความผิดหรือการกระทำของมนุษย์ ดังนั้น มโนทัศน์ของคำว่าเสี่ยงในความหมายที่กล่าวมาแล้วนั้น จึงไม่นับรวมถึงความผิดพลาดของมนุษย์และความรับผิดชอบของมนุษย์ด้วย ความเสี่ยงจึงเป็นสิ่งที่รับรู้ว่าเป็นเหตุการณ์ธรรมชาติ (Natural events) เช่น ลมพายุ น้ำท่วม หรือการระบาดของโรค มากกว่าจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงไม่สามารถทำอะไรได้มากนัก แต่มีความพยายามที่จะคาดคะเนคร่าว ๆ ถึงโอกาสที่จะเกิดเหตุการณ์เหล่านั้นและดำเนินการเพื่อลดผลกระทบที่เกิดขึ้น

Lupton (1999) กล่าวว่าการเปลี่ยนแปลงความหมายและการใช้ คำว่า "ความเสี่ยง" นั้นสัมพันธ์กับการก้าวเข้าสู่ยุคความทันสมัย ซึ่งเริ่มขึ้นในศตวรรษที่ 17 และได้รับความสำคัญมากขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 18 ความทันสมัย (Modernity) ซึ่งหมายถึงสถาบันและรูปแบบของพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป เกิดขึ้นครั้งแรกในยุโรปช่วงหลังยุคศักดินา (Post-feudal Europe) แต่ก็มีผลกระทบเชิงประวัติศาสตร์ต่อสังคมโลกมากมาย ในช่วงศตวรรษยุคทันสมัย (Modern era) เทียบได้กับสังคม

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดงานวิจัย
วันที่ 21 ส.ค. 2555
เลขทะเบียน 218296
เลขเรียกหนังสือ

ยุคอุตสาหกรรม (Industrialised world) ทุนนิยมแบบกลุ่มบริษัท (Incorporating capitalism) สถาบันการเฝ้าระวังและอาวุธนิวเคลียร์ รวมถึงกระบวนการอุตสาหกรรมนิยม (Industrialism) ความทันสมัยจึงมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อความเข้าใจว่า กุญแจสำคัญของความก้าวหน้าของมนุษย์และระเบียบของสังคม คือ ความรู้เชิงวัตถุวิสัยของโลกด้วยการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์และการคิดอย่างมีเหตุผล และตั้งอยู่บนฐานคติที่ว่า ความจริงในโลกทางสังคมและธรรมชาติ เป็นไปตามกฎที่สามารถวัดได้ คำนวณได้ และคาดการณ์ได้

ในช่วงระหว่างศตวรรษที่ 18 และ 19 นั้น ประเทศในทวีปยุโรปในยุคทันสมัยตอนต้นๆ ได้แสวงหาทางกระตุ้นประชาชนให้มีผลิตภาพและเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และภาระทางสังคมที่เพิ่มสูงขึ้นจากการกลายสภาพเป็นสังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิวัติอุตสาหกรรม ความรู้หรือศาสตร์ด้านความน่าจะเป็นและสถิติก็ได้รับการพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นเครื่องมือในการคำนวณหามาตรการหรือบรรทัดฐาน ดังนั้น จึงมีความเชื่อว่า การนับและการเรียงลำดับอย่างเป็นเหตุเป็นผล จะสามารถควบคุมภาวะไร้ระเบียบหรืออันตรายได้ ศาสตร์ของความน่าจะเป็นและสถิติจึงกลายมาเป็นสิ่งสำคัญต่อความรู้เกี่ยวกับความเสี่ยงในกลุ่มทันสมัยนิยม (Modernist)

ในช่วงปีคริสต์ศตวรรษที่ 18 แนวคิดเรื่องความเสี่ยงเริ่มมีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น โดยการนำความคิดใหม่ ๆ มาประยุกต์ เช่น ด้านคณิตศาสตร์ที่เกี่ยวกับความน่าจะเป็น (Probability) การพัฒนาการคำนวณทางสถิติของความเสี่ยง และการขยายตัวของอุตสาหกรรมด้านการประกันภัยในยุคทันสมัยตอนต้น และในศตวรรษที่ 19 ความหมายของคำว่า “ความเสี่ยง” จึงขยายความกว้างมากขึ้นซึ่งเป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในสังคม (Ewald, 1993)

แนวคิดเรื่องความเสี่ยงในยุคความทันสมัยนั้น เป็นการนำเสนอแนวทางใหม่ในการมองสังคมโลกและปัญหาวุ่นวายที่เป็นปรากฏการณ์ในอนาคตและความไม่แน่นอน โดยมูลฐานคติที่ว่าสิ่งที่ไม่ได้คาดหวังคงจะเป็นผลมาจากกระทำของมนุษย์ มากกว่าเป็นการกระทำของธรรมชาติหรือจากความตั้งใจของเทวดา ซึ่งเป็นแนวคิดที่มาแทนแนวคิดในเรื่องของโชคชะตา(Concept of fate) ที่กลุ่มทันสมัยนิยม เห็นว่าเป็นความคลุมเครือความไม่แน่นอน โดยการสร้างความหมายของคำว่า “เสี่ยง” ขึ้นมาใช้แทน ด้วยการเรียนรู้ที่จะดัดแปลงหรือเปลี่ยนภาวะที่ไม่แน่นอนให้เป็นภาวะที่สามารถควบคุมจัดการได้ โดยผ่านมายาคติของการเชื่อว่าสามารถคำนวณได้ ในยุคความทันสมัยนั้น “ความเสี่ยง” ในความหมายทางเทคนิคจริง ๆ นั้น วางอยู่บนเงื่อนไขหรือสภาพที่ว่าความเป็นไปได้ในการคาดคะเนเหตุการณ์ เป็นสิ่งที่ควรจะรู้และสามารถที่จะรู้ได้ ในทางตรงข้าม “ความไม่แน่นอน” ใช้เป็นคำที่เป็นทางเลือกเผื่อโอกาสที่จะเกิดเหล่านั้นประมาณการไม่ได้หรือไม่สามารถทราบได้

แนวคิดเรื่องความเสี่ยงตามแนวคิดความทันสมัย มีความหมายรวมถึงความคิดที่ว่า "ความเสี่ยง" มีทั้งในทางดีและทางร้าย จากมุมมองดังกล่าวความเสี่ยงจึงเป็นแนวคิดที่เป็นกลาง (Neutral concept) อันหมายถึง ความเป็นไปได้ที่บางสิ่งบางอย่างอาจจะเกิดขึ้นพร้อมกับขนาดของความสูญเสียหรือผลดีก็ได้ ความเสี่ยงจึงหมายถึงความน่าจะเป็นที่จะเกิดเหตุการณ์ที่ดีและไม่ดี (Good risk and bad risk) แต่ความเสี่ยงในความเข้าใจของคนทั่ว ๆ ไป จึงเกี่ยวข้องกับผลทางลบหรือผลที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ใช่ผลในทางบวก และมักจะเล็งไปที่ผลที่เป็นลบมากกว่า เช่น การสูญเสียชีวิต การสูญเสียเงินหรือทรัพย์สิน หรือการถูกคุกคาม เป็นต้น(Hill,2003) โดยความหมายในทางลบนั้นพบได้บ่อย ๆ โดยเฉพาะในกรณีที่มีการประเมินความเสี่ยงทางเทคนิค ขณะที่การวิเคราะห์ความเสี่ยงและต้นทุนผลได้ผลเสีย (Cost benefit analysis) จะเน้นทั้งผลทางบวกและทางลบ ส่วนผลได้นั้นกลับได้รับความสนใจค่อนข้างน้อย ซึ่งก็เหมือนกับผลด้านบวกที่เกิดขึ้นจากการเสี่ยง ในขณะที่การใช้ภาษาในการคาดคะเนด้านเศรษฐกิจนั้น จะพบว่าการเสี่ยงในทางดีสัมพันธ์กับการทำกำไร และเป็นที่รู้กันว่าการเสี่ยงจะต้องทำผลกำไรให้กับองค์กร และบ่อยครั้งที่พบว่ายิ่งเสี่ยงต่อการสูญเสียเงินมากยิ่งได้ผลกำไรกลับมาดีมากเท่านั้น

การใช้คำว่า"ความเสี่ยง" ในปัจจุบันนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการคำนวณความเป็นไปได้มากนัก แต่คำว่า "ความเสี่ยง" ในปัจจุบันส่วนมากจะหมายถึงอันตราย (Danger) ดังนั้น ความเสี่ยงสูง (High risk) จึงหมายถึงอันตราย และในภาษาที่ใช้สำหรับคนทั่วไปนั้น คำว่า "เสี่ยง" มีแนวโน้มที่จะใช้เฉพาะกับการขู่คุกคาม (Threat) และอันตราย (Hazard, Danger หรือ Harm) ยกตัวอย่างเช่น เราจะมีความเสี่ยงด้านการเงินเมื่อเอาเงินออมไปลงทุนในตลาดหุ้น หรือมีความเสี่ยงในชีวิตแต่งงานด้วยการนอกใจคู่สมรส เป็นต้น ในภาษาพูดทั่วไปที่ใช้กับความเสี่ยงกับความไม่แน่นอน (Uncertainty) จึงมักหมายถึงสิ่งเดียวกันในทางความคิด ยกตัวอย่างเช่น คำว่า "เสี่ยง" บ่อยครั้งจะหมายถึงปรากฏการณ์ที่มีศักยภาพมากพอที่จะทำให้เกิดอันตราย ไม่ว่าความเป็นไปได้ในการเกิดอันตรายนั้นจะสามารถคาดการณ์ได้หรือไม่ก็ตาม

อย่างไรก็ตาม ความเสี่ยงจะมีผลกระทบต่อสิ่งที่เราต้องตระหนักในอนาคต เช่น เงิน งาน สุขภาพ ลูก-หลาน หรือ ประเด็นสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งแนวคิดเรื่องความเสี่ยงจะมีความสำคัญมากในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของมนุษย์ในเรื่องความปลอดภัยของอาหารและยา สภาวะสิ่งแวดล้อมที่สะอาดปราศจากมลพิษ ผลิตภัณฑ์ที่ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม รวมถึงมาตรฐานการครองชีพที่ดี (Hill, 2003)

ผู้ที่จะประสบกับความเสี่ยงมีได้ตั้งแต่ระดับปัจเจก ครัวเรือน ชุมชน ภูมิภาค ประเทศ หรือกระทั่งระดับสังคมโลก ซึ่งล้วนสามารถประสบกับความเสี่ยงได้ทั้งสิ้น ขึ้นกับปัจจัยหลายอย่าง เช่น ปัญหาเรื่องภาวะสุขภาพ ภาวะโภชนาการของประชาชน โครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและ

สังคม (Infrastructure) ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน แม้กระทั่งระดับการศึกษา การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ลักษณะสังคมวัฒนธรรม วิถีการดำรงชีวิต ล้วนมีผลต่อความเสี่ยงในการดำรงชีวิตของประชาชนทั้งสิ้น (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002)

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า "ความเสี่ยง" เป็นโอกาสความเป็นไปได้ของเหตุการณ์ หรือการกระทำที่จะส่งผลกระทบก่อให้เกิดความสูญเสีย หรือความเสียหาย ต่อวิถีการดำรงชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมของคนส่วนมากในสังคม และทำให้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงชุดความสัมพันธ์ของคนในสังคม ซึ่งเป็นอุปสรรคและลดโอกาสในการบรรลุถึงเป้าหมายของการพัฒนา อีกทั้งเป็นสิ่งที่ไม่พึงประสงค์และเป็นอันตรายมีผลกระทบต่อสังคมส่วนรวม

1.2 ประเภทของความเสี่ยง

เนื่องจากการให้นิยามความเสี่ยงมีมากมายตามบริบทและสถานการณ์ ดังนั้น การจำแนกประเภทของความเสี่ยงจึงมีผู้จำแนกไว้ในหลายรูปแบบตามสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง หรือตามบริบทและสถานการณ์เช่นเดียวกับการให้นิยาม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ธนาคารโลก (2002) ได้จำแนกประเภทของความเสี่ยงตามปัจจัยการเกิดหรือผลกระทบที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002)

1. ความเสี่ยงตามธรรมชาติ (Natural Risk) เป็นความเสี่ยงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ จากภัยธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถป้องกันหรือยับยั้งการเกิดได้ แต่ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเราสามารถคาดการณ์เตรียมตัวรับมือ และ ป้องกันเพื่อลดความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นได้ ตัวอย่างที่เป็นความเสี่ยงตามธรรมชาติ เช่น ความเสี่ยงที่เกิดจากฝนตกหนัก แผ่นดินถล่ม การระเบิดของภูเขาไฟ น้ำท่วม การเกิดวาตภัย พายุ ภัยแล้ง เป็นต้น

2. ความเสี่ยงด้านสุขภาพ (Health Risk) เป็นความเสี่ยงที่เกี่ยวกับประเด็นด้านสุขภาพของประชาชน ที่มีผลต่อวิถีการดำรงชีวิต เช่น การเจ็บป่วย การบาดเจ็บ ปัญหาอุบัติเหตุ ความพิการหรือโรคติดต่อ เป็นต้น

3. ความเสี่ยงในวงจรชีวิต (Life Cycle Risk) เป็นความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับวงจรชีวิต ได้แก่ ความเสี่ยงจากการเกิด สภาวะการตั้งครรภ์ การแตกแยกของครอบครัว ภาวะการตาย เป็นต้น

4. ความเสี่ยงทางสังคม (Social Risk) เป็นความเสี่ยงที่เป็นประเด็นทางสังคมมีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมเป็นวงกว้าง เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาความขัดแย้งหรือความรุนแรงในสังคม ปัญหาการก่อการร้าย สงคราม การเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างรุนแรง เป็นต้น

5. ความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ (Economic Risk) เป็นความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยและประเด็นทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อปัจเจก ครัวเรือน หรือ สังคม ตัวอย่างเช่น ภาวะการว่างงาน ความล้มเหลวในการเก็บเกี่ยว ความล้มเหลวทางธุรกิจ วิกฤตเศรษฐกิจ การชะงักงันทางการเงินหรือการตลาด เป็นต้น

6. ความเสี่ยงทางการเมืองการปกครอง (Political Risk) เป็นความเสี่ยงอันเกี่ยวเนื่องจากปัญหาด้านการเมืองและการปกครอง เช่น ปัญหาความแตกแยกทางการเมือง การก่อการจลาจล ความวุ่นวายทางการเมือง การปฏิวัติรัฐประหาร เป็นต้น

7. ความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม (Environment Risk) เป็นความเสี่ยงที่เกิดจากประเด็นทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหามลภาวะ การทำลายป่าไม้ การทำลายหน้าดิน ภัยพิบัติหรือผลกระทบจากการใช้เทคโนโลยีนิวเคลียร์ เป็นต้น

ในขณะที่ Global Risk Network of the World Economic Forum (2008) ได้จำแนกประเภทของความเสี่ยงตามจากลักษณะสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดความเสี่ยง ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีและรูปแบบการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมในทุกระดับ โดยจำแนกประเภทความเสี่ยงออกเป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

1. ความเสี่ยงจากระบบการเงิน (Systematic Financial Risk) เกิดจากการมุ่งเน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับระบบการเงินการตลาด หากขาดความมั่นคงหรือความไม่แน่นอนทางการเงินการตลาดย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม

2. ความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) หากขาดความมั่นคงทางอาหารย่อมก่อให้เกิดภาวะความเสี่ยงขึ้นในสังคม ปัญหาความมั่นคงทางอาหารเกิดขึ้นได้เพราะการเพิ่มมากขึ้นของประชากร การเปลี่ยนรูปแบบวิถีการใช้ชีวิต (Changing Lifestyle) การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (Climate Change) ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อผลผลิต อันเนื่องมาจากความรุนแรงและความแปรปรวนของสภาพอากาศ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารยังเกิดขึ้นได้เพราะการใช้พืชที่เป็นอาหารในการผลิตพลังงานทดแทน (Food Crops for Biofuels) ทำให้ปริมาณอาหารของโลกลดลง

3. ห่วงโซ่ของการจัดหา (Supply Chains) ซึ่งสนับสนุนค้ำจุนระบบต่างๆในสังคมที่มีการเชื่อมโยงติดต่อกัน หากห่วงโซ่ของการจัดหาสนับสนุนมีปัญหา สังคมย่อมตกอยู่ในภาวะความเสี่ยงที่ก่อให้เกิดปัญหาความไม่สะดวกสบายและไม่สมบูรณ์ในการดำเนินชีวิต

4. บทบาทของพลังงาน (Role of Energy) ในสังคม ได้ก่อให้เกิดภาวะความเสี่ยงของโลกในศตวรรษที่21 ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อรูปแบบการใช้ชีวิต ค่าครองชีพที่สูงขึ้น ส่งผลก่อให้เกิดความรุนแรงทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ

แต่อย่างไรก็ตาม Global Risk Network of the World Economic Forum (2008) ก็ได้จำแนกประเภทของความเสี่ยงตามปัจจัยการเกิดหรือผลกระทบที่เกี่ยวข้อง โดยเรียกว่าเป็น "ความเสี่ยงของโลก" (Global Risks) โดยจำแนกเป็น 5 ประเภท คือ

1. ความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ (Economic Risks)

2. ความเสี่ยงทางภูมิศาสตร์การเมือง (Geopolitical Risks) เป็นความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับภูมิศาสตร์ทางเศรษฐกิจ (Geo-economic) ที่เกิดจากกระแสโลกาภิวัตน์ และแรงกดดันทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ความเสี่ยงทางภูมิศาสตร์การเมืองยังเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของการเมืองการปกครอง (Structural Shifts) และความไม่เสถียรภาพในภูมิภาค (Regional Instability)

3. ความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Risks) อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะภูมิอากาศที่มีความรุนแรงและความถี่มากขึ้น คุณภาพน้ำและปริมาณน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป และหากความหายนะทางธรรมชาติเกิดขึ้นที่เมืองใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจหรือในประเทศด้อยพัฒนาที่ประชาชนไม่สามารถช่วยตัวเองได้ โอกาสที่ได้รับผลกระทบหรือความสูญเสียที่ร้ายแรงยิ่งมีมากขึ้น เช่น การเกิดแผ่นดินไหวที่รุนแรง หรือการเกิดเหตุการณ์คลื่นยักษ์สึนามิ (Tsunami) เป็นต้น

4. ความเสี่ยงทางเทคโนโลยี (Technological Risks) เป็นผลมาจากความเจริญก้าวหน้าของการพัฒนาเทคโนโลยี และเทคโนโลยีนั้นเข้ามามีส่วนในวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยีพลังงานนิวเคลียร์ หรือ นาโนเทคโนโลยี (Nano Technology)

5. ความเสี่ยงทางสังคม (Societal Risks) อันเป็นผลมาจากโลกาภิวัตน์และเป็นความเสี่ยงที่เป็นผลจากโลกาภิวัตน์ (Globalization Risk) เป็นความเสี่ยงที่แพร่หลายไปทั่ว ที่ทุกคนมีโอกาสได้รับผลกระทบเหมือนด้วย

นอกจากนี้การจำแนกประเภทความเสี่ยงยังอีกหลายมิติ ตามมุมมองที่แตกต่างกันไป นฤมล สะอาดโฉม (2550) จำแนกความเสี่ยง ดังนี้

1. ความเสี่ยงตามที่ปรากฏ (Objective Risk) และความเสี่ยงตามความคิดตามความรู้สึก (Subjective Risk)

ความเสี่ยงที่ปรากฏ คือ ความเสี่ยงที่วัดค่าความเบี่ยงเบนที่ต่างไปจากค่าที่คาดหวังไว้ ฉะนั้นจึงเป็นความเสี่ยงที่ได้รับการประเมินค่าคาดหวังและค่าความแปรปรวนทางสถิติได้ นั่นคือ จะต้องเป็นความเสี่ยงที่แสดงอยู่ในรูปของการแจกแจงของตัวแปรสุ่มความเสี่ยงได้ ตัวอย่างความเสี่ยงที่ปรากฏ เช่น ความเสี่ยงจากอุบัติเหตุบนท้องถนน

ความเสี่ยงตามความคิดตามความรู้สึก คือ ความเสี่ยงที่เป็นไปตามความรู้สึก ไม่สามารถประมาณค่าทางสถิติได้ เป็นความเสี่ยงที่ต่างกันไปตามความรู้สึกของแต่ละคน นอกจากนี้ความเสี่ยงตามความคิดตามความรู้สึกยังเปลี่ยนไปตามประสบการณ์ที่เปลี่ยนไปของแต่ละคน ด้วยเหตุนี้เราจึงไม่สามารถนำหลักการกระจายความเสี่ยงและทฤษฎีทางสถิติมาจัดการความเสี่ยงตามความรู้สึกนึกคิดได้ ตัวอย่างความเสี่ยงที่ตามความคิดความรู้สึก เช่น ความเสี่ยงจากภัยยาเสพติดที่เกิดขึ้นกับยาวชน

2. ความเสี่ยงที่แท้จริง (Pure Risk) และความเสี่ยงจากการเก็งกำไร (Speculative Risk)

ความเสี่ยงที่แท้จริง คือ ความเสี่ยงที่มีอยู่โดยธรรมชาติ ไม่ใช่ความเสี่ยงที่สร้างขึ้น ฉะนั้นโอกาสที่จะเกิดความสูญเสียมีอยู่สองกรณี นั่นคือ โอกาสที่จะเกิดความสูญเสีย และโอกาสที่จะไม่เกิดความสูญเสีย ความเสี่ยงที่แท้จริงจึงนำไปสู่ความสูญเสีย และไม่ความสูญเสียต่อตัวบุคคล กลุ่มบุคคล หรือทรัพย์สินเท่านั้น แต่ไม่นำไปสู่การทำกำไรได้ ตัวอย่างความเสี่ยงที่แท้จริง เช่น ความเสี่ยงจากการตายก่อนถึงเวลาอันควร หรือความเสี่ยงจากการเจ็บป่วยของสามีผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว

ความเสี่ยงจากการเก็งกำไร เป็นความเสี่ยงที่ไม่ได้มีอยู่ตามธรรมชาติ แต่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อหวังผลในการเก็งกำไรจากความเสี่ยงนั้น ความเสี่ยงประเภทนี้รวมถึงความเสี่ยงจากการลงทุน ความเสี่ยงจากการพนัน หรือความเสี่ยงจากการดำเนินธุรกิจ ความเสี่ยงจากการเก็งกำไรต่างไปจากความเสี่ยงที่แท้จริงตรงที่สามารถนำไปสู่กำไรหรือขาดทุน จากกิจกรรมความเสี่ยงที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเก็งกำไรนั้น ตัวอย่างความเสี่ยงจากการเก็งกำไร เช่น ความเสี่ยงจากการนำเงินออมของครอบครัวไปลงทุนในตลาดหุ้น

3. ความเสี่ยงพื้นฐานและความเสี่ยงเฉพาะ

ความเสี่ยงพื้นฐาน คือ ความเสี่ยงที่นำไปสู่ความสูญเสียที่กระทบกับคนจำนวนมาก หรือสังคมโดยรวม เช่น ภัยธรรมชาติ หรือความเสี่ยงจากภาวะเศรษฐกิจฝืดเคือง การวางแผนควบคุมความเสี่ยงพื้นฐานจึงต้องอาศัยนโยบายมหภาค

ความเสี่ยงเฉพาะ คือ ความเสี่ยงที่นำไปสู่ความสูญเสียที่กระทบบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือ องค์กรใดองค์กรหนึ่งเท่านั้น การวางแผนป้องกันและควบคุมความเสี่ยงเฉพาะจึงสามารถกระทำได้ในระดับจุลภาค เช่น องค์กร ชุมชน ครอบครัว หรือ บุคคล ตัวอย่างเช่น ความเสี่ยงจากอัคคีภัยสำหรับบ้านพักอาศัย

โดยปกติแล้ว บุคคล องค์กร หรือชุมชนทั้งหลายต้องเผชิญความเสี่ยงทุกประเภทในแต่ละวัน และอันที่จริงแล้วความเสี่ยงใดความเสี่ยงหนึ่งอาจมีคุณลักษณะสอดคล้องกับประเภทความเสี่ยงมากกว่าหนึ่งประเภทเช่น ความเสี่ยงจากอัคคีภัย ถือเป็นความเสี่ยงปรากฏ ใน

ขณะเดียวกันก็เป็นความเสี่ยงที่แท้จริง และหากเกิดอัคคีภัยกับบางอาคารเท่านั้น ความเสี่ยงจากอัคคีภัยนี้จะนับเป็นความเสี่ยงเฉพาะด้วย (นฤมล สะอาดโฉม, 2550) อีกทั้งความเสี่ยงในประเภทต่าง ๆ ล้วนแต่เกี่ยวโยงเชื่อมสัมพันธ์กันและอาจส่งผลให้เกิดผลกระทบด้านอื่นๆ ตามมา เช่น การที่ตกอยู่ในภาวะความเสี่ยงทางเศรษฐกิจอาจก่อให้เกิดภาวะความเสี่ยงทางสังคมขึ้นมาได้

สำหรับในงานวิจัยนี้เน้นการศึกษาความเสี่ยงทางสังคมและความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม ความเสี่ยงทางสังคมเป็นประเด็นทางสังคมที่อาจทำให้เกิดผลกระทบหรือก่อให้เกิดความสูญเสียหรือความเสียหายต่อวิถีการดำรงชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมของผู้คนส่วนมากในสังคมเป็นวงกว้าง และอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชุดความสัมพันธ์ของคนในสังคมในทิศทางที่ไม่พึงประสงค์ ได้แก่ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาความขัดแย้งหรือความรุนแรงในสังคม ปัญหาการผุกร่อนของประเพณีและวัฒนธรรม และการสูญหายไปของภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมเป็นความเสี่ยงที่เกิดจากประเด็นทางด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิต ได้แก่ ปัญหาการสูญเสียความหลากหลายทางธรรมชาติ ปัญหามลภาวะ การทำลายป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ

1.3 การรับรู้และการสื่อสารความเสี่ยง

การจัดการความเสี่ยงให้ได้ผลดี จำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงกระบวนการในการรับรู้ความเสี่ยงรวมถึงปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องในการรับรู้ นอกจากนี้การสื่อสารความเข้าใจเกี่ยวกับความเสี่ยงก็เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเช่นเดียวกัน

1.3.1 การรับรู้ความเสี่ยง (Risk Perception)

จากความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในโลกปัจจุบัน หลายคนมีความชื่นชมและได้รับประโยชน์จากเทคโนโลยีดังกล่าว ที่ทำให้การดำเนินชีวิตมีความสะดวกสบายมากขึ้น แต่หลายคนกลับมีความรู้สึกหวั่นเกรงถึงภยันตรายจากความเจริญก้าวหน้านั้นที่อาจจะมีต่อคนในการดำรง ชีวิตประจำวัน ในการทำงาน ในชุมชนหรือต่อระบบนิเวศวิทยา ซึ่งจากหลักฐานที่ปรากฏมากมายเกี่ยวกับความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ทำให้ไม่อาจปฏิเสธถึงความรู้สึกดังกล่าวได้ ภายใต้ความรู้สึกเหล่านี้ล้วนเกิดจากกระบวนการที่สลับซับซ้อนนับตั้งแต่ความไม่เชื่อมั่นในเทคโนโลยีจนเป็นผลให้มีการปฏิเสธความเจริญอย่างสุดขั้ว จนถึงระดับที่ขาดความเข้าใจถึงกลไกของสิ่งคุกคามที่มีผลกระทบต่อสุขภาพหรือสิ่งแวดล้อม

Slovic (2002) ได้เสนอแนวทางในการศึกษาความเสี่ยงไว้ 3 แนวทาง ได้แก่

1. แนวทางการวัดความเป็นจริงที่ยอมรับได้ (Axiomatic Measurement Paradigm) มุ่งเน้นศึกษาวิถีทางในการยอมรับความเป็นอัตวิสัยของมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงไปในการรับรู้ความเสี่ยง อันเกิดจากข้อมูลและประสบการณ์ที่ได้รับ

2. แนวทางสังคม-วัฒนธรรม (Socio-Cultural Paradigm) มุ่งตรวจสอบผลกระทบของตัวแปรระดับกลุ่ม ระดับวัฒนธรรมต่อการรับรู้ความเสี่ยง

3. แนวทางมิติทางจิตวิทยา (Psychometric Paradigm) เป็นการจำแนกอารมณ์และการตอบสนองต่อสถานการณ์เสี่ยงภัย โดยให้ความสำคัญในการพิจารณาสภาวะและบริบทแวดล้อมของภัยนั้น ๆ

สุธาวัลย์ เสถียรไทยและคณะ (2546) ได้สรุปประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลการรับรู้ความเสี่ยงมี ดังนี้

1. ข้อเท็จจริงและเหตุผล ทั้งนี้ข้อเท็จจริงหรือเหตุผลทางวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว ไม่สามารถขจัดหรือลดความกังวลของชุมชนลงได้ โดยเฉพาะความเสี่ยงที่เป็นสาเหตุการตายและมีผลกระทบต่อชุมชนในวงกว้าง เช่น ภัยพิบัติตามธรรมชาติ เครื่องบินตก หรือมะเร็ง มักจะถูกประเมินจากประชาชนว่ามีความเสี่ยงสูง ในขณะที่สาเหตุการตายที่พบได้บ่อย ๆ เช่น อุบัติเหตุจราจรหรือโรคหัวใจกลับถูกประเมินว่ามีความเสี่ยงต่ำ ดังนั้น ลำพังการเปิดเผยข้อเท็จจริงโดยไม่คำนึงถึง "อารมณ์ความรู้สึก" ของประชาชนอาจไม่สามารถลดความรู้สึกในด้านลบของประชาชนลงไปได้ บ่อยครั้งที่อารมณ์ความรู้สึกมีอิทธิพลต่อการรับรู้อย่างมาก ตัวอย่างเช่น คนงานที่ผ่านการฝึกและมีอุปกรณ์ป้องกันอันตรายเป็นอย่างดีถือว่า มีความปลอดภัยสูงในการทำงานในสถานที่ที่มีแร่ไยหิน ซึ่งพบว่า เป็นสารก่อมะเร็งเยื่อหุ้มปอด มักจะรู้สึกว่าตัวเองมีความเสี่ยงต่อการเป็นโรคมะเร็งปอดมากกว่า เมื่อเทียบกับการสูบบุหรี่ ทั้งที่แท้ที่จริงแล้วการสูบบุหรี่มีอันตรายและเสี่ยงต่อการเป็นโรคมะเร็งปอดมากกว่า

2. ทัศนะคติต่อความเสี่ยง คนรอบข้าง เช่น เพื่อน ครอบครัว เพื่อนร่วมงาน และบุคคลที่เป็นที่นับถือในสังคมจะมีอิทธิพลต่อพื้นฐานการรับรู้เป็นอย่างมากและยากต่อการเปลี่ยนแปลง การรับรู้ความเสี่ยงถูกหล่อหลอมและเสริมสร้างมาจากปัจจัยต่างๆมากมายที่สลับซับซ้อน และเป็นสิ่งซึ่งจะถูกใช้ในการแปลความหมายและทำความเข้าใจกับข้อมูลหรือความเสี่ยงใหม่ ๆ ดังนั้น วัตถุประสงค์หลักของการสื่อสารความเสี่ยงที่แท้จริงคือ การสร้างความน่าเชื่อถือให้กับองค์กรหรือโครงการด้วยการแสดงความมุ่งมั่นที่จะควบคุมและจำกัดขอบเขตของความเสี่ยง ซึ่งมักจะแตกต่างไปจากวัตถุประสงค์ขององค์กรหรือโครงการทั่วไปที่มักจะใช้วิธีการโฆษณาชวนเชื่อในการเปลี่ยนความคิดเห็นของประชาชน เกี่ยวกับขนาดของความเสี่ยง ซึ่งในที่สุด

แล้วก็มักจะมีปฏิกิริยาโต้กลับที่รุนแรงตามมา การแสดงให้ประชาชนเห็นว่า องค์กรหรือโครงการมีความมุ่งมั่นที่จะดำเนินการทุกวิถีทางที่จะควบคุมหรือลดลงความเสี่ยง มีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดภาพพจน์ที่ดีและพร้อมจะร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชนและชุมชนอย่างแท้จริง

3. ความเสี่ยงที่เป็นศูนย์ บ่อยครั้งที่ปฏิกิริยาจากประชาชนในการต่อต้านมักจะถูกมองว่า ประชาชนต้องการความเสี่ยงที่เป็นศูนย์ ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วยังไม่มีหลักฐานที่ยืนยันความเชื่ออันนี้ อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปประชาชนพร้อมที่จะยอมรับความเสี่ยงโดยการชั่งน้ำหนักระหว่างประโยชน์ที่จะได้รับและความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา การต่อต้านโดยเรียกร้องความเสี่ยงที่เป็นศูนย์จึงอาจเป็นผลมาจากความล้มเหลวในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเจ้าของโครงการที่มีต่อประชาชนและชุมชนทำให้ประชาชนและชุมชนขาดความไว้วางใจ หรือเกิดจากความล้มเหลวในการอธิบายผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับเพื่อแลกกับความเสี่ยง ดังนั้นความล้มเหลวในสองประการดังกล่าวจึงเป็นผลให้มีการเรียกร้องความเสี่ยงที่เป็นศูนย์

4. ความน่าเชื่อถือของข้อมูล เมื่อใดที่ข้อมูลถูกนำเสนอโดยกลุ่มที่จะได้รับประโยชน์โดยตรง ประชาชนจะมีการตอบสนองอย่างระมัดระวัง ในทางตรงข้าม หากถูกนำเสนอโดยกลุ่มที่ไม่ได้มีส่วนได้เสียจะได้รับความเชื่อถือมากกว่า ดังนั้น การสร้างความน่าเชื่อถือขององค์กรเจ้าของโครงการจึงจำเป็นต้องได้รับการยอมรับจากกลุ่มบุคคลที่สามที่ไม่มีส่วนในผลประโยชน์พร้อมทั้งให้เป็นผู้สื่อสารกับชุมชน ซึ่งอาจจะต้องรวมทั้งให้เข้ามีส่วนร่วมในการกำหนด และพัฒนาแผนการจัดการด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้กับประชาชนและชุมชนตั้งแต่ต้น

5. สัญลักษณ์ด้านอารมณ์ เมื่อพูดถึงความเสี่ยง นักวิทยาศาสตร์หรือนักประเมินความเสี่ยงจะบอกเป็นความน่าจะเป็น เช่น จำนวนของผู้ที่จะเสียชีวิตจากมะเร็งที่เพิ่มขึ้นเนื่องจากสารพิษในโรงงานอุตสาหกรรม แม้จะมีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ที่สนับสนุนข้อเท็จจริงนี้เพียงใด ก็อาจถูกปฏิเสธจากประชาชนและชุมชนด้วยเหตุผลเพียงแค่ความรู้สึก สัญลักษณ์ด้านอารมณ์จึงเป็นส่วนสำคัญของการสื่อสารรับรู้ความเสี่ยง เช่น เกษตรกรที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าอาจมีความรู้สึกด้านบวกกับความเสี่ยง คือ ไม่รู้สึกว่าเสี่ยงต่อความล้มเหลวในการเก็บเกี่ยวหรือเสี่ยงต่อปัญหาทางสิ่งแวดล้อม ตราบที่เกษตรกรยังได้รับผลผลิตและค่าตอบแทนเป็นที่น่าพอใจ

1.3.2 องค์ประกอบที่สำคัญของการรับรู้ความเสี่ยง

ในการรับรู้ความเสี่ยงของประชาชนหรือชุมชนมักจะมีสองปัจจัยหลัก ได้แก่ การควบคุมและความสามารถในการทำความเข้าใจ โดยทั่วไปแล้วชุมชนมีแนวโน้มที่จะประเมินความเสี่ยงต่ำในสิ่งที่พวกเขารู้สึกว่า สามารถควบคุมได้หรือสามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเองในการรับหรือไม่รับความเสี่ยงและวิธีการจัดการกับปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเสี่ยง ความสามารถ

ในการทำความเข้าใจ หมายความว่า ความเสี่ยงที่มีแหล่งกำเนิดจากแหล่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้ หรือไม่คุ้นเคยมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดปฏิกิริยาในเชิงลบ ความเสี่ยงจากแหล่งซึ่งคุ้นเคยดีหรือสามารถมองเห็นได้ไม่ยากมักจะไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกด้านลบมากนับ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ได้แก่ คนส่วนใหญ่จะกลัวเมื่อต้องเข้าใกล้ใบเลื่อยในโรงเลื่อยไม้ที่กำลังทำงานอยู่ ในขณะที่คนงานซึ่งทำงานอยู่กับใบเลื่อยขนาดเดียวกัน แม้จะเคยเห็นการบาดเจ็บหรือเคยมีประสบด้วยตนเองก็ตามดูจะมีปฏิกิริยาน้อยกว่า ความแตกต่างดังกล่าวอธิบายได้ว่าเกิดจากความคุ้นเคยหรือไม่คุ้นเคยนั่นเอง ดังนั้น การสื่อสารความเสี่ยงที่เกี่ยวกับอันตรายหรือภัยคุกคาม จึงต้องใช้วิธีการที่จะก่อให้เกิดความรู้สึกที่คุ้นเคยและความสามารถในการควบคุม การสร้างความสามารถในการควบคุมทำได้โดยการสนทนาพูดคุย และแสดงความเต็มใจในการตอบสนองต่อความกังวลของประชาชนและชุมชน สำหรับการสร้างความคุ้นเคยสามารถทำได้โดยการให้ข้อมูลความรู้ที่ทันสมัย เชื่อถือได้และมีความถูกต้องสูง

จากรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าการที่บุคคลจะมีการรับรู้ความเสี่ยงอย่างไรนั้น จึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ อารมณ์ ความรู้สึก ทัศนคติ ความรู้ ความสามารถในการควบคุม ความสามารถในการเข้าใจ เหตุผลและประสบการณ์ รวมถึงความน่าเชื่อถือของข้อมูล

1.3.3 แนวทางการสื่อสารความเสี่ยง

การสื่อสารความเสี่ยงมีความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งต่อการพิจารณาเพื่อเตรียมการจัดการความเสี่ยง ทั้งนี้เพราะจะเป็นการทำความเข้าใจกับชุมชน เตรียมศักยภาพของข้อมูล เพื่อการเตือนภัย การปรับตัว และการรับมืออย่างมีประสิทธิภาพกรณีมีเหตุการณ์ฉุกเฉิน ทั้งนี้การสื่อสารความเสี่ยงบางครั้งก็มีความเฉพาะเจาะจงขึ้นกับวิถีทางสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้นจึงต้องระมัดระวังวิธีการสื่อสารความเสี่ยงในบริบทสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน (The Royal Society, 1992) เมื่อวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของของการสื่อสารก็เปลี่ยนไปด้วย ทั้งนี้แต่ละบุคคลอาจแตกต่างกันตามแต่ระดับของการยอมรับและการปฏิบัติตามแบบแผนของวัฒนธรรม (จุฑาพรรธ์ ผดุงชีวิต, 2550)

วิธีการสื่อสารความเสี่ยงของ The Royal Society (1992) แห่งสหราชอาณาจักรได้กำหนดวิธีการสื่อสารความเสี่ยง (Risk Communication Approaches) ไว้เป็น 4 แนวทาง ดังนี้

1. วิธีการสื่อสารแบบมีกรอบโครงสร้าง (Engineering Communication Frame-work) เป็นรูปแบบการสื่อสารทางเดียว (One-way Model) มีลักษณะเป็นคำสั่งหรือข้อแนะนำมาจากเบื้องบน (Top down) จากผู้เชี่ยวชาญสู่ผู้ปฏิบัติหรือประชาชน

2. วิธีการสื่อสารสองทาง (Two-way Exchange or Dialoque) เป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็น (Opinions) หรือปฏิกิริยา (Reactions) ระหว่าง

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ห้องสมุดงานวิจัย

ปัจเจก กลุ่ม และองค์กร ซึ่งเป็นข้อมูลหรือสาสน์เกี่ยวกับความเสี่ยง ภัย หรือเรื่องต่างๆ เพื่อที่จะได้ดำเนินการจัดการความเสี่ยงต่อไป

3. วิธีการสื่อสารที่ถูกกำหนดเป็นระบบ ไม่เพียงแต่เป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลเท่านั้น แต่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบและฝังตรึง (Embeded) ให้เป็นกฎข้อปฏิบัติขององค์กร ภายใต้บริบทวัฒนธรรมขององค์กรนั้น ซึ่งเป็นสาระที่สำคัญเพื่อการบริหารจัดการความเสี่ยง

4. การสื่อสารความเสี่ยงเป็นกระบวนการทางการเมือง (Political Process) เพื่อที่จะขับเคลื่อน (Operate) สังคมประชาธิปไตย ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการให้อำนาจกลุ่มที่แบกรับความเสี่ยงสามารถตัดสินใจในการบริหารจัดการความเสี่ยงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แม้จะใช้วิธีการสื่อสารความเสี่ยงในรูปแบบใดก็ตาม แต่สิ่งที่ควรคำนึงถึงในการสื่อสารความเสี่ยงกับชุมชนต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหลายประการดังที่ สุธาวัลย์ เสถียรไทย และคณะ (2546) ได้นำเสนอไว้ ดังนี้

1. สถิติความเสี่ยงกับความกังวลของชุมชน วิธีที่ใช้กันมาก ได้แก่ การเปรียบเทียบความเสี่ยงที่ทราบดีอยู่แล้วกับความเสี่ยงที่รู้น้อย อย่างไรก็ตาม วิธีดังกล่าวอาจจะไม่ได้ผลหรือไม่มีประโยชน์สำหรับการเปรียบเทียบระหว่างความเสี่ยงที่คุ้นเคยและควบคุมได้ง่าย (เช่น การขับรถ) กับความเสี่ยงที่ไม่คุ้นเคยและไม่สามารถควบคุมได้

วิธีการเปรียบเทียบที่มีประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง ได้แก่ การเปรียบเทียบการดำเนินการกับมาตรฐานการดำเนินงานขององค์กรที่เป็นกลางและมีชื่อเสียง ซึ่งจะทำให้การดำเนินงานเป็นที่คุ้นเคยสำหรับชุมชนมากขึ้น รวมทั้งไม่ต้องมาประเมินปัจจัยเสี่ยงหรือมาตรฐานในการเปรียบเทียบให้ยุ่งยาก วิธีการนี้จะยิ่งมีประสิทธิภาพมากขึ้นหากไม่เพียงแต่ทำได้ดีกว่ามาตรฐาน แต่ยังมุ่งมั่นว่าจะทำการปรับปรุงการดำเนินงานให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปอีกด้วย ในกรณีที่ไม่สามารถดำเนินการได้ถึงระดับมาตรฐานที่ยอมรับได้ ก็จะต้องแสดงให้เห็นว่ากำลังดำเนินการอะไร เพื่อให้มีการปรับปรุงการดำเนินงานและเมื่อไรจึงจะบรรลุตามมาตรฐานที่ตั้งไว้

2. การจำแนกความรู้สึกและการรับรู้ความเสี่ยง ชุมชนโดยทั่วไปมักจะทราบดีว่าอะไรที่ทำให้พวกเขากลัว ดังนั้น หากสามารถทำความเข้าใจเกี่ยวกับความกลัวนั้นและยอมรับว่ามีอยู่จริงและสมเหตุสมผลก็จะสามารถพัฒนาวิธีการตอบสนองต่อความกลัวนั้นได้ โดยทั่วไปคนในชุมชนจะมีระดับความกลัวที่แตกต่างกันตั้งแต่ไม่กลัวโดยสิ้นเชิงจนถึงระดับความกลัวที่ขาดเหตุผล การสื่อความเสี่ยงจึงต้องมุ่งความสนใจไปที่กลุ่มที่อยู่กลาง ๆ โดยจะต้องสร้างความตระหนักว่าความเสี่ยงนั้นสามารถเข้าใจและควบคุมได้

มีบางสถานการณ์ที่ความรู้สึกอาจครอบงำปัจจัยด้านอื่น ๆ เมื่อความคุ้นเคยเปลี่ยนเป็นความรู้สึกถูกคุกคาม ในกรณีเช่นนี้การใช้ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจจะต้องเป็นกลไกแรก

ในการแก้ปัญหา ต่อเมื่อชุมชนสามารถควบคุมความรู้สึกต่อด้าน โกรธ ซึมเศร้าแล้วจึงจะหันมาใช้วิธีการเผชิญกับข้อเท็จจริง โดยใช้วิธีการที่ดีที่สุดและเด็ดขาดเท่าที่เป็นไปได้ในการเผชิญและแก้ไขปัญหานั้น ๆ ตัวอย่างเช่น การค้นพบสารพิษในบริเวณที่ที่มีผู้อาศัยมากที่สุดอาจก่อให้เกิดเหตุการณ์ดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้น มาตรการสื่อสารความเสี่ยงจึงต้องเตรียมพร้อมในการรับฟังความรู้สึกที่ระบายออกมาอย่างเต็มใจ จากนั้นจึงค่อยดำเนินการหามาตรการแก้ไขต่อไป

3. ผลประโยชน์และการสื่อสารความเสี่ยง บุคคลแต่ละคนมีแนวโน้มในการตัดสินใจเกี่ยวกับประโยชน์และความเสี่ยงอยู่ในใจโดยไม่รู้ตัว ทำนองเดียวกันความเต็มใจของชุมชนที่จะยอมรับความเสี่ยงจะขึ้นอยู่กับทัศนคติของชุมชนที่มีต่อผลได้ที่จะตกแก่ชุมชนจากแหล่งที่ก่อให้เกิดความเสี่ยงนั้น ทัศนคติเหล่านี้มักจะไม่เปิดเผยออกมาโดยตรง ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของหน่วยงานที่จะต้องเปิดเผยข้อมูลตั้งแต่ต้น การพยายามบอกผลได้แก่ชุมชนในระยะที่ชุมชนจะตัดสินใจมักจะสายเกินไป

4. การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ จากงานการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารความเสี่ยงที่ผ่านมาพบว่า สื่อต่าง ๆ มักจะสนใจประเด็นทางการเมืองของความเสี่ยงมากกว่าประเด็นด้านวิทยาศาสตร์ สื่อจะให้ความสนใจกับเรื่องราวที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์มากกว่าข้อมูลทางสถิติ วัสดุที่จะมอบให้สื่อควรประกอบด้วย รูปภาพต่าง ๆ ความเป็นมาของหน่วยงานรวมทั้งผลประโยชน์ที่จะตกแก่ชุมชน, ข้อมูลที่เข้าใจง่ายเกี่ยวกับสารพิษหรือสารอันตรายที่หน่วยงานจะใช้ วิธีการดูแลรักษาและมาตรการกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน

5. การสร้างความไว้วางใจและความน่าเชื่อถือ กฎพื้นฐานในการสื่อสารเรื่องวิกฤติต่าง ๆ คือ การชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งที่องค์กรกำลังดำเนินการโดยเร็วที่สุด การยิ่งให้ความมุ่งมั่นในการแก้ไขปัญหาวิกฤติมากเท่าใด ความสำเร็จในการสร้างความตระหนักแก่ชุมชนว่าภาระวิกฤติจะผ่านพ้นไปโดยเร็ว รวมทั้งความไว้วางใจที่มีต่อองค์กรก็จะมีมากขึ้นเท่านั้น

ข้อความที่ไม่ควรใช้ในการสื่อกับชุมชนคือ การบอกว่าความเสี่ยงมีน้อยเพียงใด แต่ควรบอกว่าองค์กรทำงานหนักเพียงใดในการลดความเสี่ยงให้น้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยทั่วไปข้อความควรประกอบด้วย ความพยายามขององค์กรในการลดความเสี่ยงในระยะเวลาที่ผ่านมา, ความพยายามในการลดความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และ ความพยายามในปัจจุบันที่กำลังดำเนินการเพื่อจัดการความเสี่ยง

6. การสร้างความเข้าใจและความเชื่อมั่น กลุ่มที่มีความสำคัญอย่างมากในการทำความเข้าใจกับชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ขององค์กรเอง หากเจ้าหน้าที่สงสัยหรือไม่แน่ใจเกี่ยวกับสถานการณ์ความปลอดภัยและสุขภาพแล้ว ก็คงไม่มีวิธีการใดที่จะสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชนได้ ดังนั้น เจ้าหน้าที่จึงเปรียบเสมือนทูตที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการสู่ชุมชน นั่นก็คือ สิ่งนี้

จำเป็นที่จะต้องมีกลไกภายในองค์กรในการสื่อความเข้าใจกับเจ้าหน้าที่ กลไกภายในองค์กรนี้จะต้องมีความรวดเร็วพอที่จะทำให้พนักงานได้รับข้อมูลที่พร้อมจะเปิดเผยต่อสาธารณะ หากเป็นไปได้แล้วควรมีการกำหนดเจ้าหน้าที่จะเป็นตัวหลักในการโฆษกให้กับองค์กรถึงความมุ่งมั่นที่จะควบคุมอันตรายหรือความเสี่ยงในสถานการณ์ใดใด ตรงกับการศึกษาของ Ali, Syed Harris (1996) ที่พบว่าความเชื่อมั่นเกี่ยวกับความเสี่ยง เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการยอมรับและการรับรู้

7. **บุคคลที่สามและการสื่อสารความเสี่ยง** การสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ ในการให้การสนับสนุนเกี่ยวกับข้อมูลด้านความเสี่ยงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน โดยทั่วไปควรสร้างพันธมิตรกับหน่วยงานดังต่อไปนี้ สถานีตำรวจและหน่วยดับเพลิง หน่วยงานทางการแพทย์ นักสิ่งแวดล้อม สถาบันการศึกษา ผู้นำทางการเมือง ผู้นำองค์กรชุมชน และ ผู้รักษาการตามกฎหมาย ซึ่งแต่ละกลุ่มข้างต้นควรได้รับทราบข้อมูลเบื้องต้นที่จะเปิดเผยต่อสาธารณะ รวมทั้งควรมีการดำเนินการแจ้งข้อมูลให้กับผู้เชี่ยวชาญภายนอกที่สื่อและชุมชนให้ความเชื่อถือ

8. **การสื่อสารกับสาธารณะ** ความสามารถในการควบคุมมักจะเป็นแรงผลักดันที่สำคัญต่อการรับรู้ความเสี่ยง ความเสี่ยงที่แต่ละคนสามารถควบคุมได้ มักจะได้รับการยอมรับและถูกประเมินว่ามีความเสี่ยงต่ำ แต่หากเป็นความเสี่ยงที่เกิดจากหน่วยงาน ชุมชนจะเกิดความรู้สึกว่าไม่สามารถควบคุมได้ เนื่องจากมักจะไม่ทราบว่ามีอะไรเกิดขึ้นภายในองค์กรที่อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัยแก่บุคคลแต่ละคนรวมทั้งครอบครัว

กลไกในการเปิดเผยข้อมูลให้สาธารณะได้รับรู้ จึงเป็นเหมือนการสร้างความรู้สึกเชื่อมั่นว่าตนสามารถควบคุมความเป็นไปของตนได้ ด้วยเหตุนี้ ความสำเร็จดังกล่าวจึงอาจประเมินได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า การเปิดเผยข้อมูลจะต้องนำไปสู่การลดความหวาดกลัวลง เพราะนั่นคือ กลไกสำคัญในการสร้างความคุ้นเคยและอำนาจในการควบคุมนั่นเอง แต่การที่ไปถึงจุดนั้นได้องค์กรจะต้องมีท่าทีที่เปิดเผยและเต็มใจที่จะให้สาธารณะได้เข้ามาตรวจสอบและเกิดความพึงพอใจต่อสิ่งที่ได้เห็น รวมทั้งยอมรับฟังและพร้อมที่จะดำเนินการแก้ไขตามที่ชุมชนมีความกังวล

สิ่งซึ่งมีความสำคัญไปยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คือ องค์กรจะต้องไม่ละเลยต่อความรับผิดชอบต่อความเสี่ยงที่อาจจะมีขึ้นกับชุมชนเนื่องจากองค์กร แม้ว่าความเสี่ยงนั้นจะดูเล็กน้อยก็ตาม ผู้ประสานองค์กร ก็ควรตรวจสอบความก้าวหน้าในการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของชุมชน นอกจากนี้ควรมีการกิจกรรมอื่นๆ สู่สาธารณะ เช่น การทัศนศึกษา การจัดเวทีชาวบ้าน การแถลงรายละเอียด ฯลฯ รวมทั้งองค์กรจะต้องพร้อมที่ร่วมมือกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่นในการจัดการความเสี่ยงของชุมชนด้วย

9. วัตถุประสงค์รวม ความเข้าใจและความไว้วางใจของชุมชน ซึ่งวัตถุประสงค์สุดท้ายของการสื่อความเสี่ยง คือ การสร้างความพอใจให้กับชุมชน จากงานวิจัยและประสบการณ์ที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า การจะบรรลุตามวัตถุประสงค์ข้อนี้ไม่เพียงแต่จะต้องสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับขนาดของความเสี่ยงให้กับชุมชนแล้ว แต่ยังจะต้องสร้างความเชื่อมั่นที่มีต่อองค์กรว่าจะสามารถจัดการความเสี่ยงได้อีกด้วย ซึ่งต้องอาศัยเวลา ความอดทน และการทำงานอย่างหนัก โดยสร้างความรู้สึกศรัทธาให้กับชุมชน โดยการมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือชุมชน

การสื่อสารความเสี่ยงที่ดีที่สุดมิใช่ด้วยคำพูดแต่อยู่ที่การกระทำที่ชุมชนต้องการที่จะเห็นว่าองค์กรมีส่วนสำคัญในการเพิ่มคุณภาพชีวิตให้แก่คนในชุมชนและปกป้องคนทุกคนให้พ้นจากอันตราย องค์กรที่ชนะใจด้วยการกระทำดังกล่าวก็จะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารความเสี่ยงองค์กรจะต้องแสดงให้ชุมชนเห็นว่า อยู่ข้างเดียวกับพวกเขา และพร้อมอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับชุมชน จะต้องไม่แยกออกจากชุมชนแต่จะต้องเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เมื่อถึงจุดนี้แล้วการกระทำใด ๆ ก็จะได้รับการยอมรับในที่สุด สอดคล้องกับการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ของ Ali, Syed Harris (1996) ซึ่งศึกษาความพยายามของชุมชนที่จะทำให้ประชาชนมีความรู้สึกไว้วางใจ (Trust) และมั่นใจ(Confidence) ใน Guelph Landfill Search Process (GLSP) แต่ก็มีข้อถกเถียงว่าการขาดความเชื่อมั่นของประชาชนไม่ได้เกิดจากปัจจัยทางการเมืองโดยตรง แต่เกิดจากความไม่ไว้วางใจในสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทั่ว ๆ ไป จากการศึกษาพบว่าความเชื่อมั่นเกี่ยวกับความเสี่ยง เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการยอมรับและการรับรู้

ในการวิจัยครั้งนี้จะศึกษาการสื่อสารความเสี่ยงใน 4 รูปแบบ คือ 1)การสื่อสารทางเดียวจากองค์กรต่าง ๆ สู่ประชาชนและชุมชนในรูปแบบของสื่อประเภทต่าง ๆ 2)การสื่อสารสองทางเป็นการแสดงถึงการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร 3) การสื่อสารผ่านกฎระเบียบหรือแนวปฏิบัติของชุมชน และ 4) การสื่อสารในรูปแบบของกระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก ทั้งนี้ในกระบวนการสื่อสารในรูปแบบดังกล่าวข้างต้นมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับประสิทธิภาพในการสื่อสารความเสี่ยง ได้แก่ ความคุ้นเคย การควบคุมได้ การคำนึงถึงผลประโยชน์ วิธีการใช้สื่อที่มีคุณภาพ การสร้างความไว้วางใจและความน่าเชื่อถือ การใช้บุคคลที่สาม และการสร้างความพึงพอใจ

1.4 แนวคิดเรื่องการจัดการความเสี่ยง (Risk Management)

1.4.1 ความหมาย

ถึงแม้คำจำกัดความของคำว่า "ความเสี่ยง" จะแตกต่างกันไปตามความเชี่ยวชาญ อาชีพ สาขาวิชา มุมมองหรือประสบการณ์ของแต่ละคน แต่สาระสำคัญของความหมายของคำว่าเสี่ยงที่เหมือนกัน คือ ความไม่แน่นอนที่อาจนำไปสู่ความสูญเสีย (นฤมล สะอาดโฉม, 2550)

การจัดการความเสี่ยงหรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า การบริหารความเสี่ยง หมายถึง การบริหารจัดการที่เป็นไปเพื่อคาดการณ์และลดผลเสียของความไม่นอนที่อาจจะเกิดขึ้น (นฤมล สะอาดโฉม, 2550) เป็นการบริหารปัจจัยและควบคุมกิจกรรม หรือกระบวนการต่าง ๆ เพื่อพิจารณาคาดว่าจะมีสิ่งใด เหตุการณ์ใดที่อาจเป็นปัญหา อุปสรรค ทำให้ไม่สามารถบรรลุเป้าหมาย และจะส่งผลกระทบหรือสร้างความเสียหาย หรือก่อให้เกิดความล้มเหลว หรือลดโอกาสที่จะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ (สำนักงานปลัดกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2550; The World Bank, 2001)

การจัดการความเสี่ยงต้องการการจัดการทั้งระบบ ทุกภาคส่วน และต้องมีการจัดการแบบบูรณาการ ผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจในการบริหารจัดการความเสี่ยงต้องทำการชั่งน้ำหนักระหว่างผลประโยชน์ที่จะได้รับ คุณค่า และความสูญเสียหรือความเสียหายที่จะเกิดขึ้น ต้องตัดสินใจในการแบ่งสันปันส่วนระหว่างประโยชน์ที่จะได้รับกับความสูญเสียที่จะเกิดขึ้น จะทำอย่างไรจึงจะมีศักยภาพในการกระจายผลประโยชน์ให้มากที่สุด ซึ่งเป็นทิศทางที่สำคัญของการจัดการความเสี่ยง (Hill, 2003)

ในขณะที่ The Treasury Secretariat of Canada (1999 อ้างถึงใน Hill, 2003) อธิบายเกี่ยวกับเรื่องการจัดการความเสี่ยงไว้ว่า เป็น "วิธีการเชิงระบบ" (Systematic Approach) ที่จะกำหนดการกระทำที่ดีที่สุดภายใต้ความไม่แน่นอนโดยการจำแนก ทำความเข้าใจ ลงมือดำเนินการและสื่อสารในประเด็นความเสี่ยง ซึ่งวิธีการเชิงระบบจะช่วยให้มองเห็นความเสี่ยงที่สำคัญ ง่ายต่อการจัดการความเสี่ยงที่เกิดขึ้น ง่ายต่อการสังเกตเฝ้าติดตาม และมีการเรียนรู้ที่จะพัฒนาการรับมือกับความเสี่ยงนั้น ซึ่งสอดคล้องกับการนิยามของ The International Organization for Standardization (ISO) (1999 อ้างถึงใน Hill, 2003) การจัดการความเสี่ยงเป็นการจำแนก วิเคราะห์ ประเมิน การจัดการ(ควบคุม) สังเกตการณ์ ทบทวน/พิจารณา และการสื่อสารความเสี่ยง ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้สามารถทำได้เป็นระบบ

Hill (2003) กล่าวว่า จริงแล้วเจตนาของการจัดการความเสี่ยง คือ การเพิ่มผลประโยชน์และลดต้นทุนค่าใช้จ่ายสำหรับการกระทำ (Activities) ที่ไม่แน่นอน ชุมชนสามารถที่จะจัดการกับความเสี่ยงได้ในหลาย ๆ บทบาท เช่น เป็นผู้ปกป้องสิทธิ ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของ

ประชาชน การออกกฎระเบียบในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม หรือแม้กระทั่งการเข้าถึงทรัพยากรและบริการของรัฐ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นผู้มีอำนาจตัดสินใจต้องทำให้การแลกเปลี่ยนและการแข่งขันผลประโยชน์มีความสมดุลกัน โดยที่ผลการแก้ไขปัญหาต้องมีความคุ้มค่าและเป็นที่ยอมรับได้

1.4.2 กลยุทธ์ในการบริหารจัดการความเสี่ยง

ในการจัดการความเสี่ยงที่เกิดขึ้นของแต่ละบุคคล องค์กรหรือชุมชนอาจแตกต่างกันไปตามบริบทและสภาพแวดล้อม แต่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ประชาชนและชุมชนจะต้องเป็นกลุ่มที่สำคัญที่จะต้องเป็นผู้ลงมือในการจัดการความเสี่ยงด้วยตนเอง เพราะเป็นผู้ที่เผชิญความเสี่ยงนั้น ถึงแม้ว่าในการจัดการความเสี่ยงนั้นจะมีข้อจำกัดอยู่บ้าง เช่น 1) ใช้เครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความเสี่ยงไม่เหมาะสม 2) เครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความเสี่ยงไม่สามารถเข้าถึงหลักการประกันความเสี่ยงหรือเครื่องมือทางการเงิน และ 3) การใช้เครื่องมือที่ไม่มีประโยชน์ต่อสถานการณ์ที่อาจเป็นเพราะการขาดความรู้ความเข้าใจหรือการขาดข้อมูลในการจัดการความเสี่ยง อย่างไรก็ตาม การจัดการความเสี่ยงสามารถที่จะดำเนินการได้ด้วยกลยุทธ์ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์ (Ex ante risk Management) และการจัดการหลังจากเกิดเหตุการณ์ขึ้นแล้ว (Ex post risk Management) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002; Hill, 2003; Holzmann & Sherburne-Benz & Teslivc, 2003; Department of International Development, 2006)

การจัดการความเสี่ยงก่อนเกิดเหตุ (Ex ante risk Management) ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์การป้องกันและลดความเสี่ยง (Risk Prevention & Reduction Strategies) เป็นกลยุทธ์ในการลดโอกาสในการเกิดเหตุหรือกำจัดต้นเหตุที่ก่อให้เกิดความเสี่ยง เช่น การพัฒนาระบบชลประทานเพื่อป้องกันปัญหาภัยแล้ง การรักษาหน้าดิน (Soil Conservation) เป็นต้น และกลยุทธ์ที่สองในการจัดการความเสี่ยงก่อนเกิดเหตุ ได้แก่ กลยุทธ์การบรรเทาความเสียหาย (Risk Mitigation Strategies) เป็นกลยุทธ์เพื่อบรรเทาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากภัย เช่น ระบบการประกันภัย การสร้างสถานที่หลบภัยจากพายุ เป็นต้น

การจัดการหลังเกิดเหตุ (Ex post risk Management) ประกอบด้วยกลยุทธ์การเผชิญกับความเสี่ยง (Coping Risk) เป็นการแก้ไขปัญหาหลังจากที่เกิดเหตุแล้ว เช่น การขายที่ดินหรือทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อความอยู่รอด การกู้ยืมเงิน เป็นต้น

ทั้งนี้ ธนาคารโลก โดย Social Protection Unit (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002) ได้จำแนกผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความเสี่ยงไว้ 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ประสบความเสี่ยง และ 2) กลุ่มผู้เตรียมการ(Provider)หรือลงมือปฏิบัติการ ได้แก่ ผู้เสนอให้กลยุทธ์ในการจัดการความเสี่ยง (Provide Risk Management Strategies) และกลุ่มผู้สนับสนุนเครื่องมือ (Supply Risk Management Instrument) ซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องกับความเสี่ยงและการจัดการความเสี่ยง (Actors)

แบ่งเป็น 3 ระดับ คือระดับจุลภาค (Micro Level) ได้แก่ ปัจเจก และครัวเรือน ระดับกลาง (Meso Level) หรือบางทีก็เรียกระดับชุมชน (Community Level) ได้แก่ ชุมชน เครือข่ายทางสังคม และองค์กรในท้องถิ่นทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ระดับมหภาค (Macro Level) หรือระดับเหนือชุมชน (Extra community Level) ได้แก่ รัฐบาลกลาง องค์กรในภูมิภาค และองค์กรระหว่างประเทศทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

1.4.3 กระบวนการและขั้นตอนการบริหารจัดการความเสี่ยง

ในการจัดการความเสี่ยงที่เกิดขึ้นกับปัจเจก ชุมชน หรือองค์กร อาจแตกต่างกันไปตามบริบทและสภาพแวดล้อม สามารถจัดการได้ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการ (Formality) และแบบไม่เป็นทางการ (Informality) ที่มีกระบวนการและขั้นตอนการบริหารความเสี่ยงที่แตกต่างกันไป (Department of International Development, 2006) แต่โดยทั่วไปแล้วพื้นฐานของกระบวนการและขั้นตอนการบริหารจัดการความเสี่ยง ประกอบด้วย การจำแนกความเสี่ยง การวิเคราะห์และประเมินความเสี่ยง การจัดการ (ควบคุม) การสังเกตการณ์ การทบทวน/พิจารณา และการสื่อสารความเสี่ยง (Hill, 2003) ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญในกระบวนการตัดสินใจในการบริหารความเสี่ยง ภาพที่ 1 เป็นแผนภูมิที่แสดงเพื่อเปรียบเทียบกระบวนการและขั้นตอนการบริหารจัดการความเสี่ยงจากสององค์กรระดับโลกที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากล

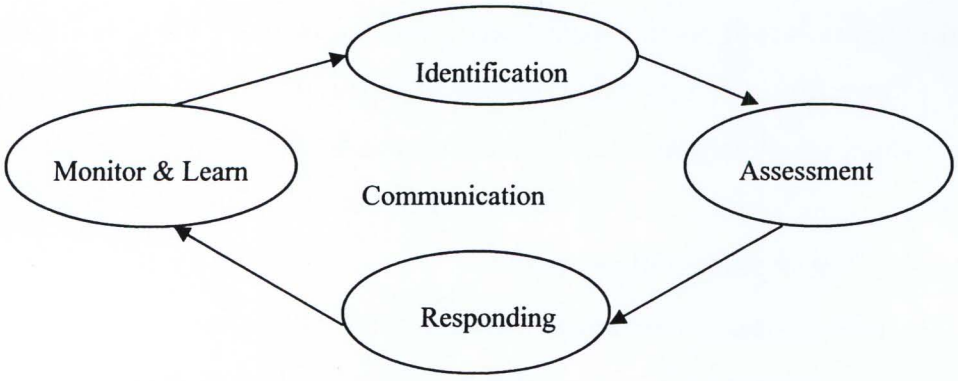

ที่มา: Hill (2003)

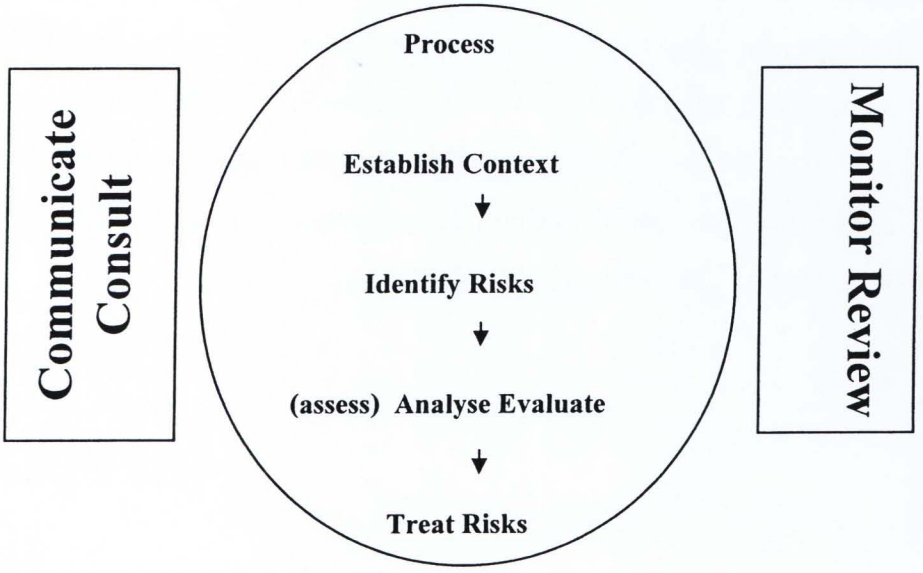

ภาพที่ 1 กระบวนการและขั้นตอนการบริหารจัดการความเสี่ยง

ที่มา: Department of International Development (2006)

จากภาพ 1 จะเห็นว่าในการจัดการความเสี่ยงนั้นมีกระบวนการและขั้นตอนที่สำคัญคล้าย ๆ กัน ได้แก่ การพิจารณาบริบทและสภาพแวดล้อม การจำแนกความเสี่ยง การประเมินและวิเคราะห์ความเสี่ยง การตอบสนอง/จัดการกับความเสี่ยงนั้น และในกระบวนการจัดการความเสี่ยงจำเป็นต้องมีขั้นตอนของการสื่อสารความเสี่ยง และการสังเกตการณ์ ติดตามเฝ้าระวัง เพื่อการเรียนรู้และพิจารณาปรับปรุงและพัฒนาการจัดการความเสี่ยงให้มีความเหมาะสมดีมากขึ้น ทั้งนี้รายละเอียดในแต่ละขั้นตอนมีดังต่อไปนี้ (นฤมล สะอาดโฉม, 2550; สำนักงานปลัดกระทรวง

พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2550; กรมทางหลวงชนบท, 2550; The World Bank, 2001; Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002; Holzmann & Sherburne-Benz & Teslivc, 2003; Department of International Development, 2006; Global Risk Network of the World Economic Forum, 2008)

1. การกำหนดบริบทและสภาพแวดล้อม (Establish Context) เพื่อทำความเข้าใจกับวัตถุประสงค์ของชุมชนหรือองค์กร เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่ต้องกำหนดเป้าหมาย ได้แก่ โครงการพัฒนานี้ดำเนินการขึ้นเพื่ออะไร มีอะไรที่ต้องทำ หรือ ควรทำอะไร และต้องการให้ผลลัพธ์ออกมาอย่างไร ตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนาในชุมชนมีเป้าหมายเพื่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชน คนในชุมชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถเข้าถึงบริการของรัฐได้อย่างเท่าเทียมเสมอภาค

ชุมชนและองค์กรในท้องถิ่น จะต้องทราบและทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์หลักหรือเป้าหมายหลักของชุมชนหรือองค์กร รวมทั้งต้องเข้าใจในงาน กิจกรรม และกระบวนการที่ปฏิบัติด้วยว่า ตอบสนองและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์หรือไม่อย่างไร มีความคาดหวังจะได้ผลลัพธ์ คุณภาพ ประสิทธิภาพ ประสิทธิผลอย่างไร โดยควรศึกษานโยบาย กระบวนการวิธีปฏิบัติ กฎระเบียบข้อบังคับและอื่น ๆ ประกอบด้วย

2. การค้นหาและระบุความเสี่ยง (Identify Risks) สามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบหลายประเภท ถ้าจะให้ดีต้องมองแบบรอบด้านเป็นองค์รวม (Holistic) พิจารณาแบบข้ามศาสตร์ข้ามสาขาวิชา (Interdisciplinary) (Hill, 2003) เป็นการพิจารณาว่ามีสิ่งใด หรือเหตุการณ์ใดที่อาจเป็นปัญหาอุปสรรค อาจทำให้การดำเนินงานไม่สำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่วางไว้ ทั้งในระดับกิจกรรม และระดับชุมชน รวมทั้งดูว่ามีทรัพย์สินใดหรือทรัพยากรใดที่จำเป็นต้องดูแลรักษาเป็นพิเศษ โดยพิจารณาจากความเสี่ยงที่เคยเกิดขึ้น หรือ อาจเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งการค้นหาและระบุความเสี่ยง อาจทำเป็นขั้นตอน ดังนี้

1) การสำรวจข้อมูลความเสี่ยงจากแหล่งข้อมูลเบื้องต้น ซึ่งมี 2 ส่วน คือ 1) ข้อมูลภายในชุมชน ได้แก่ รายงาน ระเบียบ คำสั่ง บันทึก ตัวเลขสถิติต่าง ๆ รวมถึงการสัมภาษณ์จากบุคคลภายในชุมชน และ 2) ข้อมูลภายนอกชุมชน ได้แก่ เอกสาร ข้อมูลข่าวสาร สิ่งพิมพ์ หรือสถิติจากหน่วยงานอื่นๆ หรือการสัมภาษณ์จากบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

2) การค้นหาความเสี่ยงในพื้นที่โดยพิจารณาจากความเกี่ยวพัน หรือผลกระทบต่อส่วนอื่น ๆ ของชุมชนหรือองค์กร (Correlation) ความรุนแรง ความถี่ ช่วงเวลา และโอกาสเกิดขึ้นของความเสี่ยง (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002)

3) การระบุความเสี่ยง โดยการรวบรวม เรื่อง ประเด็น เหตุการณ์ ความเสี่ยง ที่อาจเป็นปัญหา อุปสรรค ทำให้ไม่สามารถดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ ซึ่งทั้งหมดควรแยกไว้เป็นกลุ่มๆ ตามประเภทของความเสี่ยง

3. การวิเคราะห์และประเมินความเสี่ยง (Risk Analysis and Evaluate) เป็นการวิเคราะห์หาสาเหตุ ปัจจัย และวัดผลกระทบของความเสี่ยง รวมถึงทำการวัดหรือประเมินระดับความรุนแรง กับ ความถี่หรือโอกาสความเป็นไปได้ ซึ่งทั้งหมดจะใช้เป็นข้อมูลในการตัดสินใจเลือกวิธีการจัดการ กำหนดมาตรการกลยุทธ์ หรือหาแนวทางแก้ไขปรับปรุงต่อไป โดยการวิเคราะห์และการประเมินความเสี่ยงประกอบด้วยขั้นตอนย่อย ดังนี้

1) การวิเคราะห์สาเหตุแห่งความเสี่ยง (Cause Analysis) มีการวิเคราะห์ 3 ระดับ ได้แก่ การวิเคราะห์หาสาเหตุเบื้องต้น เป็นการวิเคราะห์ว่ามีสิ่งใดที่ได้กระทำ(Actions) หรือสิ่งใดไม่ได้กระทำ (Omissions) โดยสิ่งนั้นแตกต่างไปจากขั้นตอนหรือวิธีการที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ(Routine) วิเคราะห์ปัจจัยที่เป็นแหล่งที่มาของสาเหตุ (Cause Factors Analysis) เป็นการวิเคราะห์ที่ลึกลงไปอีกว่า มีปัจจัยใดบ้าง ที่อาจเป็นแหล่งที่มาของสาเหตุแห่งความเสี่ยง หรือมีส่วนส่งเสริม ทำให้เกิดความเสี่ยงขึ้น ซึ่งบางทีเรียกว่า “การวิเคราะห์สาเหตุเบื้องหลัง” โดยครอบคลุมปัจจัยด้านการเงิน ด้านกฎระเบียบ ทรัพยากร หรือปัจจัยด้านวิธีการ เป็นต้น และการวิเคราะห์หาต้นตอของความเสี่ยง (Root Cause Analysis) ซึ่งเป็นแหล่งที่มาที่แท้จริงของความเสี่ยงนั้น ๆ โดยสาเหตุที่แท้จริงของความเสี่ยง สามารถวิเคราะห์ได้โดยคำถาม ดังนี้ เมื่อถามว่าอะไรทำให้เกิด root cause แล้วปรากฏว่าไม่มีคำตอบเพราะ root cause เป็นที่สุดของสาเหตุแล้ว เมื่อถามว่า ถ้าแก้ที่ root cause แล้ว จะเกิดปัญหาเดิมซ้ำหรือไม่ คำตอบจะต้องเป็น “ไม่” Root cause สามารถอธิบายได้ทุกมุมมองว่า “ทำไมจึงเกิดปัญหา หรือความเสี่ยง” นั้น ๆ ขึ้น Root cause มีตรรกะ รับฟังได้ และขจัดความสับสนทั้งหมด และ เห็นคำตอบที่เป็นไปได้ สำหรับการแก้ปัญหาที่ยั่งยืน

2) การวัดความเสี่ยง เนื่องจากความเสี่ยงมีหลากหลายลักษณะ หลายประเภท การวัดโดยตรงอาจทำได้ยาก แต่ก็สามารถใช้การวัดโดยทางอ้อม หรือที่เรียกว่า “การประเมิน” นั่นเอง อย่างไรก็ตามการวัดหรือการประเมินจะต้องดำเนินการควบคู่กันไปใน 2 มิติ ได้แก่ **มิติมูลค่า** (Value) จะวัดผลกระทบจากสาเหตุหรือจากปัจจัยเสี่ยงนั้นๆ ในรูปของมูลค่าความเสียหาย หรือ ขนาดความรุนแรง ซึ่งอาจระบุได้ในลักษณะตัวเลขทางการเงิน ผลต่อร่างกาย ชีวิต และทรัพย์สิน **มิติเวลา** (Time) เป็นการวัดผลกระทบจากสาเหตุหรือจากปัจจัยเสี่ยงนั้นๆ ในรูปของโอกาสความเป็นไปได้ หรือ ความถี่ที่เกิดความเสี่ยงนั้น ๆ แสดงผลได้ในรูปแบบตัวเลข จำนวนครั้งต่อระยะเวลา หรือร้อยละ ปัจจัยเสี่ยงที่วัดในมิตินี้เป็นปัจจัยเสี่ยงที่ไม่มีความแน่นอน

3) การเรียงลำดับความเสี่ยงและจัดทำ Risk profile โดยพิจารณาจากระดับความรุนแรง ความถี่ หรือ โอกาสความเป็นไปได้

4. การจัดการกับความเสี่ยง

เป็นการเลือกลำดับก่อนหลัง กลยุทธ์ วิธีการจัดการกับความเสี่ยง ที่ได้จัดเรียงไว้แล้วใน Risk Profile ตลอดจน กำหนดแนวทาง มาตรการ ผู้รับผิดชอบ และกรอบเวลา ในการจัดการความเสี่ยงนั้น ๆ ภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน รวบรวมเป็นแผนปฏิบัติการการบริหารความเสี่ยงของชุมชนต่อไป

1) ข้อมูลสำคัญที่ต้องพิจารณา การจะเลือก กลยุทธ์ วิธีการจัดการความเสี่ยง ที่มีประสิทธิผลนั้น ควรต้องพิจารณาข้อมูลเหล่านี้ ได้แก่ วัตถุประสงค์ทั้งระดับองค์กร และระดับโครงการ งาน กิจกรรมฯ ปัจจัยเสี่ยง และ สาเหตุ ที่วิเคราะห์ได้ จุดอ่อนของระบบการควบคุมที่มีอยู่เดิม ที่วิเคราะห์ได้ ลำดับความสำคัญของความเสี่ยงที่ได้จัดเรียงไว้ ทรัพยากรที่มี ทั้ง คน เงิน เครื่องมือ เทคโนโลยี เวลา และ ค่าใช้จ่ายที่ต้องเกิดขึ้น

2) การเลือกจัดการกับความเสี่ยง (Risk Selection) เลือกดำเนินการได้ 2 ลักษณะ คือ 1) การเลือกลำดับก่อน หลัง โดยพิจารณาจาก ลำดับความสำคัญ ความยาก ง่าย และโอกาส ของการปรับปรุงแก้ไขปัญหาจากความเสี่ยงนั้น ๆ และระยะเวลาที่มีความพร้อม สามารถจะเริ่มลงมือแก้ไข ปรับปรุงได้ 2) การเลือกวิธีการจัดการความเสี่ยง มีทางเลือกที่จะรับมือกับความเสี่ยงได้ 4 วิธี คือ ก) **รับ (Take)** เป็นการยอมรับความเสี่ยงนั้น โดยไม่ต้องทำอะไร อาจเป็นเพราะเป็นความเสี่ยงที่ยอมรับได้ หรือมีต้นทุนในการกำจัดความเสี่ยงสูง ไม่คุ้มกับผลที่ได้รับ หรือ เป็นความเสี่ยงจากภายนอกที่อยู่นอกเหนือการควบคุม ข) **การถ่ายโอน (Transfer)** โดยการทำประกันภัย หรือ ให้บุคคลภายนอกมาดำเนินการแทน ค) **ลด (Treat)** โดยการควบคุมภายใน หรือใช้กลยุทธ์ มาตรการอื่นๆ และ ง) **เลี่ยง (Terminate)** โดยการหยุด หรือเลิกกิจกรรมที่มีความเสี่ยงนั้น หรือเปลี่ยนวัตถุประสงค์ ซึ่งเป็นความเสี่ยงที่ยอมรับไม่ได้ มีผลกระทบต่อชุมชน โครงการ กิจกรรม หรือกระบวนงานอย่างสูง แต่ไม่สามารถจัดการด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งข้างต้น

แต่อย่างไรก็ตาม ความเข้มแข็งของชุมชนจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีที่สุด จึงจำเป็นที่หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมไปถึงภาคีการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกจึงต้องผนึกกำลังดำเนินงานการเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ด้วยการกระตุ้นและสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำและมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันจะนำไปสู่

การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว ทั้งนี้มีกิจกรรมหลักที่ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน (UNDP, 2000; สมพันธ์ เตชะอธิก, 2550) ดังต่อไปนี้

1. การส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต โดยพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชนด้วยตนเอง รวมทั้งให้ความสำคัญกับการปรับวิธีคิดและวิธีการทำงานของบุคลากรภาครัฐจากการเป็นผู้สั่งการเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง

2. การส่งเสริมกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะ "ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมเรียนรู้" เพื่อส่งเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วยกระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนมีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อการพัฒนาอาชีพ และเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคมและสวัสดิภาพของชุมชน การฟื้นฟูอนุรักษ์และจัดการทัพยากรธรรมชาติของชุมชน การค้นหาศักยภาพและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชนรวมทั้งการสร้างประชาคมภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายของชุมชน

ลักษณะที่สำคัญของชุมชนเข้มแข็ง คือ สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง พร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจน เป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้งมวลเข้ามามีส่วนร่วม โปร่งใส และพร้อมที่จะให้ตรวจสอบ สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชนกำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชนและเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คนและมุ่งหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน ส่วนเรื่องของการพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป รวมทั้งมีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้านชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

เห็นได้ว่า ชุมชนเข้มแข็งก็จะเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ในการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อม เพราะบุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยประโยชน์สาธารณะและของสมาชิก มีจิตสำนักของการพึ่งตนเอง รักษาเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน มีอิสระในการร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ร่วมทำและร่วมรับผิดชอบ มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมี

ประสิทธิภาพ มีการเรียนรู้ เชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่ายและติดต่อสื่อสารกันหลายรูปแบบ มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีการจัดการบริหารกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป

การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม นำไปสู่การเผชิญกับความเสี่ยงของปัจเจก ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เพื่อศึกษาการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยมีกระบวนการและขั้นตอนที่สำคัญ ได้แก่ การพิจารณาบริบทและสภาพแวดล้อม การจำแนกความเสี่ยง การประเมินและวิเคราะห์ความเสี่ยง การตอบสนอง/จัดการกับความเสี่ยงนั้น ซึ่งในกระบวนการจัดการความเสี่ยงจำเป็นต้องมีขั้นตอนของการสื่อสารความเสี่ยง และการสังเกตการณ์ ติดตามเฝ้าระวัง เพื่อการเรียนรู้และพิจารณาปรับปรุงและพัฒนาการจัดการความเสี่ยงให้มีความเหมาะสมดีมากขึ้น ทั้งนี้ความเข้มแข็งของชุมชนก็จะเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการจัดการดังกล่าว

2. แนวคิดเรื่องสังคมความเสี่ยง (Risk Society)

ภาวะความทันสมัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากมายต่อวิถีความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคม ทั้งในแง่ที่ก่อให้เกิดความสะดวกสบาย มีวิถีชีวิตที่รื่นรมย์ มีสิ่งอำนวยความสะดวกและตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ รวมถึงความต้องการที่มีเพิ่มมากขึ้นตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่สิ่งหนึ่งที่มาพร้อมกับภาวะความทันสมัย อันเป็นผลพวงของการพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาและความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และเทคโนโลยีสารสนเทศ นั่นคืออันตรายที่แฝงตัวมากับกระบวนการพัฒนาเหล่านี้ เป็น “ความเสี่ยง” ที่อาจเป็นอันตรายและมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคม และเป็นภัยที่อยู่ใกล้ตัวเรามาก (Giddens, 1990)

ผู้ที่บัญญัติศัพท์ คำว่า "สังคมความเสี่ยง" (Risk Society) ใช้คนแรกคือ Ulrich Beck นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน โดยเขียนในหนังสือ Risk society : Towards a New Modernity (1992) เพื่อ วิพากษ์สังคมอุตสาหกรรม (industrial society) ที่เขามองว่าเป็นสังคมทันสมัยในปัจจุบัน และชี้ให้เห็นถึงแนวทางที่เป็นไปได้ของการเกิดขึ้นมาของความทันสมัยแบบใหม่ (new modernity) Beck ชี้ให้เห็นว่า สังคมอุตสาหกรรม สร้างความเสี่ยงขึ้นมา ซึ่งก็คือด้านมืดที่จะย้อนกลับมาทำลายตัวมันเอง ขณะเดียวกันความเสี่ยงนี่เอง ที่จะกรุยทางไปสู่ความทันสมัยแบบใหม่หรือในอีกชื่อหนึ่งคือ“สังคมความเสี่ยง” โดยหนังสือเล่มนี้ได้รับตีพิมพ์เล่มภาษาเยอรมันเมื่อปี ค.ศ. 1986 และในเวลาอีก 6 ปีต่อมา คือ ค.ศ.1992 หนังสือเล่มนี้ จึงได้ตีพิมพ์ในรูปแบบภาษาอังกฤษ ทำให้เกิดการ

วิพากษ์วิจารณ์อย่างแพร่หลายในสังคมตะวันตก และทำให้คำว่า "ความเสี่ยง" ใช้อย่างแพร่หลายในการวิพากษ์สังคมตะวันตก

Beck ชี้ว่าในสังคมตะวันตกนั้น สามารถอธิบายด้วยชุดลักษณะสองชุดควบคู่กันไป ชุดแรกคือ สังคมอุตสาหกรรม Beck เห็นด้วยกับ Marx ว่า สังคมอุตสาหกรรมคือสังคมชนชั้น (class society) สิ่งที่แสดงถึงความไม่เป็นธรรมในสังคมคือตำแหน่งทางชนชั้นของสังคม ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการครอบครองปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกัน อันเป็นผลต่อเนื่อง ทำให้เกิดความอดอยากและความหิว ในขณะเดียวกันสิ่งเหล่านี้ก็ทำให้เกิดสำนึกชนชั้นทางสังคม (class consciousness) ชัดเจนขึ้น สิ่งที่สังคมต้องกำจัดออกไปคือความอดอยากและความยากจน ด้วยความพยายามจัดการการกระจายปัจจัยให้เท่าเทียมกัน ซึ่งสำหรับประเทศไทยแล้วสิ่งเหล่านี้สะท้อนชัดให้เห็นในนโยบายของรัฐบาลที่พยายามกระจายรายได้ สร้างความเท่าเทียมและความยุติธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร เช่น นโยบายการประกาศสงครามกับความยากจน เป็นต้น(สุริชัย หวันแก้ว, 2549)

ลักษณะของสังคมในชุดที่สอง Beck ให้ชื่อว่า "สังคมความเสี่ยง" เนื่องด้วยในปัจจุบันการกระจายปัจจัยเริ่มจะมีความเท่าเทียมกันมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความไม่เท่าเทียมจะหมดไป แต่ความไม่เท่าเทียมก็ยังมีอยู่โดยเฉพาะระหว่างคนทั่วไปกับกลุ่มทุนขนาดใหญ่ แต่ชนชั้นกลางมีจำนวนมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทำให้เส้นแบ่งชนชั้นในลักษณะทางกายภาพมีความพร่าเลือนมากขึ้น และที่สำคัญกว่า คือ สำนึกชนชั้นทางสังคม ค่อยๆเลือนหายลงไปเขาลองมองในมุมกลับให้แตกต่างจากสังคมชนชั้นว่า ในสังคมความเสี่ยงนั้น การกระจายความเสี่ยง (risk distribution) ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญในสังคม Beck อุปมาว่า ขณะที่เรามักจะนิยมพูดถึงการกระจายสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่สร้างความสุข ความสะดวกสบายทั้งหลาย (distribution of goods) อันเป็นผลพวงจากความเจริญ แต่แท้ที่จริงแล้ว ในขณะเดียวกันก็ได้เกิดการกระจายผลด้านเสียแก่สังคมไปด้วย (distribution of bads) สำหรับการกระจายความเสี่ยงนั้น สะท้อนชัดด้วยคำว่า "ความยากจนเป็นเรื่องทางลำดับชั้น ส่วนหมอกไอเสียเป็นเรื่องประชาธิปไตย" (poverty is heirarchaic, smog is democratic) (แปลไทยโดย สุริชัย หวันแก้ว, 2549) นั่นคือ ในสังคมความเสี่ยงนี้ ประชาชนจะมีความเท่าเทียมในการได้รับผลกระทบร่วมกัน มีความสี่ยงเท่าเทียมกัน ดังนั้นจึงมีสำนึกร่วมกันในประเด็นความเสี่ยงที่ได้ผลกระทบร่วมกัน ซึ่งสามารถเรียกได้ว่า สำนึกความเสี่ยง (risk consciousness) ดังนั้น เป้าหมายหลักในทางอุดมคติของสังคมความเสี่ยงคือ กำจัดความเสี่ยงให้หมดไปนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าสังคมชนชั้นกับสังคมความเสี่ยงจะแยกขาดจากกันเสียทีเดียว แต่สิ่งที่เป็นจุดที่เชื่อมโยงกันนั่นคือ แม้ว่าความเสี่ยงจะมีลักษณะเสมอภาค เท่าเทียม หรือ

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ห้องสมุดงานวิจัย

เป็นประชาธิปไตยแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าคนทุกคนจะต้องได้รับผลกระทบหรือความทุกข์ทรมานเท่ากันหมด ในกรณีของควันพิษหรือไอเสีย ประชาชนทุกคนก็ต้องทนอยู่กับสภาพความเป็นพิษ แต่กับผู้ที่มีเงินมากกว่า ย่อมจะสามารถหาที่อยู่ที่ปลอดภัยจากควันพิษหรือไอเสีย หรือจัดหาเครื่องฟอกอากาศได้สะดวกกว่าผู้ที่มีฐานะต่ำกว่าอย่างแน่นอน (สุริชัย หวันแก้ว, 2549)

นอกจากว่าสังคมชนชั้นและสังคมความเสี่ยงจะไม่แยกขาดจากกันแล้ว Beck (1992) ยังเห็นว่า เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนชั้นไปยังความเป็นสังคมความเสี่ยง เขาให้ความเห็นว่าสามารถมองได้เป็นสองขั้นตอน คือ ในขั้นตอนแรกความเสี่ยงยังคงเป็นสิ่งแฝงเร้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำให้ทันสมัย แต่ความเสี่ยงก็ยังคงไม่เป็นประเด็นร้อนที่ต้องถกเถียงกันในสังคม สังคมยังมีการผลิตและสร้างผลลัพธ์อันมีพิษ และมีการทำอันตรายต่อตนเองอย่างเป็นระบบ แต่ยังไม่มีการตระหนักรู้ถึงลักษณะสาเหตุ สิ่งเหล่านี้ยังไม่ได้เป็นประเด็นสาธารณะ (public issue) ไม่ได้เป็นประเด็นต่อสู้ในการขัดแย้งทางการเมือง เป็นสังคมที่ปกคลุมด้วยบรรยากาศแห่งอุดมการณ์ในการมุ่งเป็นประเทศพัฒนาหรือรัฐพัฒนา ในขั้นตอนที่สองสังคมเริ่มตระหนักถึงความเสี่ยงกันแล้ว สังคมตระหนักถึงอันตรายที่ทำให้ ต้องมาตั้งคำถามกับโครงสร้างทางสังคมอีกครั้ง

Beck (1992) ได้สรุปลักษณะความแตกต่างระหว่างสังคมชนชั้นและสังคมความเสี่ยงไว้หลายประเด็น เช่น ในสังคมชนชั้น หลักการเบื้องต้นในการจัดตั้งองค์กรทางสังคมเป็นการจัดองค์กรตามกลุ่มสถานะทางชนชั้น หรือตามประเพณีความสามารถในการแสดงออกหรือแสดงความคิดเห็นก็ขึ้นกับจารีตประเพณี ขณะที่ในสังคมความเสี่ยงบุคคลจะมีความเป็นปัจเจกนิยมสูง ซึ่งบุคคลสามารถแสดงความคิดเห็นโต้ตอบต่อสังคมได้ ในเรื่องรูปแบบของความไม่เท่าเทียมกันในสังคมชนชั้นจะเป็นความไม่เท่าเทียมในตำแหน่งชนชั้นทางสังคม ขณะที่ในสังคมความเสี่ยงจะเป็นความไม่เท่าเทียมในตำแหน่งของความเสี่ยงทางสังคม การมุ่งหาคำตอบในเรื่องความยุติธรรมในสังคม ในสังคมชนชั้นจะถามถึงการแจกจ่ายสิ่งที่ขาดแคลนและการเข้าถึงทรัพยากร ในขณะที่ในสังคมความเสี่ยงจะถามถึงความเท่าเทียมในความมั่นคงปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน คนในสังคมชนชั้นจะมีประสบการณ์ส่วนตัวในเรื่องของความหิวโหย และมีประสบการณ์ร่วมในเรื่องของสำนึกชนชั้น ขณะที่ประสบการณ์ส่วนตัวของคนในสังคมความเสี่ยงจะเป็นเรื่องความหวาดกลัว ความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัย และมีประสบการณ์ร่วมในเรื่องของสำนึกความเสี่ยง รวมถึงเป้าหมายของสังคมอุดมคติในสังคมชนชั้นคือการกำจัดความขาดแคลนเพื่อสร้างสังคมที่มีความอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่เป้าหมายของสังคมอุดมคติในสังคมความเสี่ยงคือการกำจัดความเสี่ยงเพื่อสร้างสังคมที่มีความมั่นคงปลอดภัย สามารถให้เห็นชัดเจนดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ลักษณะความแตกต่างระหว่างสังคมชนชั้นและสังคมความเสี่ยง

	สังคมชนชั้น	สังคมความเสี่ยง
หลักการเบื้องต้นของการจัดตั้งองค์กรทางสังคม	การทำรวมกลุ่ม (collectivization) (เป็นครอบครัว ชนชั้น กลุ่มสถานะ และอื่นๆ) และประเพณี	การทำให้เป็นปัจเจก (Individualization) และการตรวจสอบตอบโต้และสะท้อนความคิดเห็น (Reflexivity)
รูปแบบของความไม่เท่าเทียม	ตำแหน่งของชนชั้นทางสังคม	ตำแหน่งของความเสี่ยงทางสังคม
ประเด็นแก่นสาระร่วม/คำถามเรื่องความยุติธรรมชี้ชัดกับ...	การแจกจ่ายสิ่งขาดแคลน (scarce goods)(ความมั่งคั่ง)	การแจกจ่าย “bads” (ความเสี่ยง)
มีประสบการณ์ส่วนตัวในรูปแบบของ.....	ความหิวโหย	ความกลัว
มีประสบการณ์ร่วมเพื่อแสดงพลังแบบ....	สำนึกทางชนชั้น	สำนึกทางความเสี่ยง
โครงการสังคมอุดมคติ (Utopia) มุ่งเป้าหมายไปที่...	การกำจัดความขาดแคลน	การกำจัดความเสี่ยง

ที่มา: Beck, 1992 p.36

สิ่งสำคัญที่ Beck (1992) กล่าวคือ ในขณะที่เราทำให้สังคมทันสมัย ทำให้สังคมมีความเป็นสังคมอุตสาหกรรมมากขึ้น แต่สถานการณ์กลับเป็นไปในด้านตรงข้าม นั่นคือสังคมอยู่บนเส้นทางสังคมความเสี่ยงมากขึ้นทุกทีหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งยิ่งเล็งผล (end) จากความสมเหตุสมผลมากเท่าไร ผลก็กลับไม่เป็นไปตามนั้น

การพัฒนาทางอุตสาหกรรมเมื่อคิดอย่างสมเหตุสมผล (rational) แล้ว จะเป็นการเพิ่ม "สินค้า" และลดความขาดแคลนได้ แต่ในทางกลับกัน กลับนำมาซึ่งขยะ สารพิษ รวมถึง อุบัติเหตุที่ไม่สามารถควบคุมได้ (สุริชัย หวันแก้ว, 2549) สอดคล้องกับความเห็นของ Beck (1992) และแนวคิดเรื่อง ความสมเหตุสมผลของ Ritzer ซึ่งแบ่งความสมเหตุสมผลออกเป็นสี่ด้าน คือ ประสิทธิภาพ การคาดเดาได้ การให้ความสำคัญกับปริมาณมากกว่าคุณภาพ และการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ใช่มนุษย์มาแทนมนุษย์ เราจะพบว่า บนเส้นทางของความทันสมัย แม้ว่าความสมเหตุสมผลจะ

เพิ่มมากขึ้นก็ตาม แต่ผลที่ตามมากลับกลายเป็นการใช้เทคโนโลยีที่ย้อนกลับมาทำร้ายมนุษย์ด้วยกันเอง เช่น สงครามอ่าวเปอร์เซีย หรือ การระเบิดของโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ที่ Chernobyl ซึ่งออกแบบมาอย่างดีมีประสิทธิภาพและคิดว่าคาดการณ์ได้โดยไม่ผิดพลาด แต่ก็นำมาซึ่งความสูญเสียอย่างใหญ่หลวง สิ่งเหล่านี้ล้วนนำมาสู่ปัญหาขัดแย้งในตัวของความสมเหตุสมผลเอง หรือที่ Ritzer เรียกว่า ความไม่สมเหตุสมผลของความสมเหตุสมผลนั่นเอง

อาจกล่าวได้ว่าภาวะความทันสมัยเป็นยุคแห่งความรู้ ทุกคนเข้าถึงความรู้ได้ และความรู้นั้นเป็นความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ(Expertise Knowledge) การอ้างความรู้ของผู้เชี่ยวชาญในภาวะความทันสมัยกับความรู้จากความเชื่อดั้งเดิมในยุคก่อน ๆ เช่น ความรู้จากพ่อมด/หมอผีในสมัยก่อน ก็มีความแตกต่างกัน เพราะความรู้ของผู้เชี่ยวชาญใคร ๆ ก็เข้าถึงได้ เพราะเป็นการศึกษาอย่างมีแบบแผน เป็นระบบ เป็นวิทยาศาสตร์ สามารถพิสูจน์ แสดงให้เห็นจริงได้ ไม่ต้องใช้พิธีกรรมลึกลับหรือพิธีการพิเศษที่พิสูจน์ไม่ได้เหมือนความรู้จากพ่อมดหมอผี แต่ก็มีผู้โต้แย้งว่าความรู้จากผู้เชี่ยวชาญก็มีศัพท์เทคนิค (Technical Term) มากมาย บางครั้งก็ยากแก่การเข้าใจและเข้าถึง แต่ความรู้หรือศาสตร์ต่าง ๆ มักจะมีผล 2 ด้าน คือ ทั้งด้านบวกและด้านลบ นอกจากนี้ ยังมีลักษณะเป็น world multiple expertise คือไม่ได้มีผู้เชี่ยวชาญเพียงเรื่องใดเรื่องเดียว แต่ในเรื่องหนึ่ง ๆ จะมีผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวข้องในหลายสาขา หลายมิติมุมมอง ซึ่งแต่ละคนก็จะอ้างความเชี่ยวชาญของตนในสาขานั้น ๆ (Giddens, 1990)

และดูเหมือนว่าความรู้ในสมัยนี้จะถูกแปลงเป็นสินค้า เพราะมันมีพลังด้านการตลาดในระบบเศรษฐกิจมาก อีกทั้งศาสตร์และความรู้ต่าง ๆ ก็เปิดกว้าง เป็นโลกาภิวัตน์ที่กระจายไปทั่วโลก บางครั้งก็อยู่เหนือการควบคุม โดยเฉพาะในโลกของเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ ความรู้ไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการทางธุรกิจเท่านั้น แต่อาจสนองตอบทางด้านการทหาร การอวกาศ หรืออื่นๆ แต่อย่างไรก็ตามทุกเรื่องล้วนวกกลับเข้ามาหาความต้องการทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น เพราะในยุคแห่งภาวะความทันสมัย ผู้ที่เป็นมหาอำนาจในโลกคือผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจเท่านั้น ซึ่งส่งผลให้เกิดภาวการณ์แข่งขันทางเศรษฐกิจสูงในทุกรูปแบบ ซึ่งยังไม่มีใครทราบว่า ความรู้ หรือเทคโนโลยีจะพาเราไปถึงไหนในอนาคต

การตรวจสอบตอบโต้ (Reflexive) ในการมีความรู้และข้อมูล ของคนในสังคม มี 2 รูปแบบ คือ 1) เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตโดยตรง คือ สามารถแสดงความเป็นตัวตนของตนเองได้ มีปฏิกิริยาตอบโต้และสามารถสะท้อนความคิดเห็นของตนเองได้ 2) ความคิดกับการกระทำไปด้วยกันเสมอ คนจะมีกระบวนการคิดเสมอ ไม่ว่าจะคิดแบบตื้นๆ หรือคิดแบบลุ่มลึก ในปัจจุบันพฤติกรรมของคนโลกหรือสังคมถูกสร้างขึ้นจากข้อมูลข่าวสารที่เราถ่ายทอดให้ซึ่งกันและกันมากกว่าพฤติกรรมที่ถูกกำหนดโดยสังคม จากข้อมูลข่าวสารที่เราได้รับเราจะสะท้อนออกมาใน

พฤติกรรมแบบต่าง ๆ ไม่ได้ทำเพราะบรรพบุรุษทำไว้ หรือบรรพบุรุษพาทำ นั่นคือวิถีชีวิตที่หลุดออกมาจากธรรมชาติของเราซึ่งจะต้องมีการตัดสินใจมากขึ้น คือ เมื่อเรารับรู้ข่าวสาร มักจะมีทางเลือกมากมายจากหลายมุมมองหลายมิติ ที่เราจะต้องตรวจสอบตอบโต้และสะท้อนออกมา ดังนั้นเราจึงอยู่ในภาวะที่ต้องมีปฏิกิริยาตอบโต้และสะท้อนพฤติกรรมและความคิด ในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดเวลา (Giddens, 1990)

จากข้างต้นที่กล่าวมานี้เองแสดงให้เห็นว่า ความเปราะบางของความรู้ในโลกของความเสี่ยงนำมาซึ่งความท้าทายอยู่สองประการด้วยกัน (สุริชัย หวันแก้ว, 2549) *ประการแรก* การเรียนรู้โดยถือว่า มีองค์ความรู้แบบตายตัวแน่นอนนั้นเป็นไปไม่ได้อีกแล้ว องค์ความรู้ที่สังคมต้องการคือองค์ความรู้ที่พร้อมเปลี่ยนแปลงตนเองตลอดเวลา มีการสำรวจตรวจสอบ (Reflex) กับโลกความเป็นจริง โดยรับฟังเสียงจากผู้คนที่ได้รับผลกระทบ ผู้ที่ต้องทนทุกข์ทรมานได้มีทางออก ให้เสียงของคนรุ่นต่อ ๆ ไปได้ร่วมจัดวางองค์ความรู้เพื่อตัวเขาเองไม่ใช่ในอนาคตแต่จากปัจจุบัน *ประการที่สอง* เส้นแบ่งสาขาวิชาที่ชัดเจนทำให้เราขาดความสามารถในการอธิบายโลกที่เป็นจริง ทั้งนี้หาใช่การปฏิเสธความสามารถในการเข้าถึงปัญหาของสาขาวิชาไม่ แต่ความสามารถในการอธิบายย่อมเพิ่มขึ้นหากมีการร่วมมือระหว่างสาขาวิชา สิ่งนี้ย่อมเป็นการเสริมพลังของสาขาวิชาต่างๆ ซึ่งกันและกัน สิ่งที่สำคัญคือต้องมีการยึดเหนี่ยวสาขาวิชาต่างๆกัน ด้วยการพิจารณาปัญหาร่วมกันเรียกว่า "สหสาขาวิชาที่มีเป้าปัญหาร่วมกัน" (Problem-oriented Inter-disciplinary)

สังคมความเสี่ยงจึงเป็นผลจากกระบวนการในการกลายเป็นความทันสมัย(Modernization) จากกระแสความทันสมัยโดยเร่งพัฒนาเศรษฐกิจกิจ มีการระดมใช้ทรัพยากรเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในระบบการอุตสาหกรรมที่ทำการผลิตเพื่อการตลาด และกระจายสินค้าสู่ผู้คนในสังคม จากกระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้ก่อให้เกิดภาวะ “สังคมความเสี่ยง” ซึ่งความเสี่ยงที่เกิดขึ้นก็มาพร้อมกับภาวะความทันสมัย ทั้งที่ในกระบวนการสู่ความทันสมัยไม่มีเจตนาและไม่ปรารถนาที่จะให้เกิดอันตราย หรือผลกระทบต่อมนุษยชาติ แต่ความเสี่ยงนั้นก็มีอยู่ในตัวของกระบวนการความทันสมัยนั่นเอง ได้แก่ กระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม หรือความเสี่ยงจากความเจริญก้าวหน้าในความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และความเสี่ยงจากความผุกร่อนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย ซึ่งเป็นสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง ที่รวดเร็ว รุนแรง กว้างขวาง มากขึ้นกว่าในอดีต ซึ่งจะเห็นความแตกต่างได้ชัดเจนจากความสัมพันธ์ในโครงสร้างของสังคม รวมถึงการมีความรู้และข้อมูล ของคนในสังคม ทำให้ผู้คนสามารถตรวจสอบตอบโต้ (Reflexive) สามารถแสดงความเป็นตัวตนของตนเองได้ ทั้งพฤติกรรมและความคิด ในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดเวลา

Beck (1997) สรุปประเด็นถกเถียง (Argument) จากแนวคิดเรื่องสังคมความเสี่ยง ออกเป็น 3 ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

1. เพราะพลวัตของวัฒนธรรมและการเมือง เป็นผลให้ความเป็นธรรมชาติสูญสิ้นไป (end of nature) สมัยก่อนโรคภัยทั้งหลายถือได้ว่าเป็นความเสี่ยงจากภายนอก ที่ไม่สามารถควบคุมได้ แต่ในโลกสังคมความเสี่ยง สิ่งเหล่านี้ถูกควบคุมโดยนโยบายด้านอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และการเมือง ตัวอย่างเช่น การคุกคามของโรคไข้หวัดนก หรือ โรควัวบ้า ไม่ใช่เป็นเพียงความเสี่ยงต่อสุขภาพที่เกิดขึ้นเพราะโชคชะตา หรือฟ้าลิขิต แต่เป็นความเสี่ยงที่เกิดจากการตัดสินใจในนโยบายด้านอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และการเมือง ที่ทุกคนต้องเผชิญและดูเหมือนว่าการตัดสินใจในนโยบายในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาบันด้านอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และการเมือง จะปรากฏเป็นความเสี่ยงที่อยู่รอบ ๆ ตัวเราในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลักษณะของความเสี่ยงภายในอันเป็นผลจากความพยายามที่จะควบคุมความเสี่ยง อาจพูดได้ว่าความเสี่ยงที่เราประสบอยู่นั้น เป็นผลลัพธ์อันเกี่ยวเนื่องมาจากการตัดสินใจของผู้อื่นในเรื่องนโยบายทางด้านอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และการเมือง นั่นเอง

2. เพราะพลวัตของสังคมความเสี่ยงเป็นผลให้จารีตประเพณีดั้งเดิมสูญสิ้นไป (end of tradition) อันเป็นผลมาจากการกลายเป็นความทันสมัย และการกลายเป็นปัจเจก (individualization) ซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏในสังคมความเสี่ยง ได้ก่อให้เกิดปัญหาด้านคุณธรรม จริยธรรม ผู้คนในสังคมคำนึงถึงแต่ตนเอง มีความเป็นตัวของตัวเองสูง มีอิสระเสรีในการตรวจสอบตอบโต้ความคิดและการกระทำของตนเอง มีความพยายามดิ้นรนในการดำรงชีวิตเพื่อสิ่งที่ดีกว่า ทำให้ความความสัมพันธ์กับผู้คนรอบข้างไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ญาติมิตร หรือเพื่อนร่วมงานเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนจารีตธรรมเนียมปฏิบัติเดิม

3. ทฤษฎีสังคมความเสี่ยงพยายามตรวจสอบว่าทั้งสองกลุ่มที่เกี่ยวข้องกันข้างต้น อันได้แก่พลวัตของวัฒนธรรมและการเมือง และพลวัตของสังคมความเสี่ยง มีวิธีการแสวงหาความรู้และมีสถานะทางสังคมของวิทยาศาสตร์และการเมืองอย่างไร ซึ่งบทบาทของวิทยาศาสตร์ในสังคมความเสี่ยงมีความขัดแย้งกันอยู่ 3 บริบท ได้แก่ วิทยาศาสตร์ในฐานะที่เป็นเทคโนโลยีประยุกต์เปรียบเหมือนความเสี่ยงภายในของความทันสมัย อีกทั้ง ภายใต้ภาษา วิธีการ และรูปแบบที่เป็นมาตรฐานทางวิทยาศาสตร์ล้วนแต่มีทั้งคุณประโยชน์และโทษมหันต์ และในขณะเดียวกันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ได้ผลิตความเสี่ยงผ่านการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อสนองการตลาด ทำให้สังคมเปรียบเสมือนห้องทดลองขนาดใหญ่ที่ไม่มีองค์กรใดองค์กรหนึ่งสามารถจะควบคุมเงื่อนไขและผลของการทดลองในสังคมที่กำลังดำเนินอยู่ได้

สอดคล้องกับบทความเรื่อง “การเคลื่อนย้ายจากชายขอบเข้าสู่ศูนย์กลาง: คนท้องถิ่น วัฒนธรรม และองค์ความรู้ในยูนนานที่เปลี่ยนไป” โดย XU Jainchu and Maruja SALAS จากการอภิปรายและวิเคราะห์ประเด็นปัญหาเรื่อง “ความท้าทายทางสังคมในอนุภาคลุ่มน้ำโขง” (มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด และ จอห์น ดอร์, 2550) เป็นบทความที่เขียนถึงนโยบายการพัฒนาที่มีผลต่อชีวิตของผู้คนที่หลากหลายในมณฑลยูนนาน นโยบายของรัฐบาลกับการขยายตัวของตลาดในระดับภูมิภาค ระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ เป็นพลังที่รุนแรงที่สุดอย่างหนึ่งในปัจจุบันและมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและภูมิทัศน์ท้องถิ่น แนวทางการพัฒนาที่ศูนย์กลางอำนาจทางเศรษฐกิจเป็นผู้กำหนดมักให้ประโยชน์แก่นักลงทุนจากภายนอก และละเลยผู้คนในท้องถิ่น เมื่อรัฐบาลจีนส่งเสริมการทำสวนยางพาราขนาดใหญ่ในสิบสองปันนาการขยายตัวของสวนยางพาราได้เปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ลักษณะดิน รวมทั้งบทบาทด้านอุทกวิทยาของป่าไม้เป็นอันมากยิ่งไปกว่านั้น ลำคลองคอนกรีตอันยาวเหยียดที่รัฐสนับสนุนด้านเงินทุนเพื่อรักษาการชลประทานสำหรับทุ่งนาเอาไว้ ได้กัดกร่อนสถาบันสังคมดั้งเดิมของคนไตให้ลดน้อยถอยลงไปบทบาทของระบบชลประทานที่มีอายุหลายร้อยปีของคนไตกำลังตกอยู่ในอันตราย ด้วยสภาพของระบบนิเวศที่เลวร้ายลง อันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมกับความพยายามพัฒนาให้ทันสมัย วัฒนธรรมเก่าแก่กำลังถูกเสียสละให้กับความเจริญทางเศรษฐกิจ กระบวนทำให้ทันสมัยถูกกล่าวหาว่ามองข้ามสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ทำลายกลไกลการแบ่งปันผลประโยชน์ทางสังคม แสวงประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป และขาดการตระหนักถึงความสำคัญของระบบสถาบันตามจารีตประเพณีที่ใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากร และการสนับสนุนการทำไร่ขนาดใหญ่ที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะเข้าไปแทนที่ระบบท้องถิ่น ซึ่งมักจะถูกมองว่าเป็นระบบที่ “โบราณ” และ “ล้าหลัง” ด้วยการเอาระบบ “วิทยาศาสตร์ก้าวหน้า” มาใช้ วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาดังกล่าวมักจะแยกส่วน มักจะเน้นหนักทางด้านเทคนิค และ ไม่ใส่ใจสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น

สิ่งสำคัญประการหนึ่งของวิถีชีวิตชนบทคือความฉลาดเฉลียว และการรู้จักใช้โอกาสของผู้คนในการดำเนินกิจกรรมที่หลากหลายสลับซับซ้อนเพื่อความอยู่รอด วิถีชีวิตของคนในชนบทมักจะไม่วางอยู่บนรากฐานเดียวหรืองานชนิดเดียว แต่พวกเขามีกิจกรรมหลายอย่างซึ่งอาจเป็นกิจกรรมที่ทำคนเดียว หรือทำในระดับครัวเรือน หรือระดับหมู่บ้านในกรอบของเวลาที่ต่างกันออกไป ความหลากหลายของกิจกรรมและสัมพันธภาพทางสังคมที่ดำเนินไปเพื่อให้มาซึ่งอาหาร การลดความเสี่ยงและการปรับปรุงคุณภาพของชีวิตตามแบบท้องถิ่น ที่รวมถึงสภาพจิตใจที่ดีและการกินดีอยู่ดีตามสภาพเศรษฐกิจท้องถิ่น

อีกทั้งระบบการศึกษาที่ดูดกลืนความรู้ทางวิทยาศาสตร์เข้าไปไว้ในระบบภูมิปัญญาท้องถิ่น มีผลให้สถานะระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นเสื่อมถอยลง การไม่เอาใจใส่ในศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้เยาวชนมีแนวโน้มที่ปฏิเสธภูมิปัญญาของผู้สูงอายุ การปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีถูกตราว่าเป็น "ความเชื่องมงาย" ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์กันและทำให้คนท้องถิ่นต้องตกเป็นคนชายขอบ นำไปสู่ความสูญเสียความมั่นใจในตนเอง และกัดกร่อนภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งโดยตัวของมันเองทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมมากขึ้นและก่อให้เกิดความยากจนและความเป็นชายขอบทั้งทางด้านสังคมและการเมืองในที่สุด

ความเสี่ยงในสังคมความเสี่ยงจึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเทคนิคในรูปแบบความเสี่ยงใหม่ ๆ ที่เกิดจากความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการเมือง ที่เป็นจากการตัดสินใจในการวางนโยบายของคนบางกลุ่ม แต่มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมของคนส่วนมากในสังคม โดยที่ Beck (1999) อธิบายไว้ว่าสังคมแห่งความเสี่ยงไม่ได้กำหนดขอบเขตไว้เฉพาะในเรื่องสิ่งแวดล้อม และสุขภาพเท่านั้น แต่ในสังคมความเสี่ยงยังมีความเสี่ยงที่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงชุดความสัมพันธ์ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นรูป แบบการจ้างงาน ความไม่มั่นคงในการทำงานเพิ่มสูงขึ้น ความเสื่อมถอยของอัตลักษณ์ประเพณีวัฒนธรรมของตน การสึกกร่อนของรูปแบบประเพณีแบบครอบครัว เพราะบุคคลอนาคตจะถูกจำกัด (Fixed) น้อยลงกว่าสังคมในอดีตที่ผ่านมา การตัดสินใจทุกรูปแบบสะท้อนความเสี่ยงที่มาจากแต่ละปัจเจกบุคคล ตัวอย่างเช่น การแต่งงาน ปัจจุบันยิ่งต้องเผชิญกับความเสี่ยงมากกว่าในอดีตที่มีสถาบันอยู่ หรือแม้กระทั่งการตัดสินใจเกี่ยวกับความเหมาะสมหรือแนวทางในการเลือกเส้นทางการศึกษายังรู้สึกว่ามีความเสี่ยงอยู่ เพราะเป็นการยากที่จะทำนายว่าทักษะและความรู้ที่เรามีอยู่นี้ จะมีคุณค่าในทางเศรษฐกิจและสามารถนำไปประกอบอาชีพได้หรือไม่ เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว

2.1 ความเสี่ยงทางสังคม

จากการตรวจเอกสารและทบทวนวรรณกรรม สามารถสรุปลักษณะของความเสี่ยงทางสังคมในสังคมความเสี่ยงที่ปรากฏให้เห็น ได้ดังนี้

2.1.1 การสูญเสียทางสังคม (Social Cost)

ความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และนโยบายการเมืองเพื่อการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ได้ก่อให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม และความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาพื้นฐานระยะยาวที่รุนแรงที่สุดที่มนุษย์เคยเผชิญมา ความสูญเสียทางสังคมไม่อาจประเมินได้อย่างแม่นยำ และอาจครอบคลุมความเสียหายทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

อันเกิดแก่บุคคลที่สามหรือสาธารณชน ความสูญเสียอาจเห็นได้จากความเสียหายอันเกิดแก่ สุขภาพของมนุษย์ ความเสียหายอันเกิดแก่ทรัพย์สินและการสูญสิ้นไปก่อนเวลาอันควรของความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ ที่ครอบคลุม และอาจกว้างขวางไปถึงความสูญเสียทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

2.1.1.1 ส่งเสริมให้เกิดลัทธิปัจเจกนิยม (Individualism) ธรรมชาติของวิถีทางเศรษฐกิจที่จำเป็นต่อการพัฒนาอาจนำไปสู่ความเป็นวัตถุนิยมโดยตรง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบท ทำให้ระบบครอบครัวและเครือญาติซึ่งเคยเป็นหน่วยสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงบทบาทไป รวมถึงการแพร่กระจายของสังคมเมืองเข้าไปในสังคมชนบท ได้ก่อให้เกิดการยอมรับค่านิยมปัจเจกบุคคลนิยม มีความเชื่อมั่นในตนเอง ยอมรับความทันสมัย การยึดมั่นในความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมต่างๆเปลี่ยนไปจากเดิม (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2551) ทำให้ปัจเจกบุคคลจะตระหนักถึงแต่ความต้องการและรับผิดชอบต่อตนเอง แต่คิดถึงและความรับผิดชอบต่อครอบครัว พวกพ้อง และสังคมส่วนรวมน้อยลง อาจมีการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรและวิถีการดำรงชีวิตบางประการที่อาจเป็นการทำลายวัฒนธรรมอันดีงาม (Beck, Giddens and Lash, 1994)

2.1.1.2 การหายไปของภูมิปัญญาและองค์ความรู้ดั้งเดิม (End of Indigenous Knowledge) การพัฒนารูปแบบใหม่ จำเป็นต้องพึ่งพาองค์ความรู้ นวัตกรรม ความเชี่ยวชาญ หรือทักษะด้านใหม่ ๆ ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจากภายนอก อีกทั้งจำนวนประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้นทำให้ทรัพยากรลดลง ชาวบ้านต้องออกมาติดต่อกับภายนอกชุมชนและหารายได้จากแหล่งอื่น ๆ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2551) ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีการดำรงชีวิตงานใช้ฝีมือ ทักษะ องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเก่าแก่ในอดีตที่ใช้ในการดำรงชีวิตย่อมสูญหายไป

2.1.1.3 ความไม่เท่าเทียมทางสังคม (Social Unequally) การเติบโตและการพัฒนาทางเศรษฐกิจจะสัมพันธ์กับการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียม การสูญเสียโอกาสในการประกอบอาชีพ หรือความไร้ประสิทธิภาพในทางใดทางหนึ่ง การพัฒนาตามระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ต้องอาศัย “ทุน” จำนวนมหาศาลเพื่อใช้ในการแข่งขันในระบบการตลาด จำเป็นต้องอาศัยการร่วมทุน ซึ่งระบบธุรกิจแบบนี้ทำให้บุคคลไม่สามารถประกอบอาชีพส่วนตัวอย่างโดดเดี่ยวได้อีกต่อไป แต่ต้องกลายเป็นลูกจ้างบริษัทขนาดใหญ่ นอกจากนี้ยังมีบรรษัทข้ามชาติที่เข้ามาลงทุนในธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งอาจทำให้เกิดการสูญเสียเอกราชทางเศรษฐกิจได้ อาจนับได้ว่าเป็นวิธีล่าอาณานิคมแบบใหม่ของประเทศที่ได้ชื่อว่า “พัฒนาแล้ว” สอดคล้องกับการศึกษาของ Yaowalak Apichatvallop et al. (2007) ที่พบว่า จากการพัฒนาเส้นทางเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในภูมิภาค ถึงแม้ประชาชนและกลุ่มองค์กรที่มีส่วนได้เสียจะ

คาดหวังว่าจะมีโอกาสในการสร้างงานมากขึ้นและมีการพัฒนาการประกอบอาชีพมากขึ้น แต่ก็ยังความตระหนักว่าจะมีการแย่งชิงแข่งขันในการประกอบอาชีพมากขึ้น จะมีทุนขนาดใหญ่หลั่งไหลเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น ผู้ประกอบการขนาดเล็กจะต้องมีความกระตือรือร้นและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงเสมอ

2.1.1.4 ปัญหาสังคม (Social Problems) ปริมาณการผลิตสูงนำไปสู่ความเติบโตของเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภาวะความทันสมัย เมืองใหญ่จึงกลายเป็นแหล่งรวมความเสื่อมโทรมของประเทศ มีปัญหามลภาวะ รวมถึงช่องว่างและความไม่เท่าเทียมในการพัฒนาก่อให้เกิดปัญหาความยากจน ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด การค้ามนุษย์ และปัญหาสังคมอื่น ๆ ที่ลุกลามกลายเป็นปัญหาที่สำคัญที่เป็นผลกระทบต่อคนหมู่มาก สอดคล้องกับการศึกษาของ Yaowalak Apichatvallop et al. (2007) ที่พบว่า จากการพัฒนาเส้นทางเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในภูมิภาค ประชาชนและกลุ่มองค์กรที่มีส่วนได้เสียมีความตระหนักถึงปัญหาต่างๆที่จะตามมาเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเพิ่มขึ้นของอาชญากรรม การฉ้อโกง รวมถึงปัญหายาเสพติด เช่นเดียวกับการศึกษาของ สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2548) พบว่าการที่จังหวัดมุกดาหารกลายเป็นเมืองหน้าด่าน ที่มีการหลั่งไหลเข้ามาของคนจากภายนอก การค้า การลงทุน รวมทั้งเงินตราและธุรกิจต่างๆ ทำให้เกิดผลกระทบด้านสังคมขึ้น ได้แก่ ค่านิยมที่เปลี่ยนไป จากสังคมที่เคยกลมเกลียว อาจจะตัวใครตัวเรามากขึ้น โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่วัยทำงานที่อาจมีค่านิยมหรือความคิดเห็นแตกต่างจากผู้อาวุโส มีการเคลื่อนย้ายประชากร ที่บางส่วนอพยพไปทำงานอื่น ในขณะเดียวกันก็มีการย้ายเข้าแรงงานต่างถิ่นและแรงงานต่างด้าวโดยเฉพาะแรงงานจากลาว เนื่องจากที่มุกดาหารมีค่าแรงที่สูงกว่าประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งมีความสะดวกสบายในการเดินทาง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา ได้แก่ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด การลักลอบขนของหนีภาษีและยาเสพติด ปัญหาโสเภณี ปัญหาความแออัดของที่อยู่อาศัย การลักลอบเข้าเมืองและแรงงานผิดกฎหมาย และนอกจากนี้ยังมีปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน

2.1.2 ความสูญเสียด้านสุขภาพจิต (Lost in Mental Health)

2.1.2.1 เทคโนโลยีอันทันสมัยในโลกปัจจุบัน มีส่วนอย่างยิ่งในการกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ เทคโนโลยีทำให้คนระงับความต้องการพื้นฐานบางอย่าง เช่น ความต้องการพักผ่อนหย่อนใจ และทำให้มนุษย์มีความเป็นมนุษย์น้อยลงและมีความเป็นเครื่องจักรเพิ่มมากขึ้น มนุษย์กลายเป็นทาสของเวลาและสูญเสียอิสรภาพในชีวิตส่วนตัว เนื่องเพราะวิถีการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปหรืออาจเป็นเพราะผลกระทบหรืออันตรายที่ได้รับจากกระบวนการพัฒนานั้น และ

ที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ มนุษย์ได้สูญเสียความสามารถในการเข้าใจและควบคุมสิ่งแวดล้อมรอบตัว เพราะมนุษย์ได้พึ่งพาเทคโนโลยีที่ซับซ้อนมากเกินไป

2.1.2.2 ท่ามกลางความทันสมัยที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรง และมีความเสี่ยงต่าง ๆ มากมายอยู่รอบตัว คนในสังคมก็เกิดความเครียด วิตกกังวล ความหดหู่ หรือก่อให้เกิดความหวาดระแวงและรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัย จนเกิดความขัดแย้ง ซึ่งมีตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับชาติ ถึงแม้ว่ามาตรฐานคุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคมจะดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด หากดูที่รายได้ประชากรต่อหัว ปริมาณการบริโภคต่อคน ปริมาณการใช้จ่าย และเวลาทำงานที่ลดน้อยลงกว่าคนยุคก่อน แต่จะเห็นว่าคุณภาพชีวิตบางด้านก็ตกต่ำลง เช่น เกิดความหวาดกลัวในเรื่องการก่อการร้าย การพัฒนาพลังงานนิวเคลียร์ หรือปัญหาอาชญากรรมมีมากขึ้นและมีความรุนแรงเป็นปัญหาสังคมเพิ่มมากขึ้น

2.1.3 ผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรม สังคมความเสี่ยงทำให้วิถีการดำรงชีวิต จารีต ประเพณีและวัฒนธรรมเปลี่ยนไป ในแง่ของรูปแบบและลักษณะความสัมพันธ์ของคนในสังคม รวมถึงลักษณะและรูปแบบของครอบครัวก็เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ปัญหาภายในครอบครัวและปัญหาสังคมมีมากขึ้นและมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ (Beck, 1999)

ในการศึกษาครั้งนี้ มุ่งเน้นความเสี่ยงทางสังคมอันมีผลกระทบหรือก่อให้เกิดความเสียหายต่อวิถีการดำรงชีวิต อันได้แก่ 1) การสูญเสียทางสังคม ประกอบด้วย การเกิดลัทธิปัจเจกนิยม การสูญเสียองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความไม่เท่าเทียมทางสังคม ความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัย ปัญหาความรุนแรง ความขัดแย้ง และปัญหาสังคม 2) การการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ที่ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคม

2.2 ความเสี่ยงด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Risk)

Beck (1992) กล่าวว่าสังคมที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมจะต้องเผชิญกับความเสี่ยงต่าง ๆ มากมายที่แตกต่างจากสังคมสมัยก่อน ซึ่งความเสี่ยงในที่นี้ หมายถึง โอกาสที่คนเราจะประสบกับความสูญเสียหรืออันตราย หรือประสบกับสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ ในขณะที่การประสบอันตรายหรือความสูญเสียในยุคก่อนเป็นชะตากรรมที่มาจากอุบัติภัยธรรมชาติ แต่ในปัจจุบันการประสบภัยอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สิน เกี่ยวข้องและเป็นผลลัพธ์เกี่ยวเนื่องมาจากการกระทำหรือการตัดสินใจของผู้อื่นเป็นส่วนมาก

ภาพหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนจากการผลิตสร้างความเสี่ยง สามารถพบได้จากการคุกคามสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่แพร่หลาย ผลอันหนึ่งที่เกิดขึ้นมาภายหลังการเร่งให้เกิดอุตสาหกรรมและการพัฒนาเทคโนโลยี ที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง รวมถึงกิจกรรมของมนุษย์ที่เข้าแทรกแซงธรรมชาติ

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ห้องสมุดงานวิจัย

ตัวอย่าง เช่น การเพิ่มกาซคาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซพิษต่าง ๆ ออกสู่ชั้นบรรยากาศเป็นจำนวนมากและรวดเร็ว จนเกิดการทำลายชั้นบรรยากาศ ซึ่งมีนักวิทยาศาสตร์บางกลุ่มกล่าวว่า เกิดจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของเราที่เข้าแทรกแซงธรรมชาติและผลกระทบต่อนิเวศน์สิ่งแวดล้อม เช่น การที่มนุษย์ผลิตใช้สาร CFC ในชีวิตประจำวัน การระเบิดโรงงานนิวเคลียร์เชอเนอบิล ที่แพร่กระจายไปทั่วโลก (สุริชัย หวันแก้ว, 2549)

ในกระบวนการโลกาภิวัตน์ เราเผชิญกับความเสี่ยงนิเวศน์สิ่งแวดล้อมหลายรูปแบบ ในวงการวิทยาศาสตร์เองก็ได้แสดงความเป็นห่วงเรื่องโลกร้อนในช่วงปีที่ผ่านมา ซึ่งปัจจุบันความเป็นห่วงนี้ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าอุณหภูมิโลกได้เพิ่มสูงขึ้น เกิดจากการทำลายของแก๊สในชั้นบรรยากาศ สิ่งที่ตามมาภายหลังจากที่โลกร้อน ที่มีความสำคัญคือ การทำลายล้าง เช่น ถ้าน้ำแข็งแถบขั้วโลกเหนือยังคงละลายอย่างต่อเนื่องดังเช่นที่เป็นอยู่ จะทำให้ระดับน้ำทะเลเพิ่มสูงขึ้น และอาจท่วมผืนดินที่มีระดับต่ำกว่า น้ำทะเล และพื้นที่มนุษย์อยู่อาศัย การเปลี่ยนแปลงรูปแบบอากาศตามฤดูต่าง ๆ อาจเป็นไปได้ว่าเป็นเหตุ ส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดอุทกภัยในประเทศจีนเมื่อปี 1988 และ โมซามบิค ปี 2000 (สุริชัย หวันแก้ว, 2549)

สุริชัย หวันแก้ว (2544) ได้แบ่งลักษณะการปรับตัวของสังคมไทยในการเผชิญกับวิกฤตปัญหาสิ่งแวดล้อมออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ *ช่วงแรก* สังคมมีการผลิตและการสร้างผลลัพธ์ที่มีพิษภัยและมีการทำอันตรายต่อตนเองอย่างเป็นระบบ แต่ทว่ายังไม่มีการตระหนักรู้ถึงลักษณะสาเหตุ และสิ่งเหล่านี้ยังไม่เป็นประเด็นสาธารณะ(public issue) และไม่ได้เป็นประเด็นต่อสู้ในการขัดแย้งทางการเมือง สังคมในช่วงแรกนี้ถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์ในการมุ่งเป็นประเทศพัฒนา หรือรัฐพัฒนา (developmental state) ในสภาพสังคมที่มุ่งหน้าไปสู่ทิศทางการขยายตัวและรุ่งเรืองด้านอุตสาหกรรม หากมีพิษภัยหรือเหตุการณ์ร้ายแรงที่ไม่พึงประสงค์เกิดขึ้น ก็มักจะกล่าวอ้างว่าเป็นการเสี่ยงภัยที่ต้องยอมเสียสละบ้าง เพราะเป็นผลสืบเนื่องมาจากการตัดสินใจที่จะมุ่งให้ประเทศพัฒนาอันเป็นเป้าหมายสูงสุด การกล่าวอ้างในลักษณะนี้เป็นโลกทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการเจริญเติบโตสุดขั้ว โดยมีการขูดรีดทรัพยากรอย่างกว้างขวาง (exploitationist worldview) โดยยึดมั่นในหลักการ “ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ” และ “การเจริญเติบโตสูงสุด” ในโลกทัศน์แบบนี้สิ่งแวดล้อมมีไว้เพื่อบริการประโยชน์แก่มนุษย์ (ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, 2538) ดังนั้น ความเสียหายหรือพิษภัยที่เกิดขึ้น ที่มีผลกระทบต่อมนุษยชาติและธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ “หลีกเลี่ยงไม่ได้” หรือ “คนส่วนน้อย” น่าจะต้องยอมเสียสละเพื่อส่วนรวม หรือ “คนส่วนใหญ่” ก่อน (สุริชัย หวันแก้ว, 2544)

ช่วงที่สอง ในการพัฒนาของสังคมสู่ขั้นตอนนี้ จะมีสถานการณ์ที่แตกต่างออกไป เมื่อสังคมที่มุ่งเน้นอุตสาหกรรมประสบกับอุบัติภัยร้ายแรง รวมทั้งเหตุการณ์เกี่ยวกับมลพิษแบบ

เฉียบพลันและมลพิษที่สะสม แต่สาธารณชนกลับขาดข้อมูลข่าวสารที่น่าเชื่อถือและไว้วางใจได ความวิตกกังวล ความตกใจกลัวย่อมครอบงำจิตใจผู้คนในสังคม ความเสี่ยงภัยเหล่านี้จึงเป็นประเด็นโต้ถียงกับระหว่างสื่อมวลชนกับแวดวงการเมือง ประชาชนกับแวดวงการเมือง ตลอดจนเวทีสาธารณะ แต่บ่อยครั้งที่ถูกเบี่ยงเบนหรือเปลี่ยนไปเป็นประเด็นทางการเมือง เป็นการแย่งชิงตำแหน่งหรือขั้วอำนาจทางการเมือง และก่อให้เกิดกระแสความขัดแย้งแทรกตัวเข้าไปในองค์กรหรือกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ รวมทั้งกลายเป็นแรงกดดันใหม่ ๆ ต่อการปฏิรูประบบกฎหมายรวมทั้งระบบการเมืองด้วย

ดังที่ Beck (1995) กล่าวไว้ว่า สิ่งที่คาดไว้เกี่ยวกับสังคมความเสี่ยงคือ ชีวิตที่ไม่สามารถกำหนดความแน่นอนได้ เพราะผลของความเสี่ยงที่เกิดขึ้นในวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นในระดับประเทศหรือระดับโลกล้วนเป็นโลกใบเดียวกัน รูปแบบของการผลิตความเสี่ยงไม่ว่าจะเป็นประเด็นด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ผู้คนต่างได้รับผลกระทบข้ามพรมแดนของประเทศชาติ ตัวอย่างเช่น การระเบิดของโรงงานนิวเคลียร์เชอเนอบิลในรัฐยูเครน ปี 1986 ที่ทำให้คนที่อยู่รอบ ๆ โรงงานเชอเนอบิล ไม่ว่าจะเป็น อายุ ชั้นวรรณะ เพศ ใดก็ตามล้วนแต่ได้รับผลอันตรายจากรังสี ในเวลาเดียวกันมันก็ยังได้แพร่กระจายไปทั่วยุโรปและส่งผลกระทบเป็นระยะเวลานาน

ในบางครั้งความเสี่ยงต่อสิ่งแวดล้อมได้กระจายจากต้นตอที่ยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่ามาจากที่ใดบ้างและไม่มีใครจะกล้าออกมารับผิดชอบและดำเนินการแก้ไข ตัวอย่างเช่น นักวิทยาศาสตร์ พยายามค้นหาเหตุของปัญหาและค้นพบว่ามลภาวะจากสารเคมีอยู่ในระดับที่ทำลายสิ่งแวดล้อมและส่งผลต่อเพนกวินในแอนตาร์กติก แต่ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะระบุชัดไปเลยว่าแหล่งของมลภาวะนั้นมาจากที่ใด หรือมลภาวะที่เกิดขึ้นจะมีผลต่อเพนกวินในอนาคตอย่างไร อย่างไรก็ตามมีกรณีตัวอย่างหลายร้อยกรณีที่คล้ายคลึงกันนี้ที่ระบุว่าประเมินความเสี่ยงมาจากแหล่งใดบ้างซึ่งไม่ควรสรุปอย่างสุดโต่ง ว่าเกิดจากสาเหตุอันใด ซึ่งBeck (1995) เพียงแต่ยกตัวอย่างให้เห็นว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ แทบเป็นไปไม่ได้เลยในการที่จะระบุต้นตอหรือสาเหตุของปัญหาว่ามาจากแหล่งไหน กล่าวคือไม่สามารถประเมินความเสี่ยงได้แน่นอนว่า มาจากแหล่งใด และผลของมันคือไม่มีใครรู้ที่มาและที่ไป

ในสังคมความเสี่ยง Beck (1992) ได้วิเคราะห์ไว้ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากเทคโนโลยีใหม่ ๆ และสถาบันที่เกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับที่นักเศรษฐศาสตร์ทั่วไปที่มักกล่าวว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมาจาก 2 แหล่งใหญ่ ๆ คือ ส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับสถาบัน อีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของเทคโนโลยีทางด้านสถาบัน ซึ่งสรุปได้ว่า ปัญหามลภาวะและการคุกคามทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นผลผลิตของระบบตลาดในทุนนิยม การผลิตสินค้าในเศรษฐกิจแบบตลาดย่อมต้องมีต้นทุนภายในและต้นทุนภายนอก ต้นทุนภายใน คือ ค่าจ้างแรงงาน และวัสดุ เป็นต้น ต้นทุน

ภายนอก คือ สิ่งที่โรงงานผลักออกสู่ชุมชนในรูปของสารพิษ ของเสีย การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น สำหรับความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ชุมชน และสุขภาพของประชาชน โรงงานหรือผู้ประกอบการไม่ต้องคำนึงถึงเรื่องต้นทุนภายนอกเหล่านี้เลย (ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, 2538) ในขณะที่ประชาชนจะต้องเผชิญกับความเสี่ยงที่อยู่รอบ ๆ ตัวในชีวิตประจำวัน ผ่าน อากาศ น้ำ อาหาร ผลิตภัณฑ์ภาชนะพลาสติก และวัสดุอื่น ๆ (Beck, 1992; Jacob, 1997)

จากการตรวจเอกสารและทบทวนวรรณกรรม สามารถสรุปลักษณะของความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมในสังคมความเสี่ยงที่ปรากฏให้เห็น ได้ดังนี้

1. การสูญเสียของระบบนิเวศน์และความหลากหลายทางชีวภาพ (Ecological System and Biodiversity Loss)

แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่แบ่งเขตแดนทางภูมิศาสตร์การเมือง ระหว่างประเทศไทยและประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แม่น้ำโขงและพื้นที่ลุ่มน้ำโขงมีระบบนิเวศน์ที่มีซับซ้อนสูงเป็นที่อยู่และเพาะพันธุ์ปลา สัตว์น้ำ และพันธุ์พืชหลากหลายชนิด ซึ่งแสดงถึงความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืช สัตว์ และคนในพื้นที่ต่างต้องพึงพิงพึงพาซึ่งกันและกัน และเป็นส่วนสำคัญในการดำรงคงอยู่ของทุกสรรพสิ่งในระบบนิเวศน์นั้น ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและความหลากหลายในระบบนิเวศน์เป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหาร และความมั่นคงในการดำรงชีวิตของผู้คน แต่หากการพัฒนาทำให้เกิดการสูญเสียของระบบนิเวศน์และความหลากหลายทางชีวภาพ ส่งผลผู้คนในพื้นที่ประสบปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหาร ความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต รวมถึงความสูญเสียและเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิต (ชาวบ้านม่วงชุม, 2549 และคณะนักวิจัยจาวบ้าน เชียงของ-เวียงแก่น, 2547) เช่นเดียวกับการศึกษาของคณะวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (2545) และการศึกษาของ พัชรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ (2544) ที่พบว่า การสร้างเขื่อนปากมูลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศน์ และส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรอย่างหลีกไม่พ้น นอกจากส่งผลทำให้ความมั่นคงทางอาหารแย่ลงเพราะการสูญเสียอาหารธรรมชาติและรายได้ ยังก่อให้ เกิดปัญหาสังคมตามมา อาทิ ความแตกแยกและความขัดแย้ง การย้ายถิ่นเพิ่มขึ้น การขาดความเข้าใจระหว่างชาวบ้านกับผู้นำทางการเป็นต้น

2. การพังทลายและเปลี่ยนแปลงริมตลิ่งและทางน้ำไหล (River Bank and Change in Water Way)

โครงการพัฒนาในลำน้ำมักก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของลำน้ำและการไหล การพังทลายของริมตลิ่งเกิดจากการที่กระแสน้ำเปลี่ยนทิศทางการไหล รวมทั้ง

กระแสน้ำมีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น กระแสน้ำไม่สม่ำเสมอและไม่เป็นไปตามธรรมชาติเนื่องจากมีการควบคุมการปล่อยน้ำที่ต้นแม่น้ำ รวมถึงการดูดหิน กรวด ทรายในลำน้ำ จึงทำให้ริมตลิ่งแม่น้ำที่เป็นพื้นที่เพาะปลูกของชาวบ้านที่อุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติถูกเซาะทำลาย ทำให้สูญเสียพื้นที่เพาะปลูกริมตลิ่ง ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและสร้างรายได้ อีกทั้งการเปลี่ยนเส้นทางน้ำไหล (ร่องน้ำลึก) ของแม่น้ำ ส่งผลให้การใช้เรือเล็กของชาวบ้านในการหาปลา หรือเดินทางไปมาหาสู่ได้รับอันตราย มีอุบัติเหตุบ่อยครั้ง (กลุ่มรักษ์เชียงของ, 2546; คณะนักวิจัยจาวบ้าน เชียงของ-เวียงแก่น, 2547) อีกทั้งการสร้างสิ่งก่อสร้างรุกล้ำเข้าไปในพื้นที่ชายแม่น้ำโขง โดยเฉพาะร้านค้าและร้านอาหาร เป็นการทำลายทัศนียภาพที่สวยงามของลำน้ำโขง (สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548) นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของริมตลิ่งและทางน้ำไหลยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมและความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับรูปแบบการใช้ทรัพยากร เช่น การเปลี่ยนสถานที่การจัดพิธีกรรมบางอย่างจากแม่น้ำ หรือแก่งในแม่น้ำ ก็เปลี่ยนมาจัดที่ดอนปู่ตาแทน เนื่องจากแก่งถูกน้ำท่วม หรือประเพณีบางอย่างก็ถูกยกเลิกไป เนื่องจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป (คณะวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2545) และเนื่องจากพิธีกรรม ความเชื่อ และบุญประเพณีเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำ ทำให้ชาวบ้านมีความรู้จักมักคุ้น แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของบุญประเพณีทำให้ความสัมพันธ์ในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านก็เสื่อมคลายลง (พัชรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ, 2544)

3. การเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำ (Water Quality Change)

กระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวและรุนแรง และไม่สม่ำเสมอทำให้น้ำในแม่น้ำมีความขุ่นสูง ทำให้ชาวบ้านที่เคยใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคไม่สามารถใช้น้ำจากแม่น้ำได้ดังเช่นในอดีต ต้องพึงพาน้ำอุปโภคบริโภคจากแหล่งน้ำอื่น ทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น แต่เดิมชาวบ้านเชื่อว่าน้ำในแม่น้ำโขงเป็นยา ที่สามารถรักษาโรคบางอย่างได้ แต่ในปัจจุบันชาวบ้านรู้สึกว่าน้ำในแม่น้ำเป็นพิษ อาจทำให้ท้องเสีย หรือรู้สึกคันเมื่อลงไปอาบน้ำในแม่น้ำ (คณะนักวิจัยจาวบ้าน เชียงของ-เวียงแก่น, 2547)

4. การทำลายป่าไม้และความเสื่อมโทรมของป่าไม้ (Deforestation and Forest Degradation)

การทำลายป่าไม้และความเสื่อมโทรมของป่าไม้เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตทีเปลี่ยนไป มีการบุกรุกป่าไม้ทั้งในแง่ของการตัดไม้เพื่อการค้า นำมาเป็นวัตถุดิบในการผลิต และการบุกรุกป่าเพื่อขยายที่ทำกิน ความเสื่อมโทรมของป่าไม้ก่อเกิดการเสื่อมโทรมของคุณภาพดิน รวมถึงเป็นการทำลายระบบนิเวศน์ และนอกจากนี้แผนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจยังก่อให้เกิดการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน ระบบคมนาคมสื่อสารและสาธารณูปโภค ได้ก่อให้เกิดการทำลาย

พื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน ระบบคมนาคมสื่อสารและสาธารณูปโภค ได้ก่อให้เกิดการทำลายป่าไม้ มีการตัดต้นไม้จำนวนมากเพื่อการก่อสร้างโครงการดังกล่าว (Apichatvallop, Y. et al., 2007)

5. มลภาวะและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสิ่งแวดล้อม (Natural Pollution and the Deterioration of Environment)

ความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อม เป็นผลผลิตตามธรรมชาติอันเกิดจาการที่ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ ที่ให้ความสำคัญสูงเกินไปแก่เรื่อง **"ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ"** เมื่อมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น ความต้องการมีมากขึ้น ระบบอุตสาหกรรมก็ยิ่งสร้างผลผลิตเพิ่มขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง ซึ่งทำให้การปล่อยของเสียออกมามีมากขึ้น เป็นสร้างต้นทุนภายนอกให้แก่สิ่งแวดล้อมมากขึ้น มีการใช้เทคโนโลยีและสารเคมีมากมาย จนไม่อาจรู้ได้ชัดเจนว่า ผลกระทบของสิ่งเหล่านี้ต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมมีอะไรบ้าง การแพร่กระจายสารเคมีในดิน น้ำ และอากาศ อาจก่อให้เกิดปฏิกิริยาหลายอย่างขึ้นมา ซึ่งกลายเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งมนุษย์เราไม่อาจรู้ล่วงหน้ามาก่อนเลย เช่น ปฏิกิริยาเรือนกระจก หรือช่องโหว่ในชั้นโอโซน ถ้าทุนนิยมยังคงเน้นการขยายตัวต่อไป ปัญหาเหล่านี้ยิ่งรุนแรงขึ้น (ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, 2538) นอกจากนี้ ผลจาการพัฒนาเศรษฐกิจยังก่อให้เกิดการทำลาย ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เป็นผลกระทบที่ตามมากับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการขนส่งสินค้า การตั้งโรงงานอุตสาหกรรม รวมถึงบริการการท่องเที่ยว ทำให้มีการใช้ทรัพยากรในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งดิน น้ำ อากาศ และป่าไม้ ทำให้มีพื้นที่ทำการเกษตรน้อยลง รวมถึงมีการเพิ่มขึ้นของขยะและน้ำเสีย (Apichatvallop, Y. et al., 2007; สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548)

ในการศึกษาครั้งนี้ มุ่งเน้นความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบหรือก่อให้เกิดความเสียหายต่อวิถีการดำรงชีวิต ประกอบด้วย 1) การสูญเสียของระบบนิเวศน์และความหลากหลายทางชีวภาพ 2) การพังทลายและเปลี่ยนแปลงริมตลิ่งและทางน้ำไหล 3) การเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำ 4) การทำลายป่าและความเสื่อมโทรมของป่าไม้ และ 5) มลภาวะและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้งหมดส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหาร การเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม การเปลี่ยนพฤติกรรม ความสัมพันธ์ทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิต

3. แนวคิดเรื่องความเปราะบาง (Vulnerability)

3.1 ความหมายและการจำแนก "ความเปราะบาง"

The Collins English Dictionary (1986) ได้ให้ความหมายของคำว่าเปราะบางล่อแหลม (Vulnerability) หมายถึงความสามารถในการจัดการหรือการเผชิญหน้าอยู่ท่ามกลางการบาดเจ็บหรือความเจ็บปวดทางกายภาพหรือทางอารมณ์ รากศัพท์ของคำนี้มาจากภาษาลาติน *vulnus* แปลว่า

การบาดเจ็บ (a wound) และ *vulnerare* แปลว่า บาดเจ็บ (to wound) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำว่า vulnerable มาจากรากศัพท์ภาษาลาตินเก่าแก่ *vulnarabilis* เป็นคำที่ชาวโรมันโบราณใช้บรรยายสถานการณ์ทหารที่นอนบาดเจ็บอยู่ในสนามรบ หรือกรณีที่ได้รับบาดเจ็บจากการโจมตี (Adger and Kelly, 2000)

Blaikie, Cannon and Davis (1994) กล่าวว่าความเปราะบางเป็นลักษณะของบุคคล กลุ่มคน หรือชุมชน ในแง่ของ**ความสามารถ**ในการคาดการณ์ การเผชิญหน้า การจัดการแก้ไขปัญหา ความอดทนอดกลั้น และการฟื้นฟูจากผลกระทบของภัยธรรมชาติ ซึ่งจะมีปัจจัยความเสี่ยงมากมายที่จะจำแนกระดับความเปราะบางของชีวิตหรือการดำรงชีวิตของคนคนหนึ่ง

ดังนั้น ความเปราะบางทางสังคม จึงหมายถึงการใช้ความอดทนอดกลั้นต่อสภาวการณ์ที่เป็นเชิงลบของปัจเจกหรือกลุ่มคน โดยที่สภาวการณ์นั้นอาจมีผลกระทบหรือเป็นอันตรายต่อการดำรงชีวิต ความเปราะบางเกิดขึ้นเพราะวิถีการดำรงชีวิต (Livelihoods) และระบบสังคม (Social System) ที่มีความกดดัน และปัจเจกหรือกลุ่มคนไม่สามารถเผชิญปัญหาหรือจัดการกับปัญหานั้นได้ภายใต้สภาวะการกดดันนั้น รวมถึงสถานการณ์วิกฤตต่าง ๆ ความเปราะบางเป็นสภาวการณ์ที่เรื้อรัง แผ่ขยายครอบคลุมต่อคนหมู่มาก และมีความสัมพันธ์กับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม ไม่เฉพาะในแง่ของการขาดรายได้ หรือการเข้าถึงทรัพยากรเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะนโยบายของรัฐ, แนวโน้มของสังคม และอื่น ๆ (Adger and Kelly, 2000)

ความเปราะบางมีคำจำกัดความที่ก้าวข้ามศาสตร์ต่าง ๆ และการวิจัย มักจะใช้อธิบายสิ่งต่าง ๆ ที่มีความเสี่ยง ที่มีโอกาสมีความน่าจะเป็นที่จะเกิดขึ้น ซึ่งจะเป็นตัวบ่งบอกถึงสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม ความเปราะบางทางสังคมเป็นแนวคิดที่เลื่อนไหล ที่เกี่ยวข้องกับความสามารถของประชากรที่จะทำให้ความเสี่ยงลดน้อยหรือเบาบางลง กลุ่มประชากรที่มีความเปราะบางสูงต่อความเสี่ยงหนึ่งอาจจะไม่มีความเปราะบางต่อความเสี่ยงอื่น ๆ ทั้งนี้ขึ้นกับทรัพยากรที่มี, ความตระหนักหรือการรับรู้ต่อความเสี่ยงนั้นๆ รวมทั้งขึ้นกับตัวบุคคลเอง ความเปราะบางมักจะจำแนกในแง่ของพื้นที่ (Location) เช่น ความเปราะบางทางภูมิศาสตร์หรือทางกายภาพ รวมถึงระดับความสูงของพื้นที่ สภาพทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หรือการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม เป็นต้น นอกจากนี้ยังจำแนกตามสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม และลักษณะทางประชากร รวมถึง เครือข่ายทางสังคม และ สภาพแวดล้อมทางการเมือง เป็นต้น

(Johnson, 2006)

การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของการกลายเป็นเมืองและการกลายเป็นอุตสาหกรรม (Urbanization and Industrialization) ในประเทศกำลังพัฒนาได้ก่อให้เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณะสมบัติจำนวนมาก การพัฒนาเพื่อความอยู่ดีกินดี การสร้างกำหนดกฎเกณฑ์

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ห้องสมุดงานวิจัย

ทางวัฒนธรรม รวมถึงการจัดการด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะทำให้ผู้คนต้องเผชิญหน้ากับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมซึ่งเป็นผลอันเนื่องมาจากการกลายเป็นเมือง มีหลายเมืองใหญ่ที่ต้องประสบกับปัญหามากมาย เช่น ความยากจน, ปัญหาการว่างงาน, ปัญหาการย้ายถิ่น การย้ายแรงงานจากชนบทสู่เมือง และ ปัญหาการไร้ที่อยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดเป็นปัญหาที่พบคล้าย ๆ กันในเมืองใหญ่ทั้งหลาย แต่ปัญหาเหล่านี้ก็เกิดขึ้นในบริบททางสังคมและบริบททางกายภาพที่แตกต่างกัน และจะก่อให้เกิดสถานการณ์ความเปราะบางทางสังคมที่แตกต่างกันไป (Cocklin and Keen, 2000)

ความเปราะบางทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นสถานการณ์ที่ซับซ้อนและเกี่ยวเนื่องกับหลาย ๆ ปัจจัย มีผู้ได้ให้ความหมายจำแนกความเปราะบางไว้มากมายตามวัตถุประสงค์และเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง Anderson and Woodrow (1989) ได้จำแนกประเภทความเปราะบางออกเป็นหมวดหมู่ ดังนี้

1) ความเปราะบางทางด้านกายภาพหรือด้านวัตถุ (Physical / Material Vulnerability) เช่น ชุมชน บ้านเรือน ไร่นาสวน สิ่งก่อสร้างสาธารณะ สาธาณูปโภคและสาธารณูปการที่ตั้งอยู่ในที่ที่น้ำท่วมถึง ชุมชนที่ไม่มีความปลอดภัย ชุมชนที่มีความเสี่ยง ไม่มีทุนทรัพย์ ที่ดิน ไร่นาสวน สัตว์เลี้ยงและทรัพยากรอื่น ๆ อันจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ เป็นลูกหนี้ ขาดสิ่งจำเป็นในพื้นฐานในชีวิต เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร น้ำ การศึกษา สุขอนามัย ไฟฟ้า ถนนหนทาง การคมนาคมสื่อสารต่าง ๆ มีอัตราการตายสูง ขาดอาหาร โรคระบาด ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเกินขอบเขต หรืออยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ผู้คนมีความขัดแย้งต่อสู้กันรุนแรง เป็นต้น

2) ความเปราะบางในทางสังคม (Social/Organizational Vulnerability) เช่น ครอบครัวมีความอ่อนแอไม่มีความปรองดองกัน ขาดภาวะการเป็นผู้นำ ไม่มีความคิดริเริ่มสร้าง สรรค์และแก้ไขปัญหา ไม่มีประสิทธิภาพในการตัดสินใจ ถูกทอดทิ้ง มีความขัดแย้งในเรื่องชั้นวรรณะ ศาสนา ความเชื่อถือ ไม่ได้รับความเป็นธรรมไม่สามารถเข้าถึงขบวนการทางการเมือง และความยุติธรรม ไม่มีองค์กรทางสังคมไม่ว่าจะโดยคนในชุมชนเองหรือจากรัฐบาล หรือ NGOs ไม่มีหรือไม่ใส่ใจในกฎระเบียบและโครงสร้างของบ้านเมืองแยกตัวออกจากโลกภายนอก

3) ความเปราะบางในทางอารมณ์และทัศนคติ (Motivational / Attitudimal Vulnerability) เช่น มีทัศนคติต่อด้านความเปลี่ยนแปลง มองโลกในแง่ร้าย ไม่มีความหวังในชีวิต ไม่สามารถพึ่งพาตัวเองได้ ไม่มีความกระตือรือร้น ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ มีความเชื่อในทางผิด ๆ ไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องภัยพิบัติและผลของภัยพิบัติคอยหวังพึ่งแต่ความช่วยเหลือจากภายนอก ไม่ช่วยตัวเอง

ในขณะที่ Maskrey (1989) ได้จำแนกประเภทความเปราะบาง ออกเป็น

1) ความเปราะบางทางการเมือง (Political Vulnerability) คือ ระดับของการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง การใช้อำนาจ ความรุนแรงทางการเมือง ความยุติธรรมและกลไกในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

2) ความเปราะบางทางวัฒนธรรม (Cultural Vulnerability) คือ ระบบและความเชื่อถือที่เกี่ยวกับภัยต่าง ๆ เกี่ยวกับความเปราะบางอันตรายและเกี่ยวกับปัญหาและผลกระทบจากสังคมและสิ่งแวดล้อม

3) ความเปราะบางทางการศึกษา (Educational Vulnerability) คือ การขาดการศึกษาหรือข้อมูล หรือมีข้อมูลที่ผิด ๆ เกี่ยวกับภัยพิบัติ หรือปัญหาและผลกระทบจากสังคมและสิ่งแวดล้อม

4) ความเปราะบางทางสถาบัน (Institutional Vulnerability) คือ การขาดการบริการชุมชนต่าง ๆ เช่น การมีไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ การแพทย์ และสาธารณะสุข ฯลฯ รวมถึงการวางแผนการเตรียมพร้อม การป้องกันและรับมือต่อภัยพิบัติต่าง ๆ และปัญหาและผลกระทบจากสังคมและสิ่งแวดล้อม

5) ความเปราะบางทางสังคม (Social Vulnerability) คือ การขาดองค์กรและสถาบันทางชุมชนหรือสังคม นอกจากนี้ยังรวมถึงขนาดของครอบครัว โครงสร้างของอายุคนในชุมชน ความคิดเห็นและการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ฯลฯ

ความเปราะบางทางสังคมและสิ่งแวดล้อม จึงหมายถึง สภาพการณ์ต่าง ๆ ที่จะมีผลอย่างมากต่อความสามารถในการที่จะป้องกัน เตรียมพร้อม และตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เป็นความอ่อนแอหรือข้อจำกัดต่างๆของชุมชนจะมีผลทำให้แต่ละครอบครัวและชุมชนหรือสังคมโดยส่วนรวมขาดความสามารถที่จะต่อสู้และฟื้นฟู จากความเสียหายในทั้งระยะสั้นและระยะยาว

3.2 ความเปราะบาง และความสามารถในการจัดการของแต่ละภาคส่วน (Vulnerabilities and Capacities of Different Sectors)

ในการจัดการความเปราะบางจำเป็นที่ต้องประเมินความเปราะบาง (Vulnerability Assessment) โดยกระบวนการในการประเมินจะดูว่าสิ่งใดบ้างที่มีผลก่อให้เกิดความเสี่ยงทางสังคม (Elements at Social Risk) ตัวอย่างเช่น ผู้คน บ้านเรือน สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ถนน สะพาน น้ำประปา ไฟฟ้า โรงเรียนโรงพยาบาล สถานีตำตรวจ ฯลฯ รวมทั้งสภาพชีวิตความเป็นอยู่ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและธุรกิจต่าง ๆ สภาพของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

เป็นต้น ในการประเมินจะวิเคราะห์ถึงสาเหตุอันเป็นมูลเหตุของปัญหาซึ่งทำให้สิ่งต่างๆที่ได้กล่าวมาแล้วอยู่ในสภาพของความเสี่ยงภัย (Anderson and Woodrow, 1989)

Davis, Haghebaert, & Peppiatt (2004) ได้จำแนกความเปราะบางในภาคส่วนต่างๆของสังคมและความสามารถในการจัดการความเปราะบางนั้นๆ ลักษณะของความเปราะบางทางสังคม (Social Vulnerability) ได้แก่ การอยู่ในตำแหน่งพื้นที่ที่ไม่ปลอดภัยขาดความสามารถในการเคลื่อนย้าย มีการรับรู้ต่อความเสี่ยงต่ำ ความไม่มั่นคงในอาชีพ ความไม่มั่นคงของกลุ่มและปัจเจก การฉ้อราษฎร์บังหลวง(Corruption) การขาดการศึกษาและการเข้าถึงข้อมูล ความยากจน การขาดการวิเคราะห์ความเปราะบางล่อแหลม ขาดผู้นำและการจัดการที่ดี การขาดเตรียมความพร้อมและการวางแผนในการรับมือกับภัยพิบัติ รวมถึงการมีภาวะความเปราะบางทางกายภาพ ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ และความเปราะบางทางสิ่งแวดล้อม วิธีการและเครื่องมือที่สามารถใช้ในการจัดการความเปราะบางทางสังคม ได้แก่ ทุนทางสังคม กลไกในการรับมือหรือการจัดการ กลยุทธ์ในการปรับตัว ความทรงจำเกี่ยวกับภัยพิบัติในอดีต การจัดการที่ดี (good governance) มาตรฐานจริยธรรม ผู้นำท้องถิ่น องค์กรเอกชน (NGOs)ในท้องถิ่น มีความรับผิดชอบ/สามารถอธิบายได้ (Accountability) มีการพัฒนาการเตรียมความพร้อมและการวางแผน

ในขณะเดียวกันลักษณะของความเปราะบางทางกายภาพ (Physical Vulnerability) ได้แก่ สิ่งก่อสร้างที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยง โครงสร้างพื้นฐานที่ไม่ปลอดภัย ความไม่ปลอดภัยหรือวิกฤตของสิ่งอำนวยความสะดวกทั้งหลาย การเป็นเมือง (Urbanization) อย่างรวดเร็ว วิธีการและเครื่องมือที่สามารถใช้ในการจัดการของความเปราะบางทางกายภาพ ได้แก่ ต้นทุนทางกายภาพ (physical capital) การฟื้นฟูสิ่งก่อสร้างและโครงสร้างพื้นฐานที่ ลักษณะของความเปราะบางทางเศรษฐกิจ (Economic Vulnerability) ได้แก่ การปลูกพืชประเภทเดียว (mono-crop agriculture) ไม่มีความหลากหลายทางเศรษฐกิจ เป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ (subsistence economies) ตกอยู่ในภาวะมีหนี้สินพึ่งพาสวัสดิการและการช่วยเหลือ วิธีการและเครื่องมือที่สามารถใช้ในการจัดการของความเปราะบางทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ต้นทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) ความมั่นคงในการดำรงชีวิต การสำรองทางการเงิน ความหลากหลายทางการเกษตรและเศรษฐกิจ และลักษณะของความเปราะบางทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Vulnerability) ได้แก่ การทำลายป่าไม้ มีมลภาวะทางดิน น้ำ และอากาศ มีการทำลายกำแพงบังลมธรรมชาติ (Natural Storm Barriers) เช่น ต้นโกงกาง การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก (Global Climate Change) ส่วนวิธีการและเครื่องมือที่สามารถใช้ในการจัดการของความเปราะบางทางสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ต้นทุนทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างสรรค์กำแพงธรรมชาติเพื่อป้องกันภัยพิบัติ (เช่น แนวปะการัง) กระบวนการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การฟื้นฟูป่าจากไฟป่า ความหลากหลายทางชีวภาพ ความ

รับผิดชอบต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งสามารถสรุปรายละเอียดทั้งหมดได้ ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ความเปราะบางและความสามารถในการจัดการในด้านต่าง ๆ

sectors	ความเปราะบาง (Vulnerabilities)	ความสามารถในการจัดการ (Capacities)
ด้านสังคม (Social)	- อยู่ในตำแหน่งพื้นที่ที่ไม่ปลอดภัย - ขาดความสามารถในการเคลื่อนย้าย - มีการรับรู้ต่อความเสี่ยงต่ำ - ความไม่มั่นคงในอาชีพ - ความไม่มั่นคงของกลุ่มและปัจเจก - การฉ้อราษฎร์บังหลวง(Corruption) - การขาดการศึกษาและการเข้าถึงข้อมูล - ความยากจนหรือขาดงบประมาณ - การขาดการวิเคราะห์ความเปราะบางล่อแหลม - ขาดผู้นำและการจัดการที่ดี - การขาดเตรียมความพร้อมและการวางแผนในการรับมือกับภัยพิบัติ	- ทุนทางสังคม - กลไกในการรับมือหรือการจัดการ - กลยุทธ์ในการปรับตัว - ความทรงจำเกี่ยวกับภัยพิบัติในอดีต - การจัดการที่ดี (good governance) - มาตรฐานจริยธรรม - ผู้นำท้องถิ่น - องค์กรเอกชน(NGOs)ในท้องถิ่น - มีความรับผิดชอบ/สามารถอธิบายได้ (Accountability) - มีการพัฒนาการเตรียมความพร้อมและการวางแผนในการรับมือกับภัยพิบัติที่ดี
ด้านกายภาพ (Physical)	- สิ่งก่อสร้างที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยง - โครงสร้างพื้นฐานที่ไม่ปลอดภัย - ความไม่ปลอดภัยหรือวิกฤตของสิ่งอำนวยความสะดวกทั้งหลาย - การเป็นเมืองอย่างรวดเร็ว	- ต้นทุนทางกายภาพ (physical capital) - การฟื้นฟูสิ่งก่อสร้างและโครงสร้างพื้นฐานที่
ด้านเศรษฐกิจ (Economic)	- การปลูกพืชประเภทเดียว (mono-crop agriculture) - ไม่มีความหลากหลายทางเศรษฐกิจ - เป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ (subsistence economies)	- ต้นทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) - ความมั่นคงในการดำรงชีวิต - การสำรองทางการเงิน

ตารางที่ 2 ความเปราะบางและความสามารถในการจัดการในด้านต่าง ๆ (ต่อ)

sectors	ความเปราะบาง (Vulnerabilities)	ความสามารถในการจัดการ (Capacities)
ด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental)	- ตกอยู่ในภาวะมีหนี้สิน - พึ่งพาสวัสดิการและการช่วยเหลือ - การทำลายป่าไม้ - มีมลภาวะทางดิน น้ำ และอากาศ - มีการทำลายกำแพงบังลมธรรมชาติ (natural storm barriers) เช่น ต้นโกงกาง - การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก (global climate change)	- ความหลากหลายทางการเกษตรและเศรษฐกิจ - ต้นทุนทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ - การสร้างสรรค์กำแพงธรรมชาติเพื่อป้องกันภัยพิบัติ (เช่น แนวปะการัง) - กระบวนการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การฟื้นฟูป่าจากไฟป่า) - ความหลากหลายทางชีวภาพ - ความรับผิดชอบต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

ที่มา: Davis, I., Haghebaert, B. and Peppiatt, D., 2004

การเลือกใช้แนวคิดความเปราะบางในการศึกษาครั้งนี้ เพราะความเปราะบางเป็นส่วนหนึ่งในห่วงโซ่ของความเสี่ยง (Chain of Risk) ซึ่งความเสี่ยงมีนัยยะความสัมพันธ์แปรผันตามความเปราะบาง นั่นคือการที่ชุมชนหรือองค์กรตกอยู่ในความเปราะบางสูง โอกาสในการที่จะประสบกับความเสี่ยงย่อมสูงตามไปด้วย (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002) ความเปราะบางทางสังคมของที่จะก่อให้เกิดความเสี่ยงทางสังคมที่จะใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ การมีความรับรู้ต่อความเสี่ยงต่ำ สถาบันทางสังคมอ่อนแอ การไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรและบริการของรัฐ การขาดการศึกษาและการเข้าถึงข้อมูล และความยากจนหรือการขาดงบประมาณ ส่วนความเปราะบางทางสิ่งแวดล้อมที่จะก่อให้เกิดความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมที่จะใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ การทำลายป่าไม้, มีมลภาวะทางดิน น้ำ และอากาศ และการขาดสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม

4. แนวคิดเรื่องภาวะความทันสมัย (Modernity)

4.1 ความหมาย

ภาวะความทันสมัย คือ ภาวะที่สังคมกลายเข้าสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรม(Industrial Civilization) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ โดยอาศัยกลไกความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการอุตสาหกรรม สถาบันทางเศรษฐกิจมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะสถาบันการตลาดและผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม รวมทั้ง สถาบันทางการเมือง ความเป็นรัฐชาติ (Nation State) ประชาธิปไตยสาธารณะ (Mass Democracy) (Giddens, 1990)

ภาวะความทันสมัย(Modernity) เป็นวลีสั้น ๆ ที่ใช้เรียกสังคมสมัยใหม่(Modern Society) หรือยุคแห่งวัฒนธรรมอุตสาหกรรม(Industrial Civilization) เป็นภาวะที่สังคมกลายเข้าสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรม ลักษณะเด่นชัดของภาวะความทันสมัย ได้แก่ 1) ทัศนคติการมองโลก ความคิดเห็นต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกของผู้คนในสังคม ที่มีความหลากหลาย และสามารถแสดงออกได้ทั้งในด้านความคิดและพฤติกรรม อย่างอิสระ และชัดเจนมากขึ้น 2) สถาบันทางเศรษฐกิจมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะสถาบันการตลาดและผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม ที่มีมากมายหลากหลายชนิดและรูปแบบเพื่อตอบสนองความต้องการที่มีมากมายหลากหลาย และเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและรุนแรง ภาวะความทันสมัยจึงมีความเป็นพลวัต มีความซับซ้อนและความเป็นเทคนิคกลไกสูง ภาวะความทันสมัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดรูปแบบทางเศรษฐกิจใหม่ (Economic Order) นั่นคือ การจัดรูปแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (Capitalistic Economic Order) การจัดรูปแบบทางการเมืองที่มีความเป็นรัฐมากขึ้น การจัดโครงสร้างของข้อมูลข่าวสาร หรือแม้กระทั่ง กำลังอำนาจทางทหาร (Military Power) ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และมีความเป็นเทคนิคกลไกเพิ่มมากขึ้น (Giddens, 1991)

ทั้งนี้ กระบวนการหรือแนวคิดที่เกี่ยวข้องและมีส่วนโยงใยกับภาวะความทันสมัย ได้แก่ (Giddens, 1991)

1. การทำให้เป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) หมายถึง กระบวนการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อนำมาใช้ในการผลิตสินค้าและบริการเพื่อการตลาดที่ขยายกว้างมากขึ้น โดยการใช้เครื่องจักรกลและแรงงานชำนาญเฉพาะอย่าง

2. การทำให้เป็นเมือง (Urbanization) หมายถึง กระบวนการที่ชุมชนกลายเป็นเมือง หรือการเคลื่อนย้ายของผู้คน หรือการดำเนินกิจการงานเข้าสู่บริเวณเมือง หรือการขยายตัวเมืองออกไปทางพื้นที่ การเพิ่มจำนวนประชากร หรือการดำเนินกิจการต่าง ๆ มากขึ้น เช่น การขยายวิถีชีวิตแบบชาวเมืองโดยผ่านการแพร่ขยายของระบบไฟฟ้า ประปา ถนนหนทาง วิทยุ โทรทัศน์ หรือคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

3. การทำให้เป็นประชาธิปไตย (Democratization) หมายถึง ปรัชญา หรือระบบสังคมที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน และควบคุมกิจการของชุมชนโดยประชาชนโดยไม่คำนึงถึงชั้นยศ สถานภาพ หรือทรัพย์สมบัติ และมีความเป็นรัฐ (Nation State) และมีความเป็นประชาธิปไตย (Mass Democracy) เพิ่มมากขึ้น

4. การแพร่ของการจัดองค์การสมัยใหม่ (Bureaucratization) หมายถึง การแพร่ของระบบบริหารงานในรูปของคณะบุคคลโดยมีเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานตามลำดับขั้น ซึ่งแต่ละคนต้องรับผิดชอบต่อผู้บังคับบัญชาของตน อันเป็นที่ยอมรับทั้งในภาครัฐบาลและภาคเอกชนในปัจจุบันและมีแนวโน้มมากขึ้นในอนาคต

นอกจากนี้ภาวะความทันสมัยอาจจะก่อให้เกิด **กระบวนการสร้างคนชายขอบ** (Marginalization) (Beck, 1995; Giddens, 1990) เพราะกระบวนการที่ก่อให้เกิดความทันสมัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ในขณะที่คนส่วนหนึ่งได้รับผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงมาก แต่คนอีกส่วนอาจได้รับผลประโยชน์น้อยกว่าหรือไม่ได้รับผลประโยชน์เลย ทำให้คนเหล่านี้ถูกเบียดขับเป็นคนชายขอบของสังคม เช่น การพัฒนาเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้าด้านต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็เกิดแหล่งสลัมจำนวนมากขึ้น หารพัฒนาชนบทให้ทันสมัยด้วยไฟฟ้าและถนน แต่ก็เพิ่มจำนวนคนยากจนมากขึ้น จนต้องอพยพจากชนบทไปรับจ้างทำงานในเมืองมากขึ้น

ลักษณะที่สำคัญของภาวะความทันสมัย ได้แก่ (Giddens, 1991)

1. ความไม่ต่อเนื่อง (Discontinuous) การพัฒนาหรือการปรับเปลี่ยน เป็นแบบก้าวข้ามกระโดด คือ ความไม่ต่อเนื่องเป็นขั้นตอน แต่จะเปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วและรุนแรง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มีพัฒนาการอย่างรวดเร็ว ไม่ได้เป็นไปอย่างเป็นขั้นเป็นตอนหรือค่อยเป็นค่อยไป

2. ไม่สามารถแบ่งยุคสมัยได้ ในภาวะความทันสมัยจะมองไม่เห็นลักษณะตัวบ่งชี้ในการแบ่งยุคสมัยที่ชัดเจน ดังเช่นในสมัยเปลี่ยนจากยุคปฏิวัติเกษตรกรรมสู่ยุคอุตสาหกรรม เห็นได้ชัดเจนว่าลักษณะการผลิตเปลี่ยนแปลงไป จากการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนหรือผลิตเป็นชิ้นเป็นอันก็เปลี่ยนไปเป็น mass product และนำเครื่องยนต์กลไก มาใช้ในการผลิตมากขึ้น แต่ในภาวะความทันสมัยไม่มีอะไรที่เป็นตัวบ่งชี้ชัดเจนในการแบ่งยุคสมัย เราอาจบอกได้เพียงว่า ยุคนี้เป็นยุคภาวะทันสมัยล่าสุด (Late Modernity) หรือยุคภาวะทันสมัยสูงสุด (High Modernity) ที่เป็นผลของการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและแรงผลักสุดเหวี่ยงของภาวะทันสมัยเท่านั้น

3. กลไกในเรื่องของเวลาและสถานที่ และการจัดการเรื่องเวลาและสถานที่ (Time & Space and Organization of Time & Space) ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญของภาวะความทันสมัย การ

พิจารณาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคมในมิติของเวลาและสถานที่มีความซับซ้อนมากขึ้นและเกิดขึ้นมากกว่าในอดีต การก้าวสู่ยุคสมัยใหม่ทำให้เวลาไม่ผูกติดกับที่ตั้ง (Locale) ของฉากเหตุการณ์ต่าง ๆ อีกต่อไป แต่ถูกทำให้มีมาตรฐานสากล (Standardization) เช่นเดียวกับพื้นที่ซึ่งเมื่อแยกขาดจากที่ตั้งแล้วก็ก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างมโนทัศน์สองมโนทัศน์ซึ่งก่อนหน้านี้เคยใช้แทนกันได้ คือ คำว่า "สถานที่" (Place) และ "พื้นที่" (Space) และก่อให้เกิดปรากฏการณ์ซึ่งอุบัติขึ้นในโลก แม้จะอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากเราคนละซีกโลก ล้วนแต่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในอีกสังคมหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกลออกไป เช่น เหตุการณ์ 911 ตึกเวิร์ดเทรดในนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกาถูกผู้ก่อการร้ายโจมตีทางอากาศ หลังจากนั้น ทำให้เกิดสงครามในตะวันออกกลาง การปราบปรามการก่อการร้ายสากล การก่อความไม่สงบของผู้ก่อการร้ายในมุมต่าง ๆ ของโลก ส่งผลถึงระบบเศรษฐกิจของโลก ราคาน้ำมันในตลาดโลกสูงขึ้น และมีผลต่อระบบเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคและประเทศ ทำให้ประชาชนในหลายพื้นที่หลายประเทศอดอยาก มีความฝืนเคืองในการทำมาหาเลี้ยงชีพ และส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคมต่าง ๆ ทั่วโลก

การเกิดของตลาดเศรษฐกิจโลก (Global market economy) เป็นลักษณะของการย้ายโรงงานหรือเงินทุนข้ามชาติ เพื่อการลงทุนแสวงหากำไรจากค่าแรงที่ถูกกว่า และการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นในมิติของเวลาและสถานที่

มีการรื้อถอน (Disembeded) กฎระเบียบ แนวปฏิบัติเดิมที่มี แล้วปรับเปลี่ยนปลูกฝังสิ่งใหม่ ๆ ลงไป (Re-embedded) เพื่อเป็นการจัดการให้เหมาะสมกับเวลา สถานที่ และความต้องการของสังคม ที่มีมากและรวดเร็วยิ่งขึ้น ในยุคก่อนคนในหมู่บ้านใดก็จะทำงานอยู่ในหมู่บ้านนั้น มีวิถีชีวิตที่ดำรงคงอยู่และผูกพันกับหมู่บ้านนั้น แต่ในปัจจุบันคนเราอาจจะอาศัยอยู่ในที่หนึ่งแต่สามารถแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจกับอีกพื้นที่หนึ่งที่อยู่ห่างไกลได้ ในเวลาที่แตกต่างกัน เช่น ในประเทศไทยเป็นเวลากลางวัน ในสหรัฐอเมริกา เป็นเวลากลางคืน แต่ก็สามารถติดต่อสื่อสาร หรือทำธุรกิจกันได้ แม้จะเป็นคนละเวลา ซึ่งถือว่าเป็นปรากฏการณ์ด้านเวลาและพื้นที่ที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

4. มีระบบผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (Expert System) ซึ่งมีผลสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตในสังคมสมัยใหม่ จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ทุกคนในสังคมล้วนใช้บริการจากผู้เชี่ยวชาญทั้งสิ้น เช่น เมื่อเข้าบ้านและกดสวิทช์ไฟเท่ากับเราใช้บริการจากช่างผู้เชี่ยวชาญด้านอิเลคทรอนิกส์แล้ว โดยที่เราไม่ต้องมีความรู้ใด ๆ เกี่ยวกับไฟฟ้าเลย หรือแม้แต่การออกจากบ้านการขับขี่รถยนต์ก็เป็นการใช้บริการจากวิศวกรยานยนต์แล้ว โดยวางใจว่ารถจะไม่ระเบิดหรือควบคุมไม่ได้ ทั้งนี้โดยที่เราไม่ต้องรู้จักกับคนที่ทำงานเหล่านี้เลย ซึ่งมีนัยยะว่าความไว้วางใจในสังคมสมัยใหม่ไม่ได้มีผลมาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวเหมือนสังคมแบบดั้งเดิม แต่โดยที่อาศัยความเป็นสถาบัน(Institutionalized)

ของระบบผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ ระบบผู้เชี่ยวชาญทำให้เกิดการแยกตัวจากกัน (ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กันโดยตรง) แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีความสัมพันธ์กัน แต่เป็นการแยกจากกันเพื่อมาเชื่อมร้อยกันใหม่ในรูปแบบที่ซับซ้อนกว่าเดิม นอกจากนี้กระบวนการกลับมารวมตัวกันใหม่ยังเป็นการรวมตัวกันในระดับโลกซึ่งสามารถนำไปเชื่อมโยงกับแนวคิดโลกาภิวัตน์ และในระดับย่อยกว่านั้น สามารถนำไปอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมในปัจจุบันได้ มันไม่ใช่การไร้ซึ่งความสัมพันธ์ **แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ไปสู่รูปแบบที่ซับซ้อนและเป็นทางการมากขึ้น** ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดยังคงมีอยู่ แต่ไม่ใช่ความใกล้ชิดแบบเดิมที่จำกัดด้วยพื้นที่ เช่น คนในสังคมปัจจุบันอาจจะดูห่างเหินจากเครือญาติของตนแต่ก็มีเพื่อนที่สามารถพูดคุยปรึกษาหารือได้ทุกเรื่องอยู่ในอีกซีกโลกหนึ่ง

5. ลักษณะของความไว้วางใจและความเสี่ยง (Trust and Risk) เป็นคุณลักษณะของภาวะความทันสมัยที่มาพร้อมกัน คือ เมื่อมีความไว้วางใจก็จะรู้สึกมีความเสี่ยงน้อย แต่ถ้ามีความเสี่ยงมาก นั่นคือ เกิดความไม่ไว้วางใจ Trust and Risk สัมพันธ์กับมิติของเวลาและสถานที่ เรารู้สึกเสี่ยงเพราะเราไม่รู้เหตุการณ์ข้างหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร อนาคตจะเป็นเช่นไร เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว มีผลกระทบต่อกันกว้างขวาง เรามองความเสี่ยงใน 2 บริบท คือ 1) ในฐานะนักสำรวจ เรารู้สึกถึงความเสี่ยงเมื่อเราเข้าไปอยู่ในพื้นที่ที่เราไม่รู้จัก 2) ในฐานะนักธุรกิจ เราจะรู้สึกเสี่ยงเมื่อไม่รู้ว่าอนาคตจะเป็นอย่างไร และรู้สึกเสี่ยงหากว่าขอบเขตของอนาคตไม่มีระเบียบ หรือขอบเขตที่ชัดเจน ซึ่งเป็นลักษณะของภาวะความทันสมัย

4.2 ภาวะความทันสมัยกับความเสี่ยง (Modernity and Risk)

เนื่องจากผลกระทบของภาวะความทันสมัยที่เกิดขึ้นไม่สามารถคำนวณ (Uncalculated) และคาดการณ์ (Unpredicted)ได้ เนื่องจากผลกระทบของภาวะความทันสมัยรวมกับกระแสโลกา ภิวัตน์ที่เกิดขึ้นไปไกลกว่าที่เคยคาดการณ์ถึงผลกระทบที่ได้คำนวณไว้ ทั้งนี้โลกาภิวัตน์เป็นทั้งระบบเปิดและระบบปิด *ระบบเปิด* หมายถึง การสื่อสารผ่านเทคโนโลยี ICT ได้ก้าวข้ามผ่านพรมแดนของความเป็น รัฐชาติ เปิดประตูจากโลกหนึ่งสู่อีกโลกหนึ่ง นำพาเอาวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตของที่หนึ่งสู่อีกที่ *ส่วนระบบปิด* หมายถึง ผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงระบบการสื่อสาร เทคโนโลยี ICT จะไม่สามารถเชื่อมตนเองสู่โลกภายนอกได้ แต่ก็จะได้รับผลกระทบในมิติของความทันสมัยที่นำพาความเสี่ยงในฐานะที่ท้องถิ่นเชื่อมโยงกับโลกอันเป็นกระบวนการภายในที่ขัดแย้งกัน **โดยความทันสมัยยังได้ผลิตความเสี่ยง (Risk) ที่ทำให้ยากจะทำนายและควบคุมต่อผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากพลวัตรของกระบวนการโลกาภิวัตน์** อันเกิดจากกิจกรรมที่ซับซ้อน และการเข้าแทรกแซงธรรมชาติ อาจหมายถึงกิจกรรมของมนุษย์เอง ที่ผลิตความเสี่ยงและปรากฏออกมาในรูปแบบใหม่ ๆ จึงทำให้

เราต้องเผชิญหน้ากับความเสี่ยงใหม่ ๆ จำนวนมากที่แตกต่างกันจากในอดีตอันมีคุณลักษณะที่แตกต่างจากสิ่งที่เคยมีมาก่อน (Giddens, 1990)

ลักษณะของความไว้วางใจและความเสี่ยง (Trust and Risk) เป็นคุณลักษณะของภาวะความทันสมัยที่มาพร้อมกัน คือ เมื่อมีความไว้วางใจก็จะรู้สึกมีความเสี่ยงน้อย แต่ถ้ามีความเสี่ยงมาก นั่นคือ เกิดความไม่ไว้วางใจ Trust and Risk สัมพันธ์กับมิติของเวลาและสถานที่ เรารู้สึกเสี่ยงเพราะเราไม่รู้เหตุการณ์ข้างหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร อนาคตจะเป็นเช่นไร เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว มีผลกระทบต่อกันกว้างขวาง เรามองความเสี่ยงใน 2 บริบท คือ 1) ในฐานะนักสำรวจ เรารู้สึกถึงความเสี่ยงเมื่อเราเข้าไปอยู่ในพื้นที่ที่เราไม่รู้จัก 2) ในฐานะนักธุรกิจ เราจะรู้สึกเสี่ยงเมื่อไม่รู้ว่าอนาคตจะเป็นอย่างไร และรู้สึกเสี่ยงหากว่าขอบเขตของอนาคตไม่มีระเบียบ หรือขอบเขตที่ชัดเจน ซึ่งเป็นลักษณะของภาวะความทันสมัย

ถ้าเราพูดถึงความเสี่ยงในภาวะความทันสมัย เราจะแยกคำนี้ออกจากคำว่า อันตรายหรือภัยอันตราย (Dangerous or Hazard) ความเสี่ยงไม่ได้เกิดจากภาวะที่เป็นอันตราย หรือมหันตภัยอย่างเดียว แต่เป็นความเสี่ยงที่เป็นการประเมินอันตรายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งความเสี่ยงนี้จะได้รับความสนใจก็ต่อเมื่อสังคมพยายามวางอนาคตหรือกำหนดอนาคตให้กับตัวเอง เช่น การกำหนดอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจ หรือ การกำหนดอัตราเงินเฟ้อ เป็นต้น

ความไว้วางใจ (Trust) เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่เชื่อมโยงกับเวลาและสถานที่ ได้แก่ การที่คนเรายึดโยงตัวเองไว้กับกลุ่ม สถาบัน หรือระบบ ไว้กับอนาคต และมีความสัมพันธ์กับความเสี่ยง เช่น การที่ผู้คนฝากเงินลงทุนในพันธบัตรรัฐบาลที่รัฐบาลเป็นประกัน หรือเลือกลงทุนกับกองทุนที่มีความเสี่ยงน้อย เพราะไว้วางใจว่าเงินของตนจะปลอดภัยและเป็นการลงทุนที่มีความเสี่ยงน้อย มั่นใจว่าจะได้รับผลตอบแทนค่อนข้างแน่นอน รู้สึกเป็นอันตรายน้อยกว่าการเก็บเงินไว้กับตัวเอง, ลงทุนทำธุรกิจด้วยตัวเอง หรือเอาไปให้คนอื่นกู้ยืม ดังนั้นการให้ความไว้วางใจก็เป็นการจัดการความเสี่ยงอย่างหนึ่ง และการทำให้ยอมรับในความเสี่ยงก็เป็นกลไกในการสร้างความไว้วางใจเช่นกัน

คำว่า "เสี่ยง" มักจะให้ความหมายในเชิงลบ ดังนั้นเราจึงพยายามเลี่ยง และมักใช้คำว่าเสี่ยงไปเชื่อมโยงกับระบบการตลาด นอกจากนี้ยังมีความเสี่ยงที่เราสร้างขึ้น (Manufacture Risk) เป็นความเสี่ยงที่ไม่ได้มาตามธรรมชาติ แต่เป็นความเสี่ยงที่มนุษย์สร้างขึ้น เพราะความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เช่น การสร้างตึกสูงในพื้นที่ที่อาจเกิดภัยแผ่นดินไหว ไม่ได้เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนตามธรรมชาติ หากแต่เป็นผลพวงของพัฒนาการและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการเปลี่ยนแปลงในสังคมเทคโนโลยีการสื่อสาร (Information Technology) ที่มีการตรวจสอบตอบโต้สูง (Giddens, 1990)

หรือ ตัวอย่างการแต่งงานของคนในยุคปัจจุบัน ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่การแต่งงานหรือการใช้ชีวิตครอบครัวถูกบังคับให้อยู่ภายใต้โครงสร้างของสังคม ประเพณี และวัฒนธรรม สามีและภรรยาต่างทำหน้าที่ตามบทบาทของตัวเองตามธรรมเนียมปฏิบัติ แต่ในปัจจุบันคนในสังคมเปิดโลกทัศน์มากขึ้น ต้องปรับตัวตามกระแสความทันสมัยมากขึ้น มีการตรวจสอบตอบโต้และต่อรองสูงมากขึ้น มีอิสระเสรีในการสะท้อนความคิดเห็นและพฤติกรรมของตัวเองเพิ่มมากขึ้น อัตราการหย่าร้างการนอกใจคู่สมรสมีมากขึ้น หญิง/ชายมีความคาดหวังต่อการแต่งงานมากขึ้น ซึ่งส่งผลให้การแต่งงานมีเงื่อนไขอะไรหลายอย่างเพิ่มเข้ามา ไม่เพียงเพราะเงื่อนไขทางสังคม ประเพณีและวัฒนธรรมเท่านั้น สิ่งเหล่านี้ล้วนก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อสถาบันครอบครัว (Family Risk) ดังนั้นความเสี่ยงในสังคมจึงมีมากขึ้นในทุกสถาบันสังคม "เสี่ยง" เพราะไม่รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นในอนาคต

กระบวนการสู่ความทันสมัยไม่มีเจตนาและไม่ปรารถนาที่จะให้เกิดอันตราย หรือก่อให้เกิดผลกระทบต่อมนุษยชาติเลย แต่ความเสี่ยงนั้นก็มีอยู่ในตัวของกระบวนการความทันสมัยนั่นเอง ได้แก่ กระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม หรือความเสี่ยงจากความเจริญด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและความเสี่ยงจากความผุกร่อนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย

การนำแนวคิดภาวะความทันสมัยมาใช้ในการวิจัยนี้เพื่อเป็นกรอบในการอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ที่ศึกษา โดยเฉพาะในการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและรุนแรงในพื้นที่ที่ครั้งหนึ่งเคยถูกเรียกว่าพื้นที่ชายแดนห่างไกล ห่างไกลความเจริญและการพัฒนาจากภาครัฐ เป็นพื้นที่ชายขอบของประเทศในทางภูมิศาสตร์การเมืองที่ไม่ค่อยได้รับการเหลียวแลจากภาคส่วนใดๆ จนถึงปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากภาวะความทันสมัย การจัดรูปแบบเศรษฐกิจใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม สนับสนุนระบอบทุนนิยม ซึ่งก่อให้เกิดการทำให้เป็นอุตสาหกรรม การทำให้เป็นเมือง การทำให้เป็นประชาธิปไตย และการจัดระเบียบองค์กรใหม่ ซึ่งทั้งหมดก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสังคมและวัฒนธรรม และกลายเป็นภัยที่ซ่อนเร้น ที่ทำให้ประชาชนต้องเผชิญกับความเสี่ยงและความเปราะบางต่อวิถีการดำรงชีวิตของประชาชน

5. แนวคิดชุมชนและการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน (Local Organization & Capacity Building)

5.1 ความหมายของชุมชน

"ชุมชน" (communities) หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่นมีความ เกี่ยวข้องกัน สัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพัน เอื้ออาทรกันภายใต้บรรทัดฐาน

และวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพา อาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน (สนธยา พลศรี, 2545) และ ชุมชน" มีความหมายในระดับเดียวกับคำว่า "สังคมหมู่บ้าน" คือ เป็นหน่วยของสังคมหรือหน่วยทางการปกครองขนาดเล็กในระดับพื้นฐานที่มีการรวมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มี คนกลุ่มดังกล่าวมาอาศัยอยู่รวมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กร หรือ สถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ชุมชนหมายถึงสังคมขนาดเล็ก ในชนบทที่ยังไม่พัฒนาหรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วน (ชยันต์ วรรธนะภูติ, 2536)

"ชุมชน" คือ กลุ่มคนพวกหนึ่งที่มาอยู่รวมกันในอาณาบริเวณหนึ่งโดยคน เหล่านี้ถือว่าตนมีความผูกพันอยู่กับอาณาบริเวณแห่งนั้น มีความยึดเหนี่ยวกันเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีการกระทำกิจกรรมต่างๆ หลายด้านด้วยกลุ่มต่าง ๆ ที่ต้อง พึ่งพาอาศัยกัน เช่น ครอบครัวหลาย ๆ ครอบครัว โรงเรียน วัด ร้านค้า โรงงาน ฯลฯ รวมกันเป็นหมู่บ้านเป็นเมือง แต่กระนั้นก็ตามแม้ว่าชุมชนจะมีกิจกรรมต่าง ๆ หลายด้านและสามารถ ตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของ การดำรงชีวิตของสมาชิกได้ แต่ชุมชนก็ยังเป็นหน่วยย่อย ของสังคมที่ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจรัฐ (จำนง อดิวัฒนสิทธิ์และคณะ, 2545) "ชุมชน" หมายถึง กลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่รวมตัวกันขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่ออยู่อาศัยร่วมกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีความเอื้ออาทรต่อกันเป็นต้น ในแต่ละชุมชนนั้นควรจะมีคุณภาพชีวิตและ สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม สามารถตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ ความพอใจและความต้องการ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม)

แต่มีผู้ให้นิยามของ "ชุมชน" ที่แตกต่างออกไป โดยไม่คำนึงถึงพื้นที่ เช่น ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้ให้นิยามไว้ว่า "ชุมชน" หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จ ตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน เช่นเดียวกันกับสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) (2003) ได้ให้นิยามไว้ว่า "ชุมชน" คือประสบการณ์ ความรู้สึกและความสัมพันธ์ซึ่งไม่สามารถกำหนดทางภูมิศาสตร์ หรือกฎเกณฑ์ทางการ แต่เป็นสิ่งที่ ประชาชนรู้สึกว่าตนเป็นสมาชิกอยู่ เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชนอาจจะมีขนาดใหญ่หรือเล็ก อาจเปลี่ยนแปลงตามกาล อาจจะเข้มแข็งขึ้นหรือเสื่อมสลายลงก็ได้ แต่ละชุมชนมี ลักษณะเฉพาะตัว มีความเท่าเทียมมากน้อยแตกต่างกันไป บางชุมชนใช้หลักฉันทามติ บางชุมชนใช้แนวทางอื่น บางชุมชน ถูกครอบงำโดยผู้มี "อิทธิพล" บางชุมชนก็ปลอดอิทธิพล สรุปคือ ชุมชนมีความหลายหลายสูงกว่าที่จะพรรณนาแบบเหมารวมได้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545) ได้สรุปความหมายของคำว่า "ชุมชน" ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันว่ามี 2 นัยยะ คือ 1) กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง มีวัตถุประสงค์ในการทำกิจกรรมร่วมกัน ความหมายในลักษณะนี้จึงยึดโยงกับพื้นที่ที่ตั้งของกิจกรรม เช่น ชุมชน กรุงเทพมหานคร กลุ่มผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานคร เป็นต้น และ 2) กลุ่มคน/การรวมกลุ่มหรือสังคมของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน มีกิจกรรมร่วมกัน โดยไม่ยึดโยงกับพื้นที่ เช่น ชุมชน จส. 100 ชุมชนออนไลน์ทางเครือข่ายคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

ดังนั้น คำว่า "ชุมชน" ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ จึงหมายถึงหมู่บ้าน หมายความรวมถึงชุมชนในเขตเทศบาลโดยยึดถือเขตการปกครองตามกฎหมายว่าด้วยลักษณะปกครองท้องที่ของกระทรวง มหาดไทย เกิดจากกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่รวมตัวกันขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่ออยู่อาศัยร่วมกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จ ตามวัตถุประสงค์ร่วมกันและมีความเอื้ออาทรต่อกัน

5.2 การเสริมสร้างศักยภาพชุมชน (Capacity Building)

Jerry (1981) ให้ความหมายของคำว่า "การเสริมสร้างศักยภาพชุมชน" หมายถึงการปรับปรุงประสิทธิภาพขององค์กรหรือบุคคลในการเผชิญกับปัญหา โดย Jerry เห็นว่าแนวคิดนี้ดูได้จากตัวบ่งชี้ที่แสดงถึงประสิทธิภาพของ 1) ความสามารถในการคาดการณ์และควบคุมการเปลี่ยนแปลงได้ 2) การตัดสินใจทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ 3) การดึงดูดและซึมซับทรัพยากร และ 4) การใช้ทรัพยากรเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

ในขณะที่ Dale (1999) กล่าวว่า "การเสริมสร้างศักยภาพชุมชน" เป็นการเพิ่มความสามารถหรือประสิทธิภาพของผู้คนในการปรับปรุงสถานการณ์ของชีวิต (Living Situation) ให้มีความอยู่ดีมีสุขเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องปกติของเป้าหมายในการพัฒนาเพื่อประโยชน์สูงสุดของประชาชน ซึ่ง Dale เห็นว่าหากประชาชนไม่มีประสิทธิภาพก็จะไม่สามารถสร้างสวัสดิการให้กับตนเองได้ และในที่สุดก็จะไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้นในการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจำเป็นต้องพูดถึง Empowerment ด้วย

UNDP (2000) ให้นิยามของคำว่า "การเสริมสร้างศักยภาพชุมชน" หมายถึงความสามารถของปัจเจกหรือองค์กรที่ดำเนินการตามหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และมีความยั่งยืน (Sustainable) ด้วยนิยามนี้ไม่ได้หมายความว่า สมรรถนะความสามารถเป็นสภาวการณ์ที่อยู่อย่างไม่ได้ทำอะไร แต่เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง และทรัพยากรมนุษย์เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน

ความสำคัญของการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนของท้องถิ่น (Local Capacity) เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจะเป็นฐานรองรับการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมกันทุกด้าน หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมไปถึงภาคีการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก จึงต้องผนึกกำลังดำเนินงานการเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ด้วยการกระตุ้นและสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำและมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว ทั้งนี้มีกิจกรรมหลักที่ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ (UNDP, 2000; สมพันธ์ เตชะอธิก, 255)

1. การส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต โดยพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชนด้วยตนเอง รวมทั้งให้ความสำคัญกับการปรับวิธีคิดและวิธีการทำงานของบุคลากรภาครัฐจากการเป็นผู้สั่งการเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง

2. การส่งเสริมกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะ "ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมเรียนรู้" เพื่อส่งเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วยกระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนได้มีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อการพัฒนาอาชีพ และเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคมและสวัสดิภาพของชุมชน การฟื้นฟูอนุรักษ์และจัดการทัพยากรธรรมชาติของชุมชน การค้นหาศักยภาพและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชนรวมทั้งการสร้างประชาคมภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายของชุมชน

จากการดำเนินงานเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คณะอนุกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตภายใต้คณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดกรอบองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งไว้ว่าจะต้องประกอบด้วย บุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยประโยชน์สาธารณะ และของสมาชิก มีจิตสำนักของการพึ่งตนเอง รักษาเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำและร่วมรับผิดชอบ มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ มีการเรียนรู้ เชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่ายและติดต่อสื่อสารกันหลายรูปแบบ มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีการจัดการบริหารกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ห้องสมุดเทนวิจัย

ลักษณะที่สำคัญของชุมชนเข้มแข็ง มีดังนี้คือ สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมันในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง พร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจน เป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้ง มวลเข้ามามีส่วนร่วม โปร่งใส และพร้อมที่จะให้ตรวจสอบ สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชนกำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชนและเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คนและมุ่งหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน ส่วนเรื่องของการพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุดไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป รวมทั้งมีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้านชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

5.3 ทุนทางสังคมและการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน

การรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายหรือมีการร่วมกันของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนมีรูปแบบความสัมพันธ์ของกันและกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม มีส่วนร่วมของเครือข่ายของคนในชุมชน ทำให้สมาชิกกลุ่มมีความสัมพันธ์กันในทักษะต่าง ๆ ทางสังคม และได้รับการสนับสนุนหรือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่สำคัญในกระบวนการทำงานของกลุ่ม เป็นการพัฒนากลุ่มให้เป็นทุนทางสังคมที่กลุ่มทางสังคมมีพลังที่สามารถให้การสนับสนุนช่วยเหลือกิจกรรมงานต่างๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี (Gregson, et.al, 2004) อีกทั้ง ทรัพยากรต่างๆ เช่นข้อมูลข่าวสาร แนวความคิดและการสนับสนุน ที่บุคคลสามารถที่จะมีให้กับคนอื่น ๆ ได้ด้วยความหวังดีและการมีสัมพันธภาพที่ดีให้กับบุคคลอื่น ๆ และการมีองค์กรที่ร่วมทำงานแบบเครือข่ายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมที่มีพลัง (Grootaert and Christian, 2004)

นอกจากนี้ทุนทางสังคมในทัศนะของ Putnam (1993) ยังหมายถึง ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norm) และเครือข่าย (Network) ที่มนุษย์จะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อมีความร่วมมือ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและมีความไว้วางใจกันหรืออาจเรียกว่าทรัพยากรศีลธรรม (Moral Resource) ซึ่ง ทรัพยากรประเภทนี้มีลักษณะพิเศษ ที่ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่ม ไม่ได้ลดลงอย่างทรัพยากรอื่นนั้นหมายถึงทุนทางสังคมมีลักษณะเป็นผลพลอยได้ทีเกิดจากกิจกรรมทางสังคมประกอบด้วยพันธะผูกพัน บรรทัดฐานและความไว้วางใจ ที่สามารถแลกเปลี่ยนระหว่างกัน มีลักษณะเป็น

ผลประโยชน์สาธารณะ ผ่านจารีต ประเพณี องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งจะเป็นตัวเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยก่อให้เกิดความร่วมมือ ร่วมใจ ความผูกพัน เกื้อกูล ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

นอกจากนี้ แนวคิดทุนทางสังคมส่วนใหญ่มีการนำไปใช้ใน 2 ประการ ประการแรกคือการให้ความหมายในเชิงพลังงานการเมือง การให้คำนิยามความหมาย "ทุนทางสังคม" จะมุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์เชิงสมาชิกของเครือข่ายทางสังคม หรือโครงสร้างทางสังคม เป็นการรวมกันของแต่ละปัจเจกชน เพื่อก่อให้เกิดพลังอันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของกลุ่มสมาชิก และประการที่สองคือการให้ความหมายในเชิงวัฒนธรรม หรือ เชิงจิตวิญญาณ โดยนักวิชาการกลุ่มนี้เน้นความหมาย "ทุนทางสังคม" ในด้านที่สังคมยังมีสิ่งที่เป็นเงื่อนไขบางอย่างที่สร้างความเข้มแข็งหรือฟื้นฟูตัวเองได้ เช่น จิตใจโอบอ้อมอารี ความมีน้ำใจในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนและสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะมีกลุ่มกิจกรรมสาธารณะหรืออื่น ๆ ดังนั้น การให้ความหมาย "ทุนทางสังคม" จึงมักมีความหมายในเงื่อนไขการเสริมสร้างความเข็มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน (Portes, 1998) อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงภายในระบบสังคมเช่น โครงสร้างทางกายภาพ (Physical Structure) และโครงสร้างทางสังคม (Social Stucture) จะส่งผลกระทบต่อทุนทางสังคมของท้องถิ่นและปฏิบัติการของทุนทางสังคมด้วย ซึ่งหมายถึง รูปแบบของบรรทัดฐานที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือระหว่างบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป บรรทัดฐานดังกล่าวดำรงอยู่ภายใต้ความเกื้อกูลกันและความไว้วางใจประกอบด้วย ความไว้วางใจซึ่งกันและกันของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม สัญญาประชาสังคม และการคบหาสมาคม สิ่งเหล่านี้เอื้ออำนวยต่อการกระทำกิจกรรมของคนในสังคม เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสังคม ลดการกระทบกระทั่งของบุคคลและกลุ่ม (Lomas,1998)

ประเด็นสำคัญ คือ ทุนทางสังคมไม่ได้อยู่ภายในตัวบุคคล (Human Capital) หากทุนสังคมอยู่ภายในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวจะดำรงอยู่ด้วยพันธะผูกพันที่มีต่อกันรวมทั้งความคาดหวังจากกันและกันระหว่างบุคคลภายในสังคม มองว่าทุนทางสังคมที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างเครือข่าย โดยอาศัยบรรทัดฐานความไว้วางใจ ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นสำคัญ ยังช่วยลดปัญหาความขัดแย้งและใช้สันติวิธีมากขึ้นแหล่งของทุนทางสังคมดังกล่าวสะสมอยู่ภายใต้ความเป็นเพื่อนบ้าน การเป็นอาสาสมัครรวมทั้งการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย การที่สร้างให้เกิดบรรทัดฐานที่ประกอบขึ้นเป็นทุนทางสังคมเพื่อให้แสดงปฏิบัติการต่อไปได้นั้นจำเป็นต้องชักนำให้เกิดความร่วมมือภายในกลุ่ม (เพื่อที่จะสร้างบรรทัดฐานการช่วยเหลือไว้วางใจกัน) จึงเกี่ยวข้องกับจารีตปฏิบัติคุณความดี เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต เพราะสิ่งเหล่านี้ธำรงไว้ซึ่งพันธะสัญญาและข้อผูกมัดภายในกลุ่ม (Fukuyama,1999)

การใช้แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อใช้อธิบาย ชุมชน และใช้เป็นตัวแปรในการศึกษาการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งองค์ประกอบของชุมชน ได้แก่ สภาพทางกายภาพ สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและประเพณี ระบบนิเวศน์/ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการรวมกลุ่มของคนในชุมชน รวมถึงกฎ ระเบียบ กติกา การสื่อสาร การตรวจสอบ กิจกรรม งบประมาณ และการรับรู้ความเสี่ยงของชุมชน รวมถึงการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนของชุมชนเป็นการปรับปรุงประสิทธิภาพหรือเพิ่มความสามารถของชุมชนให้การดำเนินงานของชุมชนบรรลุเป้าหมาย เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ซึ่งจะเป็นฐานรองรับการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจำเป็นต้องดำเนินการพร้อมกันทุกด้านทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมไปถึงภาคีการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก เป็นการกระตุ้นและสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำและมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันจะนำไปสู่ความสามารถในการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมต่อไป

6. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

จากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาได้ ดังนี้

การก้าวเข้าสู่ภาวะความทันสมัยที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตด้านเศรษฐกิจโดยมุ่งพัฒนาอุตสาหกรรม อีกทั้งการแสวงหาความรู้ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอุตสาหกรรมเป็นกลไกที่สำคัญในการสนับสนุนการพัฒนาดังกล่าว ส่งผลให้ระบบและสถาบันทางเศรษฐกิจมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว รุนแรง กว้างขวางและมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น (Giddens, 1991) ส่งผลให้เกิดโครงการการพัฒนาในลุ่มน้ำโขงเพื่อรองรับนโยบายความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค รวมถึงโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว ได้แก่ โครงการพัฒนาด้านพลังงาน โครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน สะพาน เส้นทางเดินเรือ เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดพลวัตการเลื่อนไหลและการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่มากมาย ที่มีผลกระทบต่อชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กระบวนการสู่ความทันสมัยไม่มีเจตนาและไม่ปรารถนาที่จะให้เกิดอันตรายหรือผลกระทบต่อมนุษยชาติ แต่ความเสี่ยงนั้นก็มีอยู่ในตัวของกระบวนการความทันสมัยนั่นเอง ได้แก่ กระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม หรือความเสี่ยงจากความเจริญก้าวหน้าในความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และความเสี่ยงจากความผุกร่อนของทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย ซึ่งเป็นสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง ที่รวดเร็ว รุนแรง กว้างขวาง มากขึ้นกว่าในอดีต ซึ่งจะเห็นความแตกต่างได้ชัดเจนจากความสัมพันธ์ในโครงสร้างของสังคม รูปแบบของครอบครัว การจ้างงาน หรือแม้กระทั่งรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมก็เปลี่ยนแปลงไป (Giddens, 1991 & Beck, 1992) รวมถึงการมีความรู้และข้อมูล ของคนในสังคมทำให้ผู้คนสามารถตรวจสอบตอบโต้ (Reflexive) สามารถแสดงความเป็นตัวตนของตนเองได้ มีปฏิกิริยาตอบโต้และสามารถสะท้อนความคิดเห็นของตนเอง พฤติกรรมของคนในโลกหรือสังคมถูกสร้างขึ้นจากข้อมูลข่าวสารที่เราถ่ายทอดให้ซึ่งกันและกัน มากกว่าพฤติกรรมที่ถูกกำหนดโดยสังคมเช่นดั้งเดิมที่ผ่านมา

ผลจากภาวะความทันสมัยและโลกาภิวัตน์ดังกล่าวข้างต้น ได้ก่อให้เกิดผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และประเพณี ซึ่งผลกระทบดังกล่าวมีผลต่อพลวัตรและการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ ทำให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะความเปราะบางทางสังคม ได้แก่ การมีความรับรู้ต่อความเสี่ยงต่ำ สถาบันทางสังคมอ่อนแอ การไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรและบริการของรัฐ การขาดการศึกษาและการเข้าถึงข้อมูล และความยากจนหรือการขาดงบประมาณ ส่วนความเปราะบางทางสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การทำลายป่าไม้ มีมลภาวะทางดิน น้ำ และอากาศ และการขาดสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม ซึ่งความเปราะบางเป็นส่วนหนึ่งในห่วงโซ่ของความเสี่ยง (Chain of Risk) ซึ่งความเสี่ยงมีนัยยะความสัมพันธ์แปรผันตามความเปราะบาง นั่นคือการที่ครอบครัวและชุมชนตกอยู่ในความเปราะบางทางสังคมและสิ่งแวดล้อมสูง ย่อมส่งผลให้โอกาสในการประสบกับความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมสูงตามไปด้วย (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002)

ความเสี่ยงทางสังคมเป็นประเด็นทางสังคมที่อาจทำให้เกิดผลกระทบหรือก่อให้เกิดความสูญเสีย หรือความเสียหายต่อวิถีการดำรงชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมของผู้คนส่วนมากในสังคมเป็นวงกว้าง และอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชุดความสัมพันธ์ของคนในสังคมในทิศทางที่ไม่พึงประสงค์ ได้แก่ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาความขัดแย้งหรือความรุนแรงในสังคม ปัญหาการผุกร่อนของประเพณีและวัฒนธรรม และการสูญหายไปของทักษะ องค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม เป็นความเสี่ยงที่เกิดจากประเด็นทางด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิต ได้แก่ ปัญหาการสูญเสียระบบนิเวศน์และความหลากหลายทางชีวภาพ การพังของริมตลิ่งและการเปลี่ยนแลงทางน้ำไหล การเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำ การทำลายป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ และมลภาวะและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน น้ำ อากาศ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ครอบครัวและชุมชนต้องปรับตัวหรือหาวิธีการที่จะจัดการกับปัญหาดังกล่าวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามปกติ และอาจรวมไปถึงการรวมกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การ

แก้ปัญหา สามารถพึ่งตนเองได้ ก่อให้เกิดการแบ่งปัน แลกเปลี่ยน รวบรวมความคิด ประสบการณ์ และใช้ทรัพยากรร่วมกัน มีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อให้เกิดการต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม

ทั้งนี้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ได้แก่ สภาพทางกายภาพ สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและประเพณี ระบบนิเวศน์/ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการรวมกลุ่มของคนในชุมชน รวมถึงกฎ ระเบียบ กติกา การสื่อสาร การตรวจสอบ กิจกรรม งบประมาณ และการรับรู้ความเสี่ยงของชุมชน ล้วนมีผลต่อการปรับตัวและการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน อันเป็นผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และประเพณี

จากแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้นำมาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังแสดงในภาพที่ 2

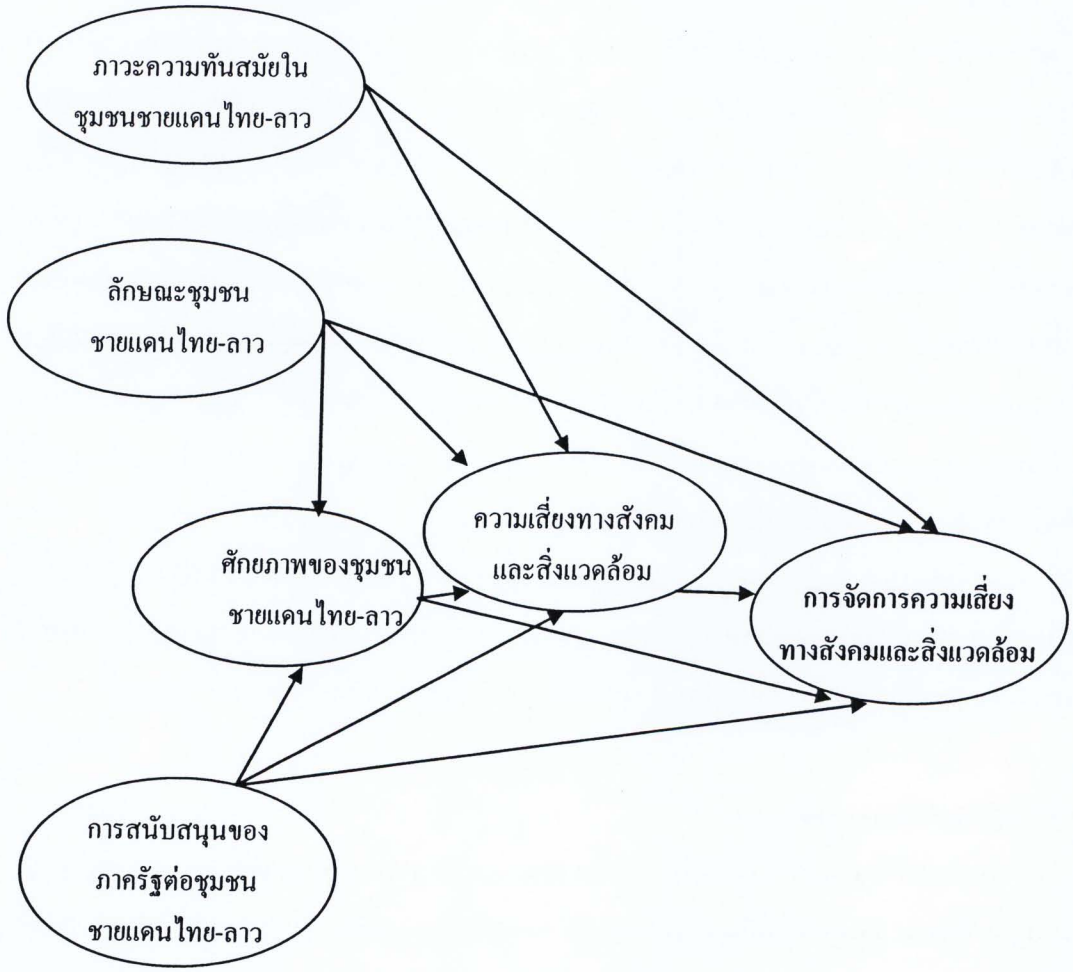

ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

7. สมมติฐานการวิจัยเพื่อการทดสอบ

จากวัตถุประสงค์การวิจัย และการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจนทำให้ได้กรอบแนวคิดสำหรับการวิจัยดังกล่าวข้างต้น ตัวแปรอิสระ (Independent Variables) คือ (1) ภาวะความทันสมัยของชุมชนชายแดนไทย-ลาว (2) ปัจจัยลักษณะชุมชนชายแดน (3) ศักยภาพของชุมชนชายแดน (4) การสนับสนุนจากภาครัฐ และ (5) ภาวะความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดน ส่วนตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ การจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดนไทย-ลาว ผู้วิจัยจึงได้ตั้งสมมติฐานการวิจัยเพื่อการทดสอบ ดังนี้

7.1 ปัจจัยภาวะความทันสมัย

ภาวะความทันสมัย คือ ภาวะที่สังคมกลายเข้าสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรม (Industrial Civilization) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ โดยอาศัยกลไกความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการอุตสาหกรรม สถาบันทางเศรษฐกิจมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะสถาบันการตลาดและผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม รวมทั้ง สถาบันทางการเมือง ความเป็นรัฐชาติ (Nation State) ประชาธิปไตยสาธารณะ(Mass Democracy) Giddens (1990) ได้กล่าวไว้ว่า ความทันสมัยยังได้ผลิตความเสี่ยง (Risk) ซึ่งเป็นความเสี่ยงที่มีอยู่ในตัวของกระบวนการความทันสมัยนั่นเอง ได้แก่ กระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม หรือความเสี่ยงจากความเจริญด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และความเสี่ยงจากความผุกร่อนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย เป็นความเสี่ยงที่ยากจะทำนายและควบคุมต่อผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากพลวัตรของกระบวนการโลกาภิวัตน์ อันเกิดจากกิจกรรมที่ซับซ้อน และการเข้าแทรกแซงธรรมชาติ เมื่อมีความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้น จำเป็นที่ชุมชนจะต้องมีการจัดการดังกล่าว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ตั้งสมมติฐานการวิจัยเพื่อการทดสอบ คือ

สมมติฐานที่ 1 ปัจจัยภาวะความทันสมัยของชุมชนชายแดนไทย-ลาว ประกอบด้วย 1) ความเป็นเมือง 2) ความเป็นอุตสาหกรรม และ 3) การแสดงออกทางการเมือง น่าจะมีอิทธิพลต่อระดับการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดนไทย-ลาว

7.2 ปัจจัยลักษณะชุมชนชายแดน

ชุมชนที่มีความเปราะบางทางด้านกายภาพหรือด้านวัตถุ (Physical / Material Vulnerability) ได้แก่ ชุมชนที่ไม่มีความปลอดภัย ชุมชนที่มีความเสี่ยง ไม่มีทุนทรัพย์ ที่ดิน ไร่นา สวน สัตว์เลี้ยงและทรัพยากรอื่น ๆ อันจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ เป็นลูกหนี้ ขาดสิ่งจำเป็นในพื้นฐานในชีวิต เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร น้ำ การศึกษา สุขอนามัย ไฟฟ้า ถนนหนทาง การคมนาคม

สื่อสาร ทำให้ชุมชนนั้นตกอยู่ในภาวะความเสี่ยง (Anderson and Woodrow, 1989) อีกทั้ง ความเปราะบางทางภูมิศาสตร์หรือทางกายภาพ รวมถึงระดับความสูงของพื้นที่ สภาพทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หรือการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม รวมถึง สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม และลักษณะทางประชากร รวมถึง เครือข่ายทางสังคม และ สภาพแวดล้อมทางการเมือง ยังเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนนั้นมีความเสี่ยง (Johnson, 2006) ทั้งนี้ ความเปราะบางเป็นส่วนหนึ่งในห่วงโซ่ของความเสี่ยง (Chain of Risk) ซึ่งความเสี่ยงมีนัยยะความสัมพันธ์แปรผันตามความเปราะบาง นั่นคือการที่ครอบครัวและชุมชนตกอยู่ในความเปราะบางทางสังคมและสิ่งแวดล้อมสูง ย่อมส่งผลให้โอกาสในการประสบกับความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมสูงตามไปด้วย (Heitzmann, Canagarajah and Siegal, 2002) เมื่อมีความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้น จำเป็นที่ชุมชนจะต้องมีการจัดการดังกล่าว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ตั้งสมมติฐานการวิจัยเพื่อการทดสอบ คือ

สมมติฐานที่ 2 ปัจจัยลักษณะชุมชนชายแดนไทย-ลาว ประกอบด้วย 1) จำนวนครัวเรือนในชุมชน 2) จำนวนแหล่งน้ำสาธารณะในที่ชุมชนที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน 3) พื้นที่ป่าสาธารณะ/ป่าชุมชนที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน 4) จำนวนโรงเรียนหรือสถานศึกษาใน 5) จำนวนสถานีตำรวจหรือหน่วยรักษาความปลอดภัยในชุมชน 6) จำนวนโรงพยาบาลหรือสถานีอานามัยที่ชุมชนใช้ประโยชน์ในพื้นที่ 7) อัตราวัยพึ่งพิงในชุมชน 8) ร้อยละของผู้ไม่รู้หนังสือในชุมชน 9) อัตราการหย่า 10) สัดส่วนของครัวเรือนที่ไม่มีที่ทำกินของตนเอง 11) สัดส่วนของครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น 12) ร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้สิน และ 13) สัดส่วนของคนยากจน น่าจะมีอิทธิพลต่อระดับการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดนไทย-ลาว

7.3 ปัจจัยศักยภาพของชุมชนชายแดน

ลักษณะของชุมชนที่สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมันในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง พร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจน เป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้ง มวลเข้ามามีส่วนร่วมโปร่งใส และพร้อมที่จะให้ตรวจสอบ สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชนกำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชนและเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คนและมุ่งหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน (UNDP, 2000; สมพันธ์ เตชะอธิก, 2550) มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยประโยชน์สาธารณะ มีจิตสำนัก

ของการพึ่งตนเอง เอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำและร่วมรับผิดชอบ มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ (สมพันธ์ เตชะอธิก, 2550) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ตั้งสมมติฐานการวิจัยเพื่อการทดสอบ คือ

สมมติฐานที่ 3 ศักยภาพของชุมชนชายแดนไทย-ลาว ประกอบด้วย 1) จำนวนกิจกรรมทางศาสนา 2) ร้อยละของครัวเรือนที่เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา 3) จำนวนกลุ่ม/ชมรม ในชุมชน 4) จำนวนอาสาสมัครในชุมชน 5) ร้อยละของครัวเรือนที่มีคนในครอบครัวเป็นสมาชิกกลุ่ม/ชมรม/องค์กรในชุมชน 6) ร้อยละของครัวเรือนที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนสม่ำเสมอ และ 7) ร้อยละของครัวเรือนที่มีสมาชิกในครอบครัวแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชน/หมู่บ้านท้องถิ่น น่าจะมีอิทธิพลต่อระดับการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดนไทย-ลาว

7.4 ปัจจัยการสนับสนุนจากภาครัฐ

ความเข้มแข็งของชุมชนจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีที่สุด จึงจำเป็นที่หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมไปถึงภาคีการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก จึงต้องผนึกกำลังดำเนินงานการเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเองด้วยการกระตุ้นและสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำและมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว ทั้งนี้มีกิจกรรมหลักที่ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน (UNDP, 2000; สมพันธ์ เตชะอธิก, 2550) อีกทั้ง Hill (2003) กล่าวว่าในการจัดการความเสี่ยงนั้นจำเป็นต้องมีการจัดการทั้งระบบ ทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชนซึ่งจะต้องมีการจัดการแบบบูรณาการ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ตั้งสมมติฐานการวิจัยเพื่อการทดสอบ คือ

สมมติฐานที่ 4 การสนับสนุนจากภาครัฐ ประกอบด้วย 1) จำนวนหน่วยงาน/องค์กร ที่ให้การสนับสนุนด้านการพัฒนาอาชีพ 2) โครงการ/กิจกรรมด้านการพัฒนาอาชีพ 3) จำนวนหน่วยงาน/องค์กรที่ให้การสนับสนุนด้านความมั่นคงปลอดภัย 4) จำนวนโครงการ/กิจกรรมด้านความมั่นคงปลอดภัย 5) จำนวนหน่วยงาน/องค์กร ที่ให้การสนับสนุนด้านการดูแลเฝ้าระวังทรัพยากรธรรมชาติ 6) จำนวนโครงการ/กิจกรรมด้านการดูแลเฝ้าระวังทรัพยากรธรรมชาติ 7) จำนวนหน่วยงาน/องค์กรที่ให้การสนับสนุนด้านคุณธรรมจริยธรรม 8) จำนวนโครงการ/กิจกรรมด้านคุณธรรมจริยธรรม และ 9) จำนวนกิจกรรมทั้งหมดที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ น่าจะมีอิทธิพลต่อระดับการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดนไทย-ลาว

7.5 ปัจจัยภาวะความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดน

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้ส่งผลถึงค่านิยมทางการบริโภคของคนในสังคม สังคมอุตสาหกรรมที่มีความสะดวกรวดเร็วในการผลิตสินค้า การซื้อหา และการบริโภคใช้สอย จนทำให้ค่านิยมของคนในสังคมเป็นสังคมชอบบริโภค ชอบใช้จ่ายเงินในการซื้อหาสินค้าและบริการ ให้ความสำคัญกับวัตถุมากขึ้น ชอบใช้จ่ายฟุ่มเฟือยก่อให้เกิดหนี้สิน (สุขุมาล เกษมสุข, 2549) ส่งผลให้คนในสังคมตกอยู่ในกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ที่เข้ามาพร้อมกับเทคโนโลยีสารสนเทศและสื่อบันเทิงต่าง ๆ นำไปสู่การครอบงำทางวัฒนธรรมและเร่งพฤติกรรมบริโภคนิยมให้เกิดขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ ส่งผลให้สภาพชีวิตในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เกิดปัญหาศีลธรรมเสื่อมและปัญหาสังคมตามมา (คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544) อีกทั้งปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะทรัพยากรน้ำได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรอย่างหลีกไม่พ้น สอดคล้องกับการศึกษาของพัชรินทร์ ลาภานันท์ (2544) ที่พบว่าการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศนอกจากส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารที่ต้องสูญเสียอาหารธรรมชาติและรายได้ ยังก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมา เช่น ความแตกแยกและความขัดแย้ง การย้ายถิ่นเพิ่มขึ้น การขาดความเข้าใจระหว่างชาวบ้านกับผู้นำ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการกับปัญหาดังกล่าว เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ตั้งสมมติฐานการวิจัยเพื่อการทดสอบ คือ

สมมติฐานที่ 5 ภาวะความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดนไทย-ลาว ประกอบด้วย 1) ความเป็นปัจเจกนิยม 2) การหายไปขององค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) ความไม่เท่าเทียมทางสังคม 4) ความขัดแย้งและความรุนแรงทางสังคม 5)ปัญหาสังคม 6) ความผุกร่อนของความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม 7) การสูญเสียระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ 8) การพังทลาย การเปลี่ยนแปลงริมตลิ่ง และทางน้ำไหล 9) การเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำ 10) การทำลายและความเสื่อมโทรมของป่าไม้ และ 11) มลพิษและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม น่าจะมีอิทธิพลต่อระดับการจัดการความเสี่ยงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชายแดนไทย-ลาว